tarih VE toplum

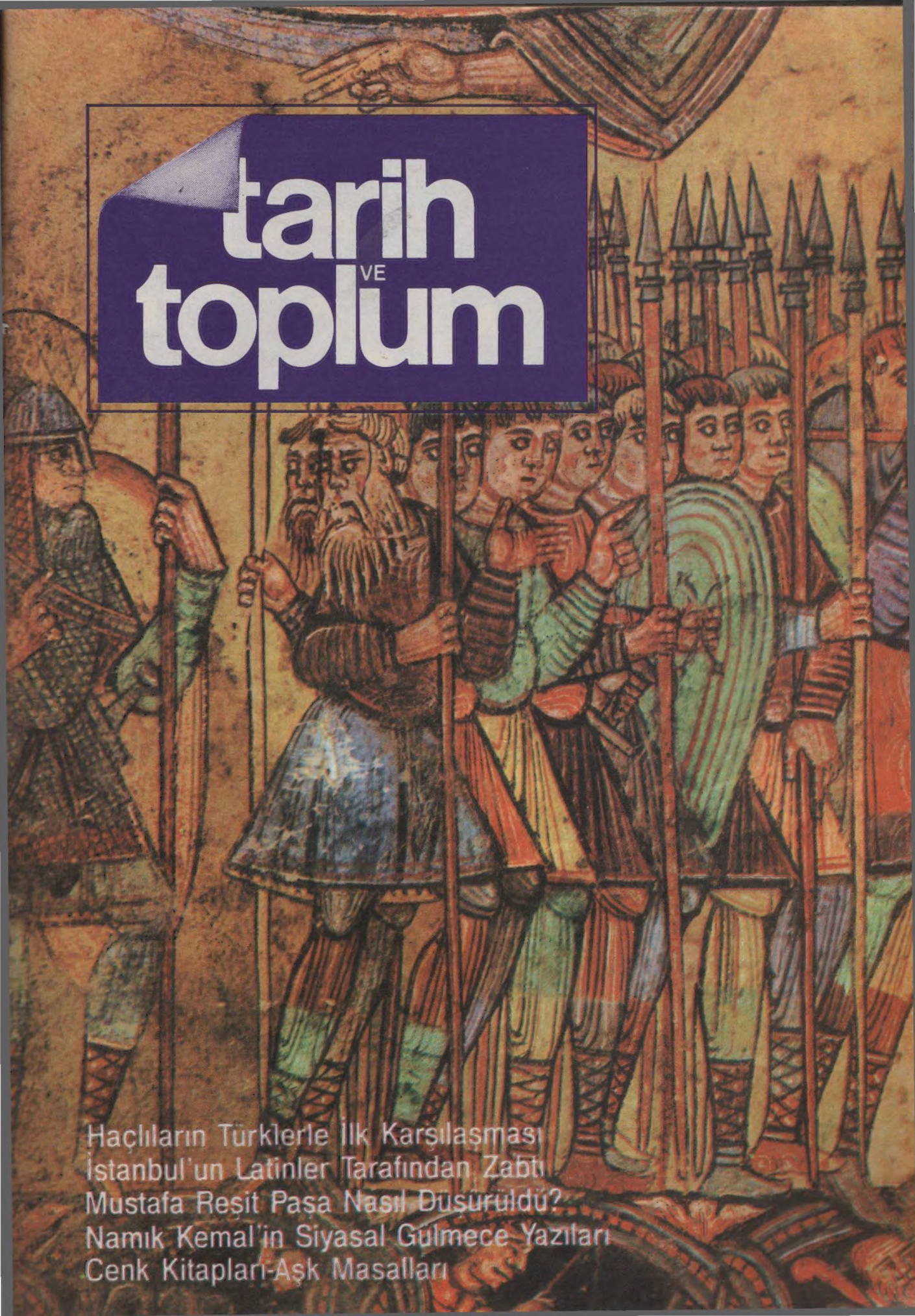

Haçlıların Türklerle İlk Karşılaşması
İstanbul'un Latinler Tarafından Zaptı
Mustafa Reşit Paşa Nasıl Düşürüldü?
Namık Kemal'in Siyasal Gülmece Yazıları
Cenk Kitapları-Aşk Masalları

tarih ve toplum

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. adına
Sahibi Zeki TÜRKKAN
Genel Yönetmen Murat BELGE
Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme
Aylâ İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı
Marianna YERASİMOS
Reklâm ve Halkla İlişkiler
Aslı YADA-Çiğdem ÖZKAYA
Düzelti
Lütfi KUZU-Abdullah ONAY
Nuran GÖRGÜNAY-Mustafa ŞAHİN
Pikaj
Hamiyet GÜRSOY

•

İLAN KOŞULLARI: Arka kapak renkli: 350.000 TL., kapak içleri renkli: 250.000 TL., iç sayfa renkli: 200.000 TL., iç sayfa siyah-beyaz: 100.000

YILLIK ABONE (12 sayı) 4000 Lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 4000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

İletişim Yayınları/Perka A.Ş,
Klodfarer Cad. İletişim Han.
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 500 Lira.
Yurtdışı Abone: Uçakla
35 Amerikan Doları.

İletişim Yayınları/Perka A.Ş.
ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

Siyah Beyaz Filmler
Mustafa ÖZSOY
Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset
Baskı
ALAŞ Matbaası
Genel Dağıtım
GAMEDA

5 Bir Ömür Boyunca (6)
Refik Halid Karay

9 Koleksiyoncunun Dağarcığından

10 Mustafa Reşit Paşa Nasıl Düşürüldü?
Taner Timur

16 Sürre-i Hümayun Gönderme Töreni

22 Namık Kemâl'in Diyojen'de İmzasız Çıkan Siyasal Gülmece Yazıları (2)
Aziz Nesin

25 Müdafaa-i Milliye Gazetesi, Bâbıâli Baskınıyla Kurulan Yeni Hükümeti Sevinç İçinde Haber Veriyor

28 Haçlıların Türklerle İlk Karşılaşması

31 İstanbul'un Latinler Tarafından Zaptı (1204)
Mehmet Ali Kılıçbay

37 Halkın Okuduğu Cenk Kitapları-Aşk Masalları
Necdet Sakaoğlu

40 Geniş Anlamda Orta Asya
Francis Robinson

42 Usûlsüz Bir Tarih Kuramı
Enis Batur

44 Bizans İmparatoriçeleri (8)
Zoe
Ahmed Refik

49 Atatürk Sayfası

50 Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce
Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Ayşe Şen

52 Yaşayan Türkoloğlar (6)
Yûzô Nagata

55 **Kitabiyat**
Bir Batılı Gözüyle Tanzimat ve Devlet Büyükleri
Oktay Özel/55
Amiral Sir Francis Beaufort/58
Ali Neyzi/58
Vezâifû'n-İnâs
Hüseyin Kılıç/60

62 1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler (2)
Giacomo Carretto

1096'da Constantinople üzerine yürüyen üç büyük askerî kuvvet hakkında bilgi veren el yazmalarından. (Paris'teki *Bibliothèque Nationale*'den alınmıştır.)

BİYOGRAFİK NOTLAR

Mart sayımızda gözüme ilişen birkaç hatayı düzeltip, ilgili şahıslar hakkında da biyografik bilgiler vermeyi arzu etmekteyim.

1. 15/159'uncu sayfadaki Sayın Efdal Sevinçli'nin yazısında, İkinci Meşrutiyet devrinde, birkaç defa azınlıklardan söz edilmektedir. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu devrinde, ekalliyet veya azınlık terimi kullanılmamaktaydı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde yaşayan bütün kavimler "millet" olarak zikredilmekteydiler.

2. 21/165'inci sayfadaki Tiyatro Programının ikinci kısmında geçen, Ermenice "Horodik" veya "Khorodik" şarkısının kelime mânası "sevimli"dir. Şarkının, Rozali Hanımla Benelyan, Efendi tarafından söyleneceği kayıtlıdır. Soyadının doğru şekli "Benliyan" olacaktır. Küçük adı ise Arşak'dır. 1865 veya 1868'de Balat'ta doğup, 9 Nisan 1923'te Beyoğlu'nda vefat etmiştir. Tovmas Fasulyacıyan'ın (1843-1901) talebelerindendir. Uzun yıllar Balkanlar'da ve bilhassa Bulgaristan'da temsiller vermiştir. İkinci Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a gelerek, "Benliyan Operet Kumpanyası"nı kurmuştur ki, umumiyetle Dikran Çuhacıyan'ın (1836--1898) operetlerini sahneye koymuştur.

Aslen Bulgar olan Rozali ise bilâhere Benliyan'ın zevcesi olmuştur. İş bu tarihte (18 Ocak 1909) henüz evlenmedikleri anlaşılmaktadır, zira Fransızca metinde, adının yanında "Matmazel" kelimesi bulunmaktadır. "Primadonna" rolleri ile ün kazanan bu değerli sanatkâr, 1882'de, muhtemelen Bulgaristan'da doğmuş ve 1951 yılı Mart ayında yine orada vefat etmiştir. Kocasının Operet Heyeti'nde, başlıca rolleri deruhde ederek, çok güzel sesi ve başarılı oyunu ile ilgi çekmiştir. Bilhassa, Çuhacıyan'ın "Leblebici Horhor Ağa" operetinde, Fatime rolü ile büyük takdir kazanmıştır.

Rozali Benliyan hakkındaki iş bu bilgiler, ölümü münasebetiyle, şehrimizde münteşir Ermenice *"Kulis"* sanat dergisinin, 1 Nisan 1951 tarihli sayısında neşredilen bir yazıdan alınmıştır.

Programın üçüncü kısmında adı geçen Kınar Hanım (Sıvacıyan), 1878'de İstanbul'da doğup, 14 Ağustos 1950'de orada vefat etmiştir. İlk defa 1891'de Tekirdağ'da sahneye çıkmıştır. Fasulyacıyan'ın ve Mınakyan'ın (1837 - 1920) kumpanyalarında faaliyet göstermiştir. Dârülbedayi'nin ilk kadın sanatkârlarındandır. 1947'de Şehir Tiyatrosu'nda jübilesi yapılmıştır.

3. 29/173'üncü sayfadaki, Ubicini'nin Türkiye'ye dair mektuplarının mütercimi Ayla Düz'ün adı Ayda olacaktır. Ayda Hanım, annesi tarafından, Hassa mimarı ve Saray ressamı Kapriel Mıgırciyan'ın (1857-1941) torunudur. Mesleği avukat olup, Fransızcadan çevirdiği bilhassa romanlarla tanınmıştır. "A. Malkhasyantz" adı ile iki ciltlik bir romanın da müellifidir. *"Hayat Tarih Mecmuası"*nda birçok tercüme yazıları dahi neşredilmiştir.

Kevork PAMUKCİYAN, İstanbul

MEKREMETLÛ AZ GELİR!

Tarih ve Toplum 1985 Nisan sayısının Okuyucu Mektupları arasında bir başlık dikkatimi çekti: "Mekremetlû Efendim Hazretleri." Kerem, cömertlik, sehâvet, cûdîlik sahibi, hürmet ve izzete lâyık kimse anlamına gelen bu mekremetlû sıfatı, aynı zamanda yüksek irfanlı müderris ve ulemâya rütbe olarak tensib kılınmış. Fakat, bu kelimenin bende unutulmaz bir hatırası vardır. Size tamamı, her zaman, her yerde ve herkeste bulunmayan bir hicviye gönderiyorum. Terci-i Bend tarzında yazılmış olan bu metinden sonra, bir de merhum pederimle ilgili bir fıkra ekleyeceğim.

ANTAKYA MÜFTÎSİ HACI MEHMED SADIK EFENDİNİN HALEB VALİSİ DİVAN KÂTİBİNE YAZDIĞI HİCVİYE

Resm-i ünvân-ı mekâtib-i cedîd-tahrîr
Âraz-ı rütbeye nisbetle olunmuş tevkîr
Yine haysiyet-i zâtiye olunmaz tenfîr
Hakk-ı haysiyetimizden eğer oldunsa habîr
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Öyle bir sâde müderris değiliz, nihrîriz
Ağ sakallu hâceyiz, ilm ü hünerde pîriz
Akli, nakli biliriz, muktedir-i takrîriz
Yazmışız Hazret-i Kur'ana mufassal tefsîr
Mekremetlû yazılır mı bize, ey kilk-i debîr?

Halka tebliğ ile fermân-ı Şeh-i kevneyni
Vüzerâ-yı Şeh-i dünyaya şebîhiz ayni
Emr ü nehy eyleyerek faslederiz mâbeyni
Olmuşuz şer'de, fetvâyı buyurmakta vezîr
Mekremetlû yazılır mı bize, ey kilk-i debîr?

Etmişiz nice makâmâtı, ulûmu tahkîk
Şerh ü izah-ı mezâyâya havâşî, tâlîk
Hâsılı vârid olub Hazret-i Hak'dan tevfîk
Olmuşuz devlet-i ilmiye-i ulyâda müşîr
Mekremetlû yazılır mı bize, ey kilk-i debîr?

Bizde devlette cevâhir gibi kıymetlû idik
Nezd-i erbab-ı fezâilde faziletlû idik
İmdi bu rağbet ile şi'rde himmetlû idik
Hâliyâ evc-i fazilette iken bî-taksîr
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Bizdedir fazl u kemâl, asl ü neseb, şi'r ü edeb
İffet ü sıdk ü dirayet geri dursunlar hep
Etmişiz gayret-i diniye ile ilmi taleb
Kavlimiz tâ be-kıyamet turuk-u dîne gafîr
Mekremetlû yazılır mı bize, ey kilk-i debîr?

Enbiyâ vârisiyiz, mûrisimiz fahr-i resûl
Reh-nümâyız, kılavuzluğumuz hayr-i sebûl
Sıdk ile tezkiyemiz düzgün olub indel-ulûl
Olduk alıkâm-ı ilâhiye serîrinde karîr
Mekremetlû yazılır mı bize, ey kilk-i debîr?

Mekremet cümle benî âdeme vermiş mevlâ
Ki buyurmuş ta ezelden (Ve lekad kerremnâ
Ve refa'nâ) ile fazl ehlini kılmış a'lâ
Kadr-i ikani akâidce olunsa tevkîr
Mekremetlû yazılır mı bize, ey kilk-i debîr?

Fark olunmaz esâtiz ü telâmiz-i ulûm
Kâmil-i âsâr kemâlinden olur mu mahrûm?
Neşr ile kesb-i husûs ettiğimiz hep ma'lûm
Ne reva kim olalım kayd-ı umumîye esîr
Mekremetlû yazılır mı bize, ey kilk-i debîr?

İndi, unvân-ı faziletten aşağı ulemâ
Mekremet kaptı nice ümmî müderris, cühelâ
Kadr-i resmî ile fahretmemiş biz asla
Bizdeki vasf-ı ilâhî leh olunsa ta'bîr
Mekremetlû yazılır mı bize, ey kilk-i debîr?

Kadrimiz görse idi bizim müşîrânîde
Seyyimâ hâkdir re'fet-i yezdânîde
Bizde Âsâf ile mûr, cenb-i Süleymânîde
Arş-ı Belkîs-i kemâlâtı biz ettik teshîr
Mekremetlû yazılır mı bize, ey kilk-i debîr?

Açalım bahsimizi vâli-i vâlâ-şâna
Yanî ol dâver-i allâme-i kıymet-dâna
Bizi tenzil eder mi bu yeni ünvâna
Çok eyalette bizi fazl ile etmiş teşhîr
Mekremetlû yazılır mı bize, ey kilk-i debîr?

Müşterek mekremeti istemeyiz, âr ederiz
Ârımızdan o gelen kağıdı inkâr ederiz
Şairiz, hâzimemiz yok, hemen iş'ar ederiz
Hakkımız hürmet iken lâyık olur mu tagyîr
Mekremetlû yazılır mı bize, ey kilk-i debîr?

Kâtib-i hazret-i dîvân, veliyü'n-na'mi
Keser elbette senin gibi pürüzlü kalemi
Sen mekaadirce kitabette değilsin acemi
Yıkılan gönlümüzü eyle bu def'a ta'mîr
Mekremetlû yazılır mı bize, ey kilk-i debîr?

Fıkraya gelince:

Vaktiyle Afyonkarahisar'nda, pederim şair Vehbi Çizmeciler henüz medrese talebesi bir genç iken bu hicviye yeni yazılmış. Bir gün, beş-altı molla toplanmışlar. İçlerinden biri bu hicviyeyi okuyor, diğerleri dinliyorlarmış. Kadir Molla adlı bir öğrenci, her kıtanın sonunda babamı parmağıyla dürterek,

— Vehbi... Vehbi... herif amma da kuvvetli şairmiş, şu teşbihlere, şu kafiyelere, şu âheng ve intibaka bak, demiş durmuş.

En sonunda, bu teklifsizliğe içerleyen pederim dayanamamış, irticalen şu beyti eklemiş:

Vehbi Efendi derken cümle sâgir ü kebir (küçük büyük herkes)
Sade Vehbi denilir mi bana, ey bitli Kadir?

Osman ÇİZMECİLER, İstanbul

■ Değerli okuyucumuza çok teşekkür ederiz. Uygur Kocabaşoğlu sakın alınmasın: Bizim mekremetlû'yu azımsadığımız yok, hele bu hitap ondan gelince. Taşlamanın yaklaşık bir çevirisi şöyle olmalı:

Yeni yazma okullarında ünvan geleneği
Rütbe durumuna göre veriliyor
Yine de kişi onurundan tiksindirilmez
Eğer onurumuzun hakkından haberin olduysa
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Öyle sıradan bir profesör değiliz, bilginiz
Ak sakallı hocayız, bilim ve hünerde pîriz
Akıl ve nakil bilimlerini biliriz, yazı yazma gücümüz var
Hazret-i Kur'an'a ayrıntılı açımlama yazmışız
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Tanrı'nın buyruğunu halka bildirerek
Tıpkı dünya şâhının vezirlerine benzeriz
Buyurup yasaklayarak arada olanları açıklarız
Şeriatta, fetva buyurmakta vezir olmuşuz
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Nice yerleri, bilimleri araştırmışız
İyi nitelikleri açıklayıp yorumlamışız
Kısacası Tanrı'dan bize yardım gelerek
Yüce bilim mutluluğunun öncüsü olmuşuz
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Biz de devlette mücevher gibi değerliydik
Erdemlilerin gözünde erdemliydik
Böyle beğenilmekle şiirde emek verirdik
Şimdi erdemin doğruğundayken, kusurumuz olmadan
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Erdem, olgunluk, soy sop, şiir ve edep bizdedir
İffet, bağlılık, yönetme gücü hep geri dursunlar
Biz din çabasıyla bilimi istemişiz
Sözümüz kıyamete kadar din yollarına adanmıştır
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Peygamberlerin kalıtçısıyız, bize
peygamberlerin övüncesi miras bırakmıştır
Yol göstericiyiz, kılavuzluğumuz bol bol verilen hayırdır
Yüce kişiler katında doğruluğumuz ve iyi ahlâkımız düzgün olup
Tanrı'nın hükümlerine en başta inanan olduk
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Mekremeti Tanrı bütün insanlara vermiş
Ta ezelden (Kuşkusuz onlara kerem verdik ve makamlarını yücelttik) sözüyle
bilginleri yükseltmiş
İnançlara göre, sağlam bilginin değeri verilse
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Bilimlerin üstadlarıyla öğrencileri fark etmez
Olgun eserler veren kimse, olgunluktan yoksun kalır mı?
Yayınlarımızla bu konuda kazandıklarımız hep bilinir
Genel bağlara tutsak olmamız reva mıdır?
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Şimdi erdem ünvanlarından yoksun bilginler
Nice okur-yazar olmayan profesörler, cahiller, mekremet kaptı
Resmî değerlemelerle biz hiçbir zaman övünmedik
Bizdeki Tanrı'nın verdiği nitelikler lehimize yorumlansa
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Yüce kişiler bizim değerimizi görseydi
Tanrı'nın yüceliği yanında toprak değerindedir
Süleyman'ın yanında Âsaf'la karınca neyse oyuz
Olgunlukların Belkıs'ının yüce katını büyüledik
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Yüce şanlı valiye konumuzu açalım
Yani o her şeyi bilen, değerbilir doğru bilgeye
Bizi bu yeni ünvana indirir mi?
Çok illerde bizi kültürümüzle tanıtmıştır
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Ortak mekremeti istemeyiz, utanırız
Utancımızdan o gelen kağıdı yadsırız
Şairiz, öyle hazımlı değiliz, hemen bildiririz
Hakkımız saygı görmekken, değiştirmek olur mu?
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

Yüce divanın yazmanı, nimet sahibi
Senin gibi pürüzlü kalemi elbette keser
Sen yazı yazmakta değerce acemi değilsin
Bu kez yıkılan gönlümüzü onar
Bize mekremetlû yazılır mı ey usta kalem?

SİGARA KÂĞIDI KAPAKLARI ÜZERİNE

Sayın Dostum R.Anhegger'in "Sigara Kâğıtları" yazı serisini zevkle okudum. Bana verdiği zevk gibi, benim kuşağıma da zevk verdiğine inanıyorum. Çünkü bizler çok küçük yaşlarda mahallemizin arsasında zıp zıp oynarken, bazen de bu sigara kâğıtlarını daire içine koyarak kaydırarak oynardık. Ayrıca bu kâğıtları aynı iskambil kâğıdı gibi değerlendirerek piyango çekerdik...

Bu yazı serisi bir devri yansıtması bakımından çok yararlı kanımca...

E.Albay Kemal TÜFEKÇİOĞLU, İstanbul

PAŞA'NIN ANLAMI?

Paşa sözcüğü nereden geliyor? Açıklayabilir misiniz?

Ahmet GENÇ, İzmir

■ Osmanlılarda yüksek mülkî ve askerî rütbe sahiplerine verilen bu resmî unvanın etimolojisi, çok tartışmalıdır. (Araplara bizden geçmiştir.) Kimilerine göre, *Paşa* (Türkçe ağabey anlamına) *Beşe*'den gelir; kimilerine göreyse, *Baş Ağa*'dan. Hatta Avram Galanti, *Paşa*'yı Babil dilindeki *Paha*'dan türetmiştir. Yine de, en güçlü olasılık, *Paşa*'nın Farsça (Şah'ın ayağı anlamına) *Pay-i Şah*'tan gelmiş olmasıdır.

"Paşa" bilindiği gibi, devrim yasalarıyla yasaklanmış unvanlar arasında olup, sivil paşalık büsbütün kaldırılmış, asker paşalarsa "general" olmuşlardır.

AĞABEY-KARDEŞ PAŞALAR

Osmanlı Ordusu'nun Birinci Dünya Harbi'ndeki namlı kumandanlarından Esat ve Vehip paşaların kardeş olduklarını bir yerde okumuştum. Bu paşalar hakkında bilgi verebilir misiniz? Kurtuluş Savaşı'na niçin katılmamışlar acaba?

Ayşe DİLEK, İstanbul

■ Esat (Bülkant: 1862-1952) ile Vehip (Kaçı: 1877-1940) paşalar gerçekten kardeştir. Eski Yanya Mütesellimi Mehmet Efendi'nin büyük torunları (Yapı ve Kredi Bankası kurucularından Kâzım Taşkent'in amcaları)'dır. Birinci Dünya Savaşı'nda, bu ağabey-kardeş paşaların öyküsü, en az baba-oğul paşalarınki (İsmail Fazıl-Ali Fuat Cebesoy) kadar ilginçtir (*Tarih ve Toplum*'un ilk sayısına bakınız).

1890'da erkânıharb yüzbaşısı olarak askerî öğrenimini tamamlayan Esat Efendi, Almanya'da dört yıl staj yaptıktan sonra, yurda dönüşünde von der Golç (Goltz) Paşa'nın maiyetine girmiştir. 1897 Türk Yunan Savaşı'nda kurmaylık yapmış, daha sonra da Harbiye'de hocalık etmiştir. İkinci Meşrutiyet öncesinde ferikliğe (korgeneral) kadar yükselen Esat Paşa, Tasfiye-i Rütep (haksız kazanılmış rütbelerin geri alınması) yasasının uygulanmasıyla mirlivalığa (tuğgeneral) indirilmiştir. Esat Paşa 1915 yılında, kurmay yarbay (sonra albay) Mustafa Kemal Bey'in komutasındaki 19. tümenin bağlı bulunduğu kolordunun (Şimal Grubu) başındaydı. Çanakkale Zaferi üzerine, yeniden ferikliğe yükseltildi. Daha sonra, I. ve II. Ordu komutanlıkları ile Askerî Mektepler Mü-

Okuyuculara Mektup

Bu ayki kapak konumuz, Haçlı Seferleri. İçeride de, aynı konuyla ilgili iki yazımız var. Biri, adı bilinmeyen çağdaş bir tanığın ağzından, Haçlıların Türklerle İlk Karşılaşması. Ötekiyse, Mehmet Ali Kılıçbay arkadaşımızın -yine, başlıca çağdaş bir tanığa- Villehardouin'e dayanarak anlattığı, İstanbul'un Haçlılar tarafından zabtının öyküsü.

Osmanlı tarihi, ayrı türlerde üç yazıyla temsil ediliyor. Bunların en önemlisi, Taner Timur arkadaşımızın Mustafa Reşit Paşa Nasıl Düşürüldü? başlıklı incelemesi. Tanzimat'ın mimarı olan bu namlı vezir, sadaretten birkaç kez uzaklaştırılmıştı. Taner Timur; o uzaklaştırılmalardan birinin kulisini başarıyla çözümlüyor ve bunu yaparken de, Tanzimat dönemi siyasetinin içyüzünü sergiliyor. Kitabiyat bölümümüzdeki (Lacour'un *Türkiye Rical-i Devleti* üzerine) Batılı Gözüyle Tanzimat ve Devlet Büyükleri yazımız, yine aynı konuyla eklemlenmekte. Sürre alayı geleneğiyle ilgili derlememiz ise Osmanlı sosyal tarihinin törensel bir yanına ışık tutuyor.

Sürekli yazılarımızdan Refik Halid Karay'ın anıları, "Bir Ömür Boyunca-II" artık yarılandı. Pek çok genç okuyucumuz, merhum yazarın akıcı üslûbunun tiryakisi oldular. Eski tiryakileri de hasret giderdiler. Bizans İmparatoriçelerindeki Zoe, sondan bir önceki konu. Gelecek ay yayımlayacağımız Anna Komnena ile Ahmet Refik'in ünlü kitabının tefrikası sona erecek.

Geçen sayımız, kapağındaki Namık Kemal'in harikulâde portresi kadar, Aziz Nesin'in aktardığı eski taşlama yazılarıyla da büyük ilgi çekti. Bu kere, Namık Kemal'in Dış Politikaya ilişkin üç yazısını basıyoruz. Enis Batur kardeşimiz, yeni bir denemesini sunuyor. Yüz Yıl Önce Osmanlı Basınında Bu Ay ve Atatürk sayfalarımız, Koleksiyoncunun Dağarcığından ve Menü köşelerimiz, yeni örneklerle devam etmekte.

Yaşayan Türkologlar'ın bu sayımızdaki konuğu, genç Japon Türkologu Yügô Nagata. Onun sorularımıza alçakgönüllülükle kısa cevaplar vermesi sayesinde, Carretto'nun geçen aydan sarkan "1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Tartışmaları" başlıklı uzun makalesinin geri kalanını toptan koyabildik (tam on bir sayfa tuttu).

Bu ay, iki de ilginç aktarmamız var. Biri, yeni bir İngiliz dergisinden "Geniş Anlamda Orta Doğu" adlı bir çeviri. Ötekiyse eski *Müdafaa-i Milliye* dergisinden alıntı haberler: Bâbıâli Baskını'ndan sonra Mahmut Şevket Paşa hükûmetinin kuruluşu ve Yavuz'un Yavuz olmadan önce İstanbul'u ziyareti.

Necdet Sakaoğlu, Halkın Okuduğu Cenk Kitapları - Aşk Masalları başlıklı şirin incelemesinde, toplam baskı sayıları milyonlarla ölçülen yaygın halk edebiyatı türünden örnekler veriyor. Kitabiyat bölümümüzdeki üç tanıtma yazısından birini söylemiştim. Diğer ikisiyse güney kıyılarımızın ilk çağdaş araştırıcısı, İngiliz Amirali Beaufort'un biyografisiyle, Türkiye'de kadınlara siyasal haklar tanınmasının geçen yıl kutladığımız 50. yıldönümünden beri hız kazanan feminist kampanya vesile-i hasenesiyle Kadınların Ödevleri üstüne eski bir kitap hakkında. (Nerede o eski kadınlar, nerede o eski ödevler, değil mi? Ama, tanıtma yazısını kaleme alan arkadaşımız, konuya hiç de böyle bakmıyor.)

Şeker Bayramı'nızı şimdiden kutluyoruz. Nice nice *Tarih ve Toplum*'lu bayramlara!

Mete Tunçay

Kudret Emiroğlu'nun geçen sayımızda çıkan, "Uruk'tan Ankara'ya" yazısının ikinci bölümünde kullandığımız büyük renkli resim, bugünkü Meksiko'yu göstermektedir. Aynı yazıdaki 1984'ten 2025 yılına dünya şehirlerinin nüfus projeksiyonları tablosu gibi, bu resim de, *National Geographic Magazine*'in Ağustos 1984 sayısından alınmıştır. Kaynak göstermeyi ihmal etmişiz, özür dileriz. Yine geçen sayımızda Turgut Kut'un "Kahve Üzerine Bir Not" başlıklı okuyucu mektubundaki "Sefa-yı dum dum" (karşılıklı oturaklara geçip abdest almak) değil (abdest etmek) olacaktı. Düzeltir, özür dileriz.

fettişliği görevlerinde bulundu. Emekli oldu. Mütareke dönemindeki Salih Paşa kabinesinde iki hafta Bahriye nâzırlığı yaptı. Cumhuriyetin ilk yıllarında, nüfus mübadelesi görüşmeleri için iki kere Yunanistan'a gönderildi. Savaş anılarından bazı bölümler, *Hayat* ve *Hayat Tarih* dergilerinde yayımlanmıştır. Esat Paşa, Çanakkale muharebeleri sırasında Mustafa Kemal'le zaman zaman anlaşmazlığa düşmüştü. Zaten Kurtuluş Savaşı'na katılmak için fazla yaşlıydı, emekliye de ayrılmıştı.

Vehip Paşa'nın yaşamı daha da renklidir. 1900'de erkânıharb yüzbaşısı olarak mezun olan Vehip Efendi, henüz binbaşı iken, Manastır'da bir top arabasının üstüne çıkarak verdiği ünlü nutukla İkinci Meşrutiyet'i ilân etmiştir (o sırada Manastır Harbiyesi'nde ders nâzırıydı). Balkan Savaşı'nda Yunanlılar'a esir düşmüş, dönüşünde albay olmuştur. Çanakkale muharebeleri sırasında, o da kendisinden 15 yaş büyük ağabeyi gibi kolordu komutanıydı (Cenup Grubu). Daha sonra, paşalığa yükselerek Erzurum'daki II. Ordu kumandanlığına atanmış ve Ruslarla savaşmıştır. Mütareke'de kısa bir süre, savaş sorumlusu sayılanlardan biri olarak, Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu kalmış, kurtulunca bir daha yakalamamak için İtalya'ya kaçmıştır. Kurtuluş Savaşı'na katılmamasının nedeni, Atatürk'le özel anlaşmazlıkları olmalı. Çünkü, onun yaşadığı sürece yurda dönmemiş, Avrupa'da ve Mısır'da yaşamıştır. 1935-36 İtalya-Etiyopya Savaşı'nda profesyonel bir asker olarak Habeş Ordusu komutanlığına getirilmiş ve İtalyan istilâsına karşı başarıyla direnmiştir. İmparator Haile Selâsiye'nin kaçışından sonra, Vehip Paşa da askerlerini dağıtarak İskenderiye'ye gitmiştir. İstanbul'a dönüşünden sonra çok yaşamamıştır.

Bir Ömür Boyunca-VI

REFİK HALİD KARAY

Kendimi tanımağa başladığım zaman evimizde henüz Moskof Harbi'nin lâkırdısı edilmekte idi; Bilhassa Plevne'nin ve orada bulunmuş, sonradan General olmuş amcamızın... Fakat hayal meyal hatırladığım birinci harp Amerika ile İspanya arasındakidir.

Ancak altı yaşında idim ama bir vaka ve bir resim zihnimde iz bıraktı: İki İspanyol çocuğu evde muharebe oyunu oynuyorlarmış; birisi ötekini gûya esir etmiş ve gene gûya esirler kurşuna dizilirmiş gibi -belki de böyle şeyler oluyordu- Arkadaşını bir ağaca bağlamış, gözlerini de örtmüş...sonra babasının tüfeğiyle iyice nişan almış, çekmiş tetiği! Zavallıyı cansız yere sermiş.

Gazetede bu vakayı belirten şimşir üstüne hakedilmiş kaba saba bir resim de çıkmıştı. Bakar bakar, üzülürdüm; hem de daha ziyade kaatil çocuğa acırdım, ömrünce vicdan azabından kurtulamıyacak diye! Bir de şunu unutmadım: İspanyol filosunu teşkil eden tekneler ahşap imiş, düşmanınki çelik kaplı... Çocuk aklımla Amerika'nın kazanacağına hükmetmiştim. Bu harbin sonu başlangıçtan belli idi.

Ama ben İspanya tarafını tutuyordum. Neden? Zira o memleketin Kıralı hemen hemen yaşıtım olan bir çocuktu; anasının kucağında resimlerini görüyordum; babasızdı...

Ayrıca soluk yüzlü, çelimsiz, hattâ sıska idi de... Acıyordum öksüze! Daima, yaşadığı müddetçe XIII. Alfons bana acıma hissi vermiştir.

Derken Transval harbi çıktı. Bu harbi -nihayet Boerlerin yenileceğini bilmekle beraber- İngiltere'nin kazanmasını istemiyordum. Sebebi basit: Bir avuç ahaliye harp açan devlet o devirde dünyanın en kudretli ve istilâcı bir saltanatı idi; gözü doymak bilmiyor, azametinden yanına yaklaşılamıyordu; burnu Kaf dağında idi. Hem bıkmıştım lâfından! Eh, Kıraliçe Viktorya da kocakarı olmuştu, homur homur söylendiği hissini veren bir acuze! Bana sevimli gelmiyordu. Öte yandan Boerlerin Reisi, bir nevi sakallı ve sevimli maymun kafalı Kruger devlere meydan okuduğundan dolayı hoşuma gidiyordu.

Yazık ki, bu sefer de tuttuğum taraf yenildi.

O iki harp arasında bizi doğrudan doğruya alâkadar eden Türk-Yunan Harbi'nden hâtıralarım nedense çok değil. Resim olarak önce mübarek Abdülezel Paşayı bilmiyorum; sonra sokaklarda satılan, kapışılan bir karikatürü: İri bir Türk zabiti veya neferi karşısında duran fistanlı Efzun askerini üfliyerek tepe taklak deviriyor! Bu gayet iptidaî karikatürün fiyatı on para idi ve zannederim "matbua" olarak satış rekorunu Türkiye'de o, karikatüristi meçhul, belki de bir akalliyet kaleminden çıkmış resim kırmıştı.

Bir matbuat ve matbaacılık tarihimiz yok ki, aslını öğrenelim.

Ha, bir resim daha hatırlıyorum; Veliahd ve Başkumandan Prens Konstantin'in Türk Ordusu yaklaşırken Yenişehir (Tesalya)'deki karargâhında içemeden bıraktığı şarap kadehiyle masasının ve odasının resmi!.. Seyrine doyamazdım, baktıkça ferahlardım.

Şu da aklımda kalmış: Mütareke uzamıştı, ordumuz Alasonya'da dizanteriden kırılıyordu; babam buna çok üzülüyor, evde hükümet aleyhine atıp tutuyordu; etrafındakilere:

— Efendim, diyordu, asker aç... civardaki bahçelere saldırmışlar, bu sene de şeftali pek bolmuş, karın doyurmak için de okkalarca yemişler. Hepsi hastalanmış...

Bizim sade lisan ve konuşma Türkçesi edebiyatına geçmesi lâzım gelen bir padişah beyannamesi de yine bu harple alâkalıdır: Abdülhamid'in "Benim asker evlâtlarım!" hitabiyle başlıyan orduya teşekkür mesajını, halk gözyaşı dökerek okurdu.

Transval harbinden üç, dört yıl sonra bütün Türkiye'yi sevindiren bir harp daha patlak verdi: Rus-Japon harbi. Her şeyden önce aklıma yerleşip kalan bir şehir ismidir: Vayhayvay! Belki de ismin doğru okunuşu büsbütün başka idi; fakat gazetelerimiz bu şekilde yazardı: hepimiz böyle okurduk. En doğru haberler için vayhayvay limanından geldiği bahsi çok geçerdi.

Nitekim Rus donanmasının mahv ve perişan olduğu müjdesini de, Vayhayvay bizlere bildirmişti; orası Moskoflar için "Vayvay" diye anılacak bir yerdi. Ezelî düşmanımızın bir arada ve denizde bozgun havadisleri birbiri arkasına geldikçe; sevinçten kabımıza sığamıyorduk. Yok! Kabımıza sığamamak haddimize mi? Padişah âlenen sevinmemize, sevincimizi göstermemize müsaade etmiyordu; için için bir sevinçti bu! Sultanahmet meydanında miting yapacak değildik a...

BİR ÖMÜR BOYUNCA

Bunları sonradan yaptık: Trablus, Balkan ve Birinci Dünya harplerinde... Bir işe yaramadı.

Evet, başımıza bir de o harpler çıkmıştı. Ama artık çocuk sayılmazdım. Üçünde de mağlûp olmuştuk. Bereket zaman bizlere biraz teselli vermedi değil; daha doğrusu hıncımız alındı. Trablus'u yuttum sananlar İkinci Dünya Harbi'nde oradan kaçtılar; şimdi yerlerinde dost bir devlet var. Balkanlar ise düşman istilâlarının med ve cezri altında felâketlerin envaını gördü. İkinci Dünya Harbi'ne ise uzaktan seyirci kalmak suretiyle birincisindekinin acısını epeyce çıkardık. Bize dünyanın en zalimce ve insaniyetsizce muahedesini imzalatmak istedikleri mahud Sevr kasabası Hitler çizmesi altında çiğnenmişti.

Trablus harbi sırasında "Tanin" gazetesi bir tuhaflık yapmıştı, hiç de güleceğimiz yokken bizi gülümsetmişti: İtalyan makarnasına boykot ilân etmemizi tavsiye ediyordu! Makarna ki, esasen ekseriyeti teşkil eden köylü, kasabalı, hattâ şehirli Müslüman Türk bunu o devirde pek yemezdi; halis İtalyan spagettisini ise arasa bulamazdı. Memlekete yılda kaç liralık makarna giriyordu? Girenin çoğunu da ekalliyetler ve ecnebiler yutuyordu.

İtalya koca bir kıtayı yutacak, biz makarnasını yemiyecektik; intikamımız çok acı olacaktı! Beğendiniz mi cevabı? O zamanki zihniyetimizle Bosna-Hersek gidince Avusturya feslerine boykot etmeyi iş sandık. Lâkin Girit meselesine ithal malı fıkdanından boykot yapılamadı; ona da sağa sola yafta yapıştırmakla karşı koyduk: "Ya Girit, ya ölüm!" Bir de hava uydurduk: "Girit bizim canımız, feda olsun kanımız!"

Ne derseniz deyiniz, ben Meşrutiyet devrini sevememiştim. Muvazenesiz bir idare idi. Hele Birinci Dünya Harbi'ne giriş. Bir facia olmuştu.

O sırada Sofya Ataşemiliteri bulunan Atatürk'ü bu harbe giriş çileden çıkarmıştı. Senelerce önce bir gazetenin ilave olarak verdiği eserden birkaç satır alıyorum. Paşa diyor ki: "Osmanlı devletinin harbe girdiğinden müşteki idim. Ben sade müşteki olduğumu söylemiyordum. Almanlar ve Almanlarla beraber bulunanlar mağlûp olacaklar, diyordum."

Ne talihsizlik memleket için! Zira bu esnada Kolağası Enver yerine Kolağası Mustafa Kemal kabinede ve ordunun başında pekâlâ bulunabilirdi. Bulunsaydı ne kadar felâketler önlenmiş olacaktı! Harbe girmek istiyen güdük akıllı ricâli iktidar ne ustalıkla atar, kafa tutmıya yeltenenlere hadlerini ne iyi bildirirdi!

Bir noktayı belirtmek icabeder: 1960 yılı Temmuz ayı içinde Malta Köşkü'nde tertiplenen gazeteciler bayramı. Bayrama yeni cumhurreisi sayın Celâl Bayar da katılıyor. Ona ayrılmış olan masada üç kişiyiz: Celâl Bayar, Kemal Salih Sel ve ben. (Gazete fotoğrafçısı bir arkadaşımız resmimizi çekivermiş, evrakım arasında duruyor. Nasılsa yalnız kalmamızdan faydalanan cumhurreisi bana doğru uzatarak (resimde bu poz çıkmış) dedi ki:

"- Görüyorum ki, 150'liklerin affı hakkındaki kanun münasebetiyle yazdığınız yazılarda, pek haklı olarak Atatürk'e karşı duyduğunuz şükranı daima ifade ediyorsunuz; bu affın çıkmasında benim de payım vardır. Avrupa'ya gitmiş, oralardaki gurbetzedeler hakkında etraflı malûmat edinmiştim. Çoğu yeni rejimi benimsemiş, kendi hallerinde yaşayan, durulmuş insanlardı. Dönüşümde müşahade ve kanaatlerimi Atatürk'e arzettim, mütehassıs oldular; af kanununun hazırlanması müsaadesini verdiler." (Celâl Bey, esasen Atatürk'de böyle bir temayül olduğunu da elbette biliyordu). Kanunu meclisden çıkarmak, engelleri bertaraf etmek için de epeyce gayretim geçmiştir."

Engelleri kaldırmaktaki verimli gayretini, hele işi başarmakta gösterdiği politikacılık hünerini sonradan birçok ahbabımdan ben de öğrenmiştim, bundan dolayı da kendisine müteşekkirdim. Hatta bir rivayet çıkmıştı, doğru mu bilmem: kanuna karşı koymak isteyen mebuslara (o zaman isimleri - maazallah!- saylav! idi) Atatürk'den meclisi fesh direktifini aldığını söyleyince, saylavlar hazaratında hoşafın suyu kesilmişti.

Yeni seçimde listeye sokulmamak korkusu bu, şaka mı? Yine güya Kafa... "150'likler aleyhinde ne isterseniz meclisde söyleyebilirsiniz; fakat ittifakla çıkacak" talimatı da verilmiş. Bu da mümkündür, zira beş, on saylav sövdü, saydılar; benimle dostça muharebe eder ve dönmemi gönülden isteyen Aka Gündüz mahsur ise inledi, ağladı, "reyimi ancak Atatürk istiyor diye verin" dedi.

Lehte bir zat konuştu: Eskişehir mebusu Mehmed bey, Atatürk'ün yakın dostu gerçek dostu ve hayranı bir mebus. Dönüşümden sonra ziyaretine gitmiş, görüşme arzusunu kendisini göstermişti.

Aka Gündüz'le -ki I. Dünya Harbi'nde ikimiz de Bilecik'te ayrı ayrı sebepten sürgün bulunurken tanımıştım- sonra mütareke ve Kuva-yı Milliye sırası aramız açıldı, aradan yıllar geç-

ti. Halep'deyim, günün birinde bir gazete geldi. Dehşet! Dehşet kelimesini daha ziyade "şaşılacak şey" mânâsına alınız. Amma gerçekden de öyle. Bu muharrirle mülâkat yapan gazeteci soruyor:

"- Millî edib kime derler?

Cevap şu:

— Refik Halid'e derler."

İnanamıyorum, alay mı ediyor, tuhaflık ve espri mi? Hayır. Gayet ciddi; mülâkat devam ve Aka Gündüz, eski hasmı vatan-ı cüdânın tek millî muharrir ve edip olduğunda tekrar tekrar ısrar ediyor:

"- Millî edebiyat kiminle başlar?

— Refik Halid'le başlar."

Daha neler de neler, (tam mânâsıyla) bol maydanozlu köfteler! Bu hava nereden, nasıl esmiş ve neden o derece lâtif ve okşayıcı bir poyraz?

Hangi tarihte idi bilmem, lehimde bir başka bad-ı saba daha esmişti içinde Türk hikâyecilerinin eserlerinden numuneler bulunan Fransızca bir ansiklopedi -ki basın-yayın idaresi hazırlamış ve bastırmıştı- benim de hikâyelerim kısa fakat övücü hal-i tercemem yer almıştı. Ayrıca baharın yani affın uzak olmadığını gösteren tatlı bir esinti daha başlamıştı Ankara semtinden: T.D.Kurum neşriyatı intizamla adresime yollanıyordu; bunun Atatürk tarafından kuruma tavsiye edildiği de başkentteki akrabamdan gelen bir mektupta bildiriliyordu.

Hepsi de okşayıcı idi; hele o cânibden yani yönden şimdiye kadar hep zemheri fırtınaları estiği için bu derece şaşırtıcı değişikliği beklemezken! Ötede yazdığım gibi zemheri fırtınalarından ikisi -Suriye'den hudud dışı edilmem talebi şeklinde- beni burada güç belâ yerleşerek kurduğum evimi başıma geçirtecek kadar sertti; hoş, o sıralarda ben de mülâyim değildim ya!

Zira İstanbul matbuatında aleyhime yer alan yazılara rastladıkça kamçılanmış gibi oluyordum. Hele bir tanesi -daha 150'lik liste tamamlanıp yayınlanmadan- pek öfkelendirmişti beni, pek âdi bir jurnalcılıktı, "Tanin"de okumuştum: Ankara'da Refik Halid'in 150'lik listeye sokulmaması için bir temayül hasıl olduğunu söyleyen gazete, o ceryana karşı koyuyor, behemahal sokulmamı ve memleket kapılarının ebediyyen bana kapatılmasını istiyordu!

Refik Halid, büyük oğlu Ender Karay'la birlikte

İsteyenlerden birinin Cavid Bey olduğuna emindim: Zira günü gününe tuttuğu ve sonradan "Tanin"in şiddetli yerlerini noktalarla gizleyip neşrettiği hatıra notlarında ismim çok geçiyordu; kulağıma da öteden beri gayz ve kinin akisleri ulaşıyordu.

Takip ettiği maliye siyasetinin aleyhinde "Şehrah" gazetesinde ilmî ve müdellel yazılar yazan Zeki Bey'in Bakırköyü'nde katli faciasında Cavid Bey'in rolü olduğunu eskiden beri bilirdim. Nitekim bunu bilen ve söyleyen sadece ben değildim. İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne, tertemiz kalmak şartıyla, sempatisini hissettiren bir zat da yayınladığı eserinde o noktaya dokunmaktadır. İnsaflı, iz'anlı, İttihaçılar da gördük biz! Geçen sayfalarda idealist olarak vasıflandırdığım İttihatçıların keşke sayıları daha çok olsaydı da, benim gibi aleyhtarlara cemiyet zem ve hiciv sermayesini daha kıt verseydi.

Acaba iddia edildiği gibi Atatürk'ü öldürecek olan komitenin işi başardıktan sonra onun yerine Cavid Bey'i geçireceği doğru muydu? Bilmem fakat öyle idiyse sade Atatürk'ün değil, memleket gazeteciliğinin de pek büyük bir felaketten kurtulmuş olduğuna hükmedebiliriz. Zira yine Makedonya usulü komitecilik siyaseti yürürlüğe girecek, Zeki, Ahmed Samim, Fehmi ve Hüseyin Kâmi Bey'i ölüm yolunda takip edecek gazetecilerin listesi kabaracaktı. Gel de 150'likler listesinde bulunmayı, o listeye girmemeye tercih etme bakayım! Girdiğime ve ellerinden yine kurtulduğuma düğün bayram ederdim.

Bir nokta: o gazetecileri öldüren ve öldürten katiller ya asılarak yahud kurşuna dizilerek yahud da suikasda uğrayarak cezalar gördüler. Bir tanesinin akıbetini bilmiyoruz: sürgün bulunduğu kasabadan "seni vali istiyor" diye yola çıkarılan ve nasıl öldürüldüğü sır halinde kalan Hüseyin Kâmi'ninki.

Acaba o tarihte Konya valisi kimdi? Bilse bilse işi bu adam bilir; söylemez ki!

Ara sıra aynı acı bahse döndüğümden dolayı -yeri geliyordu- okurdan özür dilerim. Bir daha o faslı -yeri gelse de- nefsimi zorlayıp hatıratımın geri kalan kısmında keşke tekrarlamasam! Beni üzüyor, sizleri de üzmesi mümkün. Esasen bir mebusun eve çağırılıp öldürülmesi vak'asıyla bir an canlanacağı korkusuna kapıldığımız o

BİR ÖMÜR BOYUNCA

vahşetler, komitecilik siyasetini güdecek kafalardan kurtulduğumuz için tamamen mazi oldu. Atatürk hükümeti, kendiliğinden bu haydudluğu yapan şahsı derhal temizlemişti.

Bununla beraber medeni bir millete yakışmayan hareketlerden yeni nesilleri iğrendirmeye yaramış olması bakımından tekrarlamalarım belki de boşa gitmeyecektir.

Peki, yukarıda Cavid Bey'den bahsederken "gayz ve kin" dedim; hangi sebeple? Sebebi eski bir tarihe dayanır: "Servet-i Fünun" sahibi Ahmet İhsan o mecmua "Fecr-i Âtî" muharrirleri tarafından çıkarıldığı sırada Avrupa'ya giderken "İstanbul Postası" başlıklı her haftaki başyazısının benim tarafımdan yazılmasını istemişti. Daha o zamanlar ancak aramızda tanınmışlardandım. İki "İstanbul Postası"nı da kayuran ve espirili, biraz da hükûmete telmihli şekilde yazdım. "Tanin"in sahibi ve onunla içtikleri su ayrı gitmeyen Cavid Bey, beni gazeteye çağırdılar.

Randevu saatinde gittim; odaya alındığım zaman ikisinin karşısına oturtuldum. Hüseyin Cahid Bey:

— Sizi gazeteye almak istiyorum, dedi, yazılarınızı beğeniyorum; fakat bütçemiz şimdilik dardır, 400 kuruşdan fazla veremeyiz amma bir de hocalık uydurursak ayda 800'ü geçer, belki 1000'i de bulur.

Cavid Bey bu arada köşeye kurulmuş, gözlüklerinin arkasında pırıl pırıl yanan zekâ kaynağı gözlerle beni süzüyordu; galiba içinden "şu kıymetli kalemi de İttihad ve Terakki'ye mal edemez miyiz" gibi düşünceler geçiriyordu.

Düşünüp cevap vereceğimi söyledim, çıktım amma cevabın menfi olacağını ikisi de sezdi, galiba. Nitekim öyle de oldu. Bu parlak teklifi neden kabule yanaşmamıştım? Zira beğenemediğim hükümetin desteği bir gazetede bulunmak ve onun lehinde yazmak kanaatime uymuyordu. Esasen hükümet medhine girince kalemimdeki kuvvetin düşeceğine, adeta bir nev'i seksiyonel diyebileceğim bir çeşid dirigsizliğe uğrayacağına inanmakta idim. Keşke inansaydım, bunun mebusluğa, gazete sahipliğine, hükümet kesesinden tenezzüh, tebdil-i hava, tedavi, tetebbu, daha nice "t"li tevecCühlere, elçilik ve sair diplomatik vazife payelere kadar yolu vardı. "Tanin"e kamançu edenlerden niceleri iki dünyada yani Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde aziz olmadılar mı? Benim onlardan ne eksiğim vardı?

Vardı: hükümetleri tutamama alerjisi. Doğrusunu isterseniz sonradan ben Atatürk'ü tuttum da, yine hükümetlerini ve arkadan gelenlerini tam randımanla bir türlü tutamadım. Demek böyle bir alerji de var. Tıp edebiyatına girmesi lazım. Belki de "psikoz" kısmına!

Halbuki Meşrutiyet'in ilanından sonraki mebus seçiminde Hüseyin Cahid kazanınca bu muharririn o kadar candan taraftarı ve hayranı idim ki, henüz bir isim sayılmayan meçhul imzamla ona bir de tebrik mektubu göndermiştim. Tabiîdir ki, birkaç yıl geçince gazetesine çağıracağı, ileride de aleyhinde başmakale yazacağı, nihayet Çorum mangasında halef-selef olacağı ve nihayet benimle yarı ahbablık edeceği şahsın o imza sahibi olduğunu nereden kestirebilirdi.

Evet, son yıllarında bazı toplantılarda veya lokantalarda karşılaşınca görüşürdük; hatta bir gün Karpiç Lokantısı'nda:

— Çorumlular bana bütün sürgünler içinde sizden başka kimsenin o iyi bir isim bırakmadığını söylemişlerdi.

Bile demişti. Beni Çorum'a yollayan hükümetin erkânından biri de kendisi idi; halbuki onu yollayan benimki değildi. Hoş, onu da, beni de yollayanlara ikimiz de müteşekkir kalmıştık: o, sürgünde bulunduğu için İstiklâl Mahkemesi'nde beraat etmişti; ben de yine sürgün olduğumdan dolayı cephelere sevkedilmemiş, Kanal Seferi'ne giderken Vila'-tül Nahl önünde ağzım bir avuç kumla dolu, ecel şarabı bile nûş etmeden -çölde ölenler için o tâbir hiç uymazkupkuru teslim-i ruh etmek zorunda bırakılmamıştım.

Cavid Bey darphane müdürü olan büyük biraderim Hakkı Halid'e de suistimal şaibesiyle işten el çektirmiş müdür tayin edildiği büyük bir sigorta şirketinden de attırmış onu tevkifat listesine sokturmuş, kaçmaya mecbur; ve I. Dünya Harbi'ni yâdellerde epeyce sıkıntı çekmeye mahkûm etmişti; bu sırada kardeşim "Darülfünun"da yani üniversitede kimya müderrisi idi; şaibelerden de tebriye olunmuştu.

Bütün bu sebeplerin te'siri altında kaldığım için, mütarekede çıkardığım "Aydede"de sabık İttihad ve Terakki maliye nâzırına karşı epeyce dokunaklı şeyler yazıyordum, yine dokunaklı karikatürler de koyuyordum.

İşte bana garazı sadece kodamanı olduğu Cemiyet'in aleyhtarı olmaktan değil, böyle şahsi sebeplerden de ileri geliyordu. Cümlesine iyi akıbetler nasip olsun; geçip gidenlere rahmet dileyelim.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN...

ASKERLER

Casus sizi dinliyor Dikkat ediniz!

Konuşurken sözlerinize ve haktan görünüp sizi sorguya çekenlere dikkat ediniz.

Askerlik bilginize dair ağzınızdan çıkacak bir tek kelime, iyi biliniz ki gün geçmeden düşmana gider ve sonra bir *tek kelime yüzünden* bin asker kardaşınızın yoktan helakine sebep olur. Bu tesir ile *vatanınıza hiyanet etmiş olursunuz. Bunun için* söz arasında veya sizden söz isteyenlere aile ve akrabanız dahi olsa:

1- Nereden gelip nereye gittiğinizi veya gideceğinizi, kıt'anızın nerede bulunduğunu,

2- Gerek mensup olduğunuz ve gerek mensup olmayarak öğrenmiş olduğunuz kıt'aların numaralarıyla her birinin kaç askerden, kaç top ve tüfekten, kaç tabur, kaç fırka ve kolordudan birleştiğini ve bu kıt'aların kumandan isimlerini,

3- Gerek bizzat içine girdiğiniz veya girenlerden işittiğiniz muharebe hikâyelerini,

4- Gerek yanınızda ve gerek evvelce kullandığınız silah ve cephanelerin miktarıyla ne cinsten olduklarını,

Kat'iyen söylemeyiniz ve size bunları söyletmek isteyenleri hemen yakalayıp en yakın mafevkinize [üstünüze] veya jandarma, polis memurlarına *casus diye teslim ediniz.*

Eğer bu emirlere dikkat etmediğiniz görülür ve işitilirse düşmana sır kaçırmış gibi tevkif olunup divana çekilirsiniz.

Ordu Kumandanı

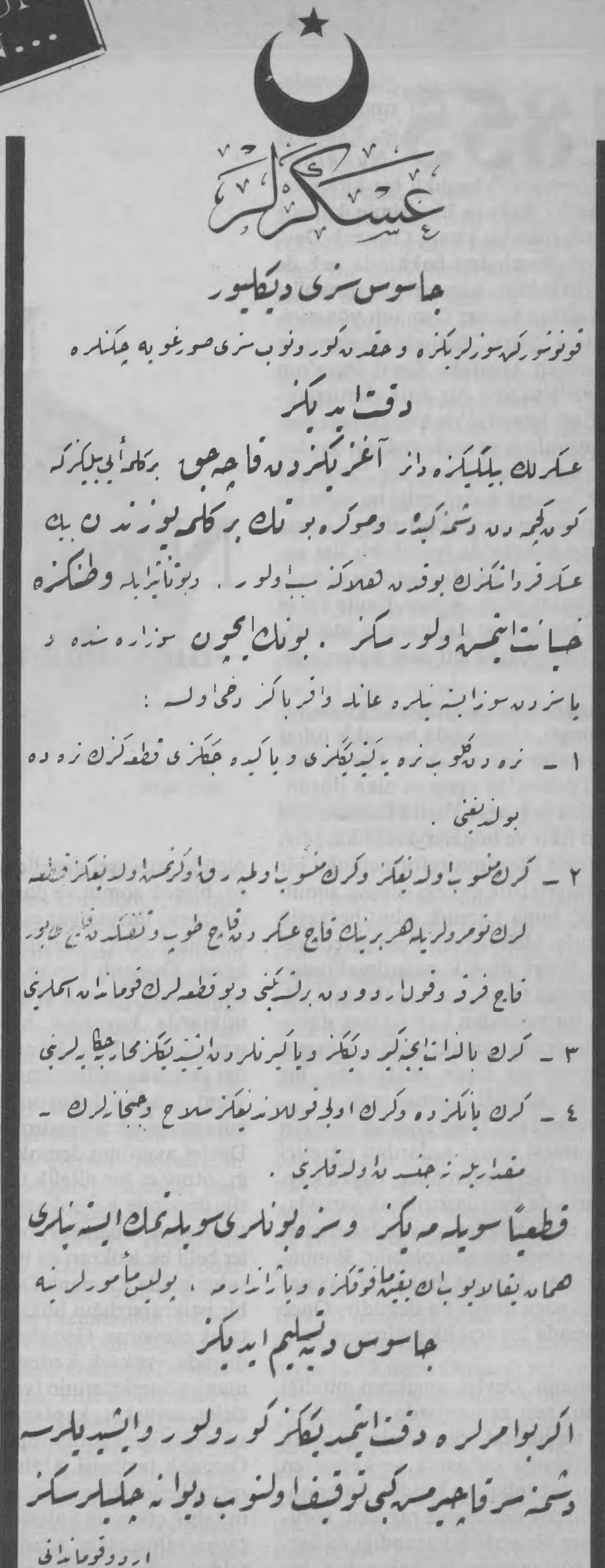
عسكرلر

جاسوس سزی دیکلیور

قونوشورکن سوزلریکزه وحقدن کورونوب سزی صورغویه چکنلره

دقت ایدیکز

عسکرلك بلگیلریکزه دائر آغزیکزدن چیقه جق بر کلمه ای بیلیکزکه
کون کچمه دن دشمنه کیدر وصوکره بو تك بر کلمه یوزندن بیك
عسکر قرداشکزك بوقده هلاکنه سبب اولور. بو تأثیرایله وطنکزه
خیانت ایتمش اولورسکز. بونك ایچون سوز آره سنده و
یاسزدن سوز ایستینلره عائله واقربا کز دخی اولسه :

١ - نره دن کلوب نره یه کیتدیککزی ویا کیده جککزی قطعه کزك نره ده
بولندیغنی .

٢ - کرك منسوب اولدیغکز وکرك منسوب اولمیه رق اوکرنمش اولدیغکز قطعه
لرك نومرولریله هر برینك قاچ عسکر دن قاچ طوپ وتفنکدن قاچ طابور
قاچ فرقه وقول اوردودن برلشدیکنی وبو قطعه لرك قومانداننك اسملری

٣ - کرك بالذات ایچنه کیردیککز ویا کیرنلردن ایشیتدیککز محاربه حکایه لرینی

٤ - کرك یانکزده وکرك اولجه قوللاندیغکز سلاح وجبخانه لرك
مقدارلریله نه جنسدن اولدقلرینی .

قطعیا سویلمه یکز وسزه بونلری سویلتمك ایستینلری
همان یقالایوب اك یقینده بولنان مافوقکزه ویا ژاندارمه، پولیس مأمورلرینه

جاسوس دیه تسلیم ایدیکز

اگر بو امرلره دقت ایتمدیککز کورولور واشیدیلیرسه
دشمنه سر قاچیرمش کبی توقیف اولنوب دیوانه چکیلیرسکز

اوردو قوماندانی

Mustafa Reşit Paşa Nasıl Düşürüldü?

-Bir Osmanlı Hükûmeti'nin Anatomisi-

TANER TİMUR

1855 yılı ortalarında Paris'te, *"Türkiye Hakkında Açıklamalar"*[1] başlıklı bir kitap yayınlandı. Takma bir isimle kaleme alınmış olan bu kitap, Osmanlı Devleti ve yöneticileri hakkında pek de kolaylıkla bilinemeyecek bir sürü bilgi veriyordu. Yazar, Osmanlı yöneticilerini iki "parti" halinde ele alıyor ve bunlardan Mustafa Reşid Paşa'nın "parti"sini ağır bir dille eleştiriyordu. Eser İstanbul'da büyük bir heyecan uyandırdı ve suçlamaların baş hedefi olan Reşid Paşa, bir "ittihamname" olarak kabul ettiği bu esere bir cevap hazırladı.[2] "Destrilhes" imzalı kitap Fransa'da büyük bir ilgi yarattı ve bir yıl içinde ikinci ve üçüncü baskılarını yaptı. Ayrıca Emile Tarin isimli bir avukat da, yazarın iddialarına karşı başka bir eser kaleme aldı.[3]

Günümüzde Destrilhes'in kitabının okunması, okuyucuda herhalde tuhaf bir izlenim yaratacaktır. Eserde bugün Türkiye'de egemen olan düşüncelerden çok uzak, hatta bunlara ters düşen fikir ve bilgiler yeralmaktadır. M. Reşid Paşa'nın reformculuğu bir samimiyetsizlik örneği olarak sunulmakta; buna karşılık adını herkesin unuttuğu Mehmet Ali Paşa gerçek reform lideri olarak tanıtılmaktadır. İşin çarpıcı tarafı, bu konulardaki bilgiler, birinci elden kaynaklara dayanır izlenimini uyandırmakta ve eserin başlığının da ifade ettiği gibi, bir "ifşaat" niteliği taşımaktadır.

Günümüzde Destrilhes'in eserinin incelenmesi hangi açılardan öğretici olabilir? Herşeyden önce, başka kaynaklarla da karşılaştırılmak şartıyla, ihtiva ettiği bilgilerin aydınlatıcı niteliği sayesinde öğretici olabilir. Bununla beraber, bizi bu makaleyi yazmaya sevkeden husus bu değildir. Önce bu konuda bir açıklık getirmeye çalışalım.

Osmanlı Devlet aygıtının niteliği sorunu, son zamanlarda tarihçilerimizle toplumsal bilimcilerimizi ortak bir açıklama çabasına sevkeden en önemli sorunlardan biridir. Bu konudaki birçok denemeye rağmen, sorunun tam bir açıklık kazandığı da herhalde söylenemez. Bu bakımdan, bir ölçüde yüzeysel genellemelerden önce, birçok somut ve dar kapsamlı incelemeye ihtiyaç var gibi görünüyor. Özellikle XIX. yüzyılda aldığı şekil içinde Osmanlı Devlet yapısını incelemek için, henüz el atılmamış bol miktarda kaynağın bulunduğu da unutulmamalıdır. Kanunun orijinalliği ve kuramsallaştırmayı güçleştiren yönü şuradan doğuyor. Hangi isimle adlandırırsak adlandıralım, Osmanlı Devlet aygıtının demokratik olmadığı, otoriter bir nitelik taşıdığı herkesin üzerinde bütünleştiği bir gerçektir. Bununla beraber, otoriter sistemler belli bir istikrarı da beraberinde taşıdığı halde, Osmanlı Devleti'nde tam bir istikrarsızlığın hüküm sürdüğüne tanık oluyoruz. Gerçekten sultanların dışında, yüksek kademelerdeki Osmanlı yöneticilerinin (veziriâzâm, vezirler, serasker, kaptan paşa vs.) çok sık değiştiğini görüyoruz. Son dönem Osmanlı tarihçisi Abdurrahman Şeref'in belirttiğine göre, Abdülmecid'in tahta çıkışı ile Sultan Mehmet Reşat'ın tahta çıkışı arasında geçen 72 yılda, sadaret makamına 33 kişi 65 kez; seraskerlik görevine 32 kişi 59 kez ve hariciye nezaretine 22 kişi 50 kez atanmışlardır.[4] Bu zaman kesiminde gerçek iktidarı sultanlardan çok, yüksek yöneticilerin temsil ettiği düşünülürse, iktidarın niteliği ortaya çıkar. Gerçekten, bu dönemde Osmanlı rejimi, "otoriter" bir rejimden ziyade, istikrarsız bir parlamenter rejim gibi işliyor izlenimini vermektedir. Bunun nedeni ne olabilir? Bu konuda şöyle bir yorum yapabiliriz. Osmanlı monarşisi, sanayi devrimini gerçekleştirmeye olanak verebilecek ulusal bir temele dayanmıyordu. Tam tersine, bu özelliği taşıyan ve sömürgecilik dönemine yönelen devletlerin çıkar çatışmalarına alan teşkil eden, çok uluslu ve çözülmekte olan bir yapı görünümündeydi. İktidar, hiç olmazsa biçimsel olarak, bağımsızlığını koruyabilmek için, devamlı değişen çıkarlar dengesi içinde almaşık kadrolar ve klikler oluşturmak zorundaydı. Daha doğrusu, çeşitli iktidar mihrakları, sosyolojik bir zorunluluk olarak kendiliklerinden doğuyorlardı. Osmanlı vak'-

Mustafa Reşit Paşa

anüvisleri, bu gibi hizipleri; liderleri ve ona "intisap eden" kimselerle ve dost-koruyucu elçiliklerle birlikte veriyorlardı. Batılılar ise, daha realist bir terminoloji kullanarak, bu gruplaşmaları "parti" olarak isimlendirmişlerdir. Ancak "parti"lerin nitelikleri ve isimleri, kullanım amaçlarına ve yazışma şekillerine göre değişiyordu. Örneğin, Batılılar diplomatik yazışmalarında, "Fransız partisi", "İngiliz partisi", "Rus partisi" vb. gibi isimler kullanırken, kamuoyuna yönelik yayınlarda "reform partisi", "muhafazakâr parti", "barış partisi" vb. gibi sıfatları daha uygun görmüşlerdir. Çağdaş parti kavramının mevcut olmadığı bir dönemde, böyle bir "parti" anlayışı, Batı için de geçerliydi. Ancak sanayileşme içindeki Batı ülkelerinde "parti"ler ulusal bir nitelik taşıyor ve kapitalist gelişimin mantığına uygun bir biçimde giderek sosyal sınıflara dayanıyorlardı.

Memleketimizde, Osmanlı toplumsal ve siyasal evrimi ile ilgili incelemelerde bu değişimde dış faktörler mi, yoksa iç faktörlerin mi tayin edici rol oynadığı tartışma konusudur. Bu makalemde, bu tartışmaya bir yanıt getirme iddiasından ziyade, bir Osmanlı siyasal bulıranını ve iktidar değişikliğini anlatarak, böyle bir ortamdaki etkili unsurları sergilemek istiyorum. Osmanlı iktidar yapısının kavranmasına bu gibi "anectodique" yazıların yararlı olacağı kanısındayım. İşte Destrilhes'in kitabının rolü de bu noktada ortaya çıkıyor. Ancak, bu kitap, verdiği bilgilerin dışında, başka bir açıdan daha öğretici olmalıdır. O da şudur: "Türkiye Hakkında Açıklamalar", İstanbul'daki iktidar kavgasının bir parçası ve bir aracıdır. Eserin Fransızca yazılmasının, bu açıdan büyük bir önemi olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Osmanlı Devleti'nde siyasal kavga, kitle tabanı olan ve kamuoyundan doğrudan doğruya etkilenen bir kavga değildi. Küçük bir yönetici zümrenin kendi arasında verdiği ve kişisel suçlamaların önemli rol oynadığı bir kavgaydı. Bu yüzden, yabancı müdahalelerine açıktı ve Batı'da yayınlanan eserler bile bu açıdan etkili olabiliyorlardı. Nitekim Destrilhes'in kitabı, İstanbul'da hemen yankı uyandırmış ve Mustafa Reşid Paşa'yı bir tavır takınmaya zorlamıştır.

Yukardaki açıklamamız, Destrilhes'in kitabına nasıl yaklaşmak gerektiğini de ortaya koymuştur, sanırım. Bu eseri, herşeyden önce, Osmanlı iktidar kavgasının bir parçası olarak görüyoruz. Bu niteliği ile eserden, bilimsel bir incelemeye özgü bir tarafsızlığı elbette bekleyemeyiz. Tam aksine, eser "Fransız partisi"nin ve onun Osmanlı Devleti'ndeki taraftarlarının görüşlerini yansıtmaktadır. Ancak bunu yaparken, Osmanlı kamu hayatı ile ilgili bir sürü de bilgi vermektedir. Bu bilgilerin tek taraflı olmaları, mutlaka yanlış olmalarını gerektirmez. Sadece bizi, madalyonun öbür tarafını da gözden kaçırmamak için ihtiyatlı olmaya sevkeder. Destrilhes'in kitabının arkasındaki gerçek güçleri araştırmadan önce, Osmanlı yönetici zümresi ile ilgili bir tablo çizdiğini gözden geçirelim.

DESTRİLHES'İN ANLATTIKLARI

"Türkiye Hakkında Açıklamalar" başlıklı eser, önce Avrupa Kuvvetleri dengesi ve bu denge içinde Osmanlı Devleti'nin yeri ile ilgili bir girişle başlıyor. Bu girişte uzun uzun Rusya'nın Batı Avrupa için ne büyük tehlike olduğu anlatılmakta ve "Batı ile Doğu arasında tampon devletler yaratmanın, Rusya ile gözkoyduğu ülkeler arasında aşılmaz bir engel teşkil etme bakımından zorunlu olduğu"[5] belirtiliyor. Bu görüş, Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan sonra Batı Avrupa'da gitgide güçlenen bir fikirdi. Avrupa'da diplomatik "Statüko"nun korunması ve bu amaçla da Osmanlı Devleti'nin, reformlar yoluyla ayakta tutulması fikri buradan kaynaklanıyordu.[6] Kısaca Osmanlı reformlarının uluslararası önemini ve bu yüzden yolaçtığı müdahaleleri aydınlatıyordu. Bu müdahaleler, "reform" maskesi altında yapılmakla beraber, hiç kuşkusuz yabancı devletlerin ulusal çıkarlarının markasını taşıyordu. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nde gerçek reformların ve reformcuların ne-

ler ve kimler olduğu sık sık görüş ayrılıklarına yol açıyordu.

Destrihles'in kitabında Türkiye'de başlıca iki partinin bulunduğu ileri sürülmektedir. Birincisi, yumuşak tabiatlı ve yeniliğe açık bir kimse olan Sultan Abdülmecid'e yakın olan parti, Mustafa Reşid Paşa'nın partisiydi. Bu parti genel olarak "reform partisi" olarak tanınıyorsa da, gerçek anlamda reformcu olmaktan uzaktı. "Yiyici, yeteneksiz ve her türlü ahlâkî ilkeden yoksun bir memur sürüsünün yönetimini ayakta tutmak ve statükoyu korumak"tan başka bir şey düşünmüyordu.[7] Dış ilişkileri de belirsiz ve kaypaktı. Sık sık İngiltere'ye, bazan Rusya'ya, fakat ender olarak Fransa'ya meylediyordu. Destrilhes bu partinin lideri Mustafa Reşid Paşa'nın ayrıntılı bir tablosunu çizmiştir. Buna göre, M. Reşid Paşa, görünüş itibariyle olmasa bile, görgü ve davranış itibariyle Batılıydı. Bununla beraber, bu "Batılılık" sağlam bir kültüre dayanmıyor ve bir "salon âdâbı"nın sınırlarını aşmıyordu. Reşid Paşa Batı başkentlerinde uzun yıllar kalmakla beraber, sağlam bir formasyon sahibi olamamıştı. Paris ve Londra'daki zamanının çoğunu tavla oynamakla geçirmişti. Batılı sefarethanelerde, Paşa, sadece Avrupalı ziyaretçileri geldiği zaman çalışma masasına oturuyor ve düşünceli bir tavır takınıyordu! Osmanlı Devleti'ndeki politik başarısı esas itibariyle Fenerli Rumlarla kurduğu yakın ilişkiye dayanıyordu. Fenerli Rumlar, Reşid Paşa ile yabancı elçilikler arasındaki ilişkiler ağını kurmuşlardı. Stefan Vogorides ve yeğeni Musurus Efendi İngiltere'deki; Antigtarki Efendi Rusya'daki; Kallimaki Efendi Fransa'daki ve Karaca Efendi de Hollanda'daki çıkarlarını ve ilişkilerini temsil ediyordu. Bir süre kendisine özel sekreterlik yapmış olan J.M. Cor, Fransızca öğreniminde ve Tanzimatçı fikirlerinin gelişiminde rol oynamıştı.[8] Bununla beraber, Paşa, imzasını taşıyan diplomatik vesikaların verdiği izlenimin aksine, Fransızca yazışmada pek kuvvetli dağildi. Notalardaki zengin üslûp, yine Fenerli Rumların ya da bizzat Fransız tercümanların eseriydi.

Destrilhes, Mustafa Reşid Paşa'yla ilgili bölümde, Tanzimat dönemini başlatan devlet adamının serveti üzerinde uzun uzun durmuştur. Gerçekten M. Reşid Paşa, efsanevî zenginliği ile Avrupa'da büyük bir şöhret yapmıştı. Batı'da yaygın kanaate göre, reformcu Paşa, Rotschild'lerden bile daha zengindi. Destrilhes üç sahife içinde Paşa'nın servetini ve bunu her yola başvurarak nasıl sağladığını anlatmıştır. Burada belirtelim ki, M. Reşid Paşa'nın iki üç yüz kadar hizmetçili konağındaki şahane yaşantısı ve muazzam serveti sempatizanlarının da dikkatini çekmiştir. Batı'da, hakkında yazılan övücü kitaplarda da Paşa'nın zenginliği uzun uzun anlatılmıştır.[9] Fakat unutmamak gerekir ki, Tanzimat döneminde iyice ortaya çıkan bu palazlanma, az çok sosyal bir karakter taşıyordu. Destrilhes, Tanzimat paşalarında görülen bu yeni gelişimi Rusya ve Avusturya saraylarının etkisine bağlamış ve bu ülkelerin, kendi çıkarları açısından Osmanlı Devleti'nde Boyar tipi "aristokratik-bürokratik hanedanlar"[10] yaratmaya çalıştığını ileri sürmüştür. Bununla beraber, aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde "boyar"laşmayan ve nisbeten gösterişsiz yaşayan birçok paşanın da bulunduğunu unutmamak lâzımdır.

Destrilhes, M. Reşid Paşa'nın reformculuğu konusunda da son derece ihtiyatlıdır. Bu konuda, askerlik, eğitim, sağlık vb. alanlarındaki reformları teker teker incelemiş veya bunların gerçek reform olmadıklarını ya da Mustafa Reşid Paşa'ya mal edilemeyeceklerini ileri sürmüştür. Yazar, Reşid Paşa'nın "parti"sine mensup paşalar hakkında da bilgi vermiş ve bunlardan Ethem Paşa ve Ahmed Vefik Efendi gibi bazılarının kültürünü övmüşse de, Rıza Paşa, Rıfat Paşa ve Musa Saffetî Paşa gibilerinin cehaletini ve yiyiciliğini vurgulamıştır.

MEHMET ALİ PAŞA'NIN PARTİSİ

Destrilhes'e göre M. Reşid Paşa'nın liderliğindeki sahte reformcu partinin karşısında, Mehmet Ali Paşa'nın başını çektiği "Ulusal Parti" bulunmaktadır. Yazar, Ulusal Parti hakkında genel ve övücü bir tablo çizdikten sonra, "kısaca, bu Ulusal Parti tamamen Fransa'ya sadıktır"[11] demektedir!

Eserde "Ulusal Parti"nin lideri Mehmed Ali Paşa da Reşid Paşa gibi uzun uzun anlatılmaktadır. Ancak Reşid Paşa'yla ilgili tablo ne kadar karanlıksa, M.Ali Paşa'yla ilgili tablo da o kadar parlaktır. Yazara göre, Trabzonlu eski bir Türk ailesinden gelen M. Ali Paşa, Bahriye Mektebi'nde okumuş ve 1830 yılından itibaren yükselmeye başlamıştır. Mustafa Reşid Paşa'ya karşı olduğu için bir süre âtıl kalan Mehmed Ali Paşa, Sultan Abdülmecid'in gözüne girmeyi başarmış ve tekrar yükselmiştir. 1845'de padişahın kızkardeşi Âdile Sultan'la evlenen Mehmed Ali Paşa, bu vesileyle Saray'ın verdiği hediyelerle Osmanlı Devleti'nin sayılı zenginleri arasına girmiştir. Paşa, 1849'da serasker olmuş ve 1848 ihtilâlinden sonra Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar ve Polonyalı mültecileri koruyarak memleketin Avrupa'daki itibarını artırmıştır.[12] Mehmed Ali Paşa 1852'de sadrazam olmuş ve bu seferde özel yetkilerle İstanbul'a gelen Rus elçisi Mençikof'la çatışmıştır. Rus taleplerine şiddetle karşı çıkan Mehmet Ali Paşa, Saray'dan yeterli desteği bulamadığı halde tutumunu değiştirmemiş ve küçük düşmektense istifa etmeyi yeğlemiştir. İşte, objektif olarak, Mehmed Ali Paşa'yı Fransa'ya yaklaştıran husus, Rusya karşısındaki bu katı tutumudur. İngiltere devamlı olarak Rusya'yı kolladığı için, Mehmed Ali Paşa İngiliz Partisi'nin ve Reşid Paşa'nın da düşmanlığını kazanmıştır. Böylece 1853-54 yıllarında, İstanbul'da, Reşid Paşa ile M. Ali Paşa arasında yoğun bir siyasal kavga başlamıştır. Bu kavga Mehmed Ali Paşa'ya karşı açılan bir "dava" ile sembolleşmiş ve aylarca süren bu dava Batı basınını bile meşgul etmiştir. Destrilhes'e göre "dava", Mustafa Reşid Paşa'nın bir komplosudur. M. Ali Paşa'nın halk tarafından çok tutulmasını hazmedemeyen Reşid Paşa, Ermeni sarrafı Cezayirli Mıgırdiç'i harekete geçirerek, Paşa'yı rüşvetçilikle suçlamıştır. İleri sürülen iddiaya göre, sarraf Mıgırdiç, M. Ali Paşa'ya üç kez ve herbiri 4.5 milyon kuruş olmak üzere rüşvet vermiştir. Bu

Yanda Mehmed Ali Paşa, altta Ferdinand de Lesseps.

davayı dört safha halinde uzun uzun anlatan Destrilhes, Cezayirli'nin daha önceki eylemlerini ve kendisini hapse kadar götüren yolsuzluklarını da hatırlatmaktadır.

Destrilhes'e göre, dava bizzat Mehmed Ali Paşa'nın isteğiyle açılmış ve "yüksek mahkeme" niteliğine bürünen Meclis-i Âli-yi Tanzimat huzurunda cereyan etmiştir. Davada sarraf Cezayirli, başlıca delil olarak M.Ali Paşa'nın mührünü taşıyan bir makbuz ileri sürmüştür. Paşa'nın makbuz vererek rüşvet almanın gülünç olduğunu, aslında mührünün taklid edildiğini söylemesi üzerine çeşitli bilirkişiler tutulmuş ve bunların raporlarının Paşa'yı aklamasına rağmen, M.Reşid Paşa ve bazı yabancı elçiliklerin baskısı ile M.Ali Paşa suçlu görülmüş ve Kastamonu'ya sürülmüştür. İncelediğimiz eser, bu sonucu tamamen bir komplo olarak yorumlamaktadır.

Reformculuk konusunda Mehmed Ali Paşa nasıl takdim edilmektedir? Destrilhes'e göre Osmanlı Devleti'nde gerçek reformcu Mehmed Ali Paşa'dır ve yazar bunu kanıtlamak üzere Paşa'nın "reform programı"nı açıklamaktadır.[13] Bu programda Müslümanlarla Müslüman-olmayanlar tam eşit statüye getiriliyor ve idarî ve mâlî reformlar öngörülüyordu. Destrilhes, daha sonra, Âlî Paşa, Mehmed Rüşdü Paşa, Ahmet Fethi Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Ömer Paşa vb. gibi "Ulusal Parti"nin diğer ileri gelenlerini tanıtmakta ve genellikle övmektedir. Eserde bundan sonra da ülkenin idari ve malî durumu, yabancı elçilikler ve etnik cemaatler konularında ilginç bilgiler verilmektedir.

Destrilhes'in kitabı 1855 yılının Ağustos veya Eylül ayında yayınlanmıştır. Bu sırada Mustafa Reşid Paşa sadrazamlıktan düşmüş bulunuyordu. Gerçekten, eserde de 1855 Mayısı başlarında Reşid Paşa'nın sadrazamlıktan istifa etmek zorunda kaldığı belirtilmektedir. Ayrıca aynı tarihte Mehmed Ali Paşa da Sultan tarafından affedilmiş ve sürgünden dönmüştü. Bu durumda Destrilhes'in eserinin biraz geç kalmış bir eser olduğunu düşünebilir miyiz? Böyle bir düşünce, kısmen doğru olabilir. Aslında eser herhalde Mustafa Reşid Paşa'yı düşürmek için hazırlanmıştı. Ancak bir kitabın tasarlanması, yazılması ve yayınlanması epeyce bir süreyi gerektirdiğinden, eser daha yayınlanmadan M.Reşid Paşa'nın düşmesi, muhtemelen eserin temel amacını ortadan kaldırmıştır. Unutmamak gerekir ki, Osmanlı Devleti'nde Reşid Paşa gibi bir devlet adamının iktidardan düşmesi başka, siyasî gücünü kaybetmesi başkadır. İşte bu sırada Fransız Partisi, Osmanlı yandaşlarıyla beraber bütün gücüyle Reşid Paşa'nın siyasal nüfuzunu ortadan kaldırmaya ve onu siyasal bir ölü haline getirmeye çalışmaktadır. Destrilhes imzalı anonim kitap bu amaca da hizmet edebilecek silâhlardan biridir. Fakat bu koyu düşmanlığın gerçek nedeni nasıl açıklanabilir? Eğer Mustafa Reşid Paşa, Fransızların ileri sürdüğü gibi tam bir opportünist idiyse, Rusya'ya karşı müttefik durumunda bulunan Fransa'nın da çıkarlarına hizmet edemez miydi? Bu konuda, 1854-55 yıllarındaki gelişmelere biraz daha somut olarak eğilmek gerekiyor.

BİR DİPLOMAT, BİR MÜHENDİS VE BİR ŞARKİYATÇI

1852'de Mehmed Ali Paşa, Rus Elçisi Mençikof ile çatışarak sadrazamlıktan düştükten sonra Osmanlı iktidarı esas itibariyle M.Reşid Paşa ve serasker Rıza Paşa arasındaki uzlaşmaya dayanmaya başlamıştı. Bu nüfuzlu paşalar Kırım Savaşı'na yol açan kriz ortamında dengeyi koruyabilmek için kolayca hâkim olabileceklerine inandıkları bazı paşaları sadrazam yaptılar. Böylece önce Giritli Mustafa Paşa, sonra da Kıbrıslı Mehmed Paşa sadrazamlığa getirildi. Ancak yeni sadrazamlar kendilerine verilen rolü iyice kavrayamadıkları ve

gerçek bir sadrazam gibi davranmaya özendikleri için birbiri ardından azledildiler ve 1854 Kasım ayında M.Reşid Paşa dördüncü kez sadarete geldi. Mustafa Reşid Paşa'nın yeniden sadrazam oluşu, silâhını hiçbir zaman bırakmamış olan Mehmed Ali Paşa'nın kavgasını kızıştırdı ve nüfuz mücadelesi karşılıklı rüşvet iddiaları ve davalarla devam etti. Eğer bu kavga, uluslararası bir çıkar kavgası ile çakışmasaydı, belki de Batılı çevrelerde hiçbir yankı uyandırmayacaktı. Bununla beraber, bu sırada Ferdinand de Lesseps'in Süveyş Kanalı ile ilgili ilk girişimlerine başlaması ve bu girişimlerin Fransız diplomasisi ile İngiliz diplomasisini karşı karşıya getirmesi, Reşid Paşa-Mehmed Ali Paşa kavgasına uluslararası bir renk verdi ve onu İngiliz Partisi'yle Fransız Partisi arasında bir kavga haline getirdi.

Fransa İmparatoru III. Napolyon'un karısı Eugenie'nin kuzeni olan Ferdinand de Lesseps, yetenekli ve geniş ufuklu bir mühendisti. Gençliğinde Kahire'de ve İskenderiye'de diplomatlık yapmış ve Prens Said ile dostluk kurmuştu. 1854'de Said Paşa Mısır valisi olunca tekrar Mısır'a gitmiş ve bir gençlik hülyası olan Süveyş Kanalı'nı gerçekleştirmek için bir şirket kurmuştu. Elbette ki, bu şirket Vali Said Paşa'nın onayı ile kurulmuştu. Ancak Kanal çalışmalarının fiilen başlayabilmesi için Osmanlı Hükûmeti'nin de tasarıyı onaylaması lâzımdı. 1854 Kasımı'nda sadrazam olan M. Reşid Paşa şahsen projeye karşı değildi. Fransa Dışişleri Bakanlığı da 1854 Aralık ayında İstanbul'daki Fransız Maslahatgüzârı Benedetti'ye (bu sırada Fransa büyükelçi bulundurmuyordu) talimat yollayarak F. de Lesseps'in projesini desteklemesini istemişti. Benedetti, 4 Ocak 1855'de verdiği cevapta şunları söylüyordu: "Reşid Paşa, bu işin dikkate değer olduğunu bilmek için *ödenmiştir*. (Metinde altı çizilmiştir.) Mesele hakkında düşündükten sonra fikrini söyleyeceğini bildirdi."[14] Öyle görünüyor ki, Reşid Paşa kendi iradesi ile hareket edebilseydi işler normal olarak ilerleyecekti. Fakat bu arada devreye İngiliz elçisi Stratford Canning girmiş ve onun etkisiyle Osmanlı sadrazamı da tasarıya karşı cephe almıştır. Bütün bu gelişmeleri F. de Lesseps Kahire'den izliyor ve çeşitli yazışmalarla davasına yeni destekler kazanmaya çalışıyordu. Fransız mühendisine en büyük destek hiç kuşkusuz dostu Said Paşa'dan geliyordu. Said Paşa, koyu bir Reşid Paşa düşmanıydı. Bu düşmanlığın nedenini, Lesseps'e yolladığı 5 Nisan 1855 tarihli mektubunda şöyle anlatıyordu: "İlk kez Paris'e elçi olduğundan bugüne kadar, bu adamın babamdan ve benden ne kadar para yediğini tasavvur edemezsiniz. Yine de babama bir sürü kötülük yapmaktan geri kalmadı; bana da yapmaya çalışıyor."[15] F. de Lesseps'in kendisi de "Abdül-Canning" diye isimlendirdiği İngiliz elçisinin Reşid Paşa'yı Kanal'a karşı olmaya zorlamasını hazmedememişti. Gelişimi bizzat yerinde incelemek ve kontrol etmek için 1855 Şubatı'nda İstanbul'a geldi. İstanbul'da Lesseps'e büyük destek sağlayacak iki kişi vardı. Bunlardan birincisi Fransız Maslahatgüzârı Benedetti, ikincisi ise elçilik tercümanı Charles Schefer'di. Charles Schefer, Beyrut, Kudüs, İzmir ve İskenderiye konsolosluklarında yıllarca çalıştıktan sonra İstanbul elçiliğinde baş tercüman olmuştu. Daha sonra III. Napolyon'un sarayında Doğu dilleri tercümanı olacak ve tanınmış bir şarkiyatçı olarak isim yapacaktır. Aslında Schefer, İstanbul'da bir tercümandan ziyade bir diplomat rolü oynuyordu. Bilmediği bir devlet sırrı olmadığı gibi, bizzat diplomatik görüşmeler de yapıyor ve raporlar kaleme alıyordu. Notlarına dayanarak yazılan hayat hikâyesinde, "(Lesseps İstanbul'a gelince) tamamen ona tâbi oldum"[16] demektedir. Böyle bir desteğin F. de Lesseps için önemi kolayca anlaşılabilir. Nitekim Lesseps, İstanbul'da, Schefer'in aracılığı ile derhal temaslarına başlamıştır.

Fransız Dışişleri Arşivleri'ndeki belgeler, Süveyş sorunu çıkana kadar M. Reşid Paşa ile Benedetti ve Schefer'in ilişkilerinin çok iyi olduğunu göstermektedir. Bu belgelerden Osmanlı sadrazamının Schefer'le çok samimi bir tonda konuştuğu anlaşılıyor.[17] Ancak Süveyş Kanalı'nın bir sorun yaratması, bu ilişkileri tam bir düşmanlık ilişkileri haline çevrilmiştir. Böylece Lesseps-Benedetti-Schefer üçlüsü, İngiliz dostu Mustafa Reşid Paşa'yı düşürmekten başka bir yol olmadığı kanısına varmışlardır. Ne var ki, Fransız Partisi'nin bu üç önde gelen ismi, bir hükûmet değişikliği için başka bir Osmanlı kliğinin desteğine muhtaçtı. Bu desteği, her şeye rağmen halk nezdinde büyük itibarı olan ve Reşid Paşa'yla kıyasıya savaşan Damad Mehmed Ali Paşa'dan daha iyi kim sağlayabilirdi? Gerçekten Benedetti, bu sıralarda Saray üzerindeki bütün etkisini Mehmed Ali Paşa'yı sürgünden çağırması yönünde kullanmaya başlamıştı.[18] İşte, yukarda özetlediğimiz Destrilhes imzalı kitap da, böyle bir ortamda ve bu amaçla çıkarılmıştır. Eserin kimin tarafından kaleme alındığını bilmiyoruz. Sorunun bu yönü bize çok önemli de görünmüyor. Fakat Mustafa Reşid Paşa, baş sorumlu olarak Mehmed Ali Paşa'yı görmüştür.[19] Kendisine göre Damad Paşa bu eseri, "Meslek-i Usul-ü atika eshabına (yani geri fikirlilere) kendisini sevdirmek için"[20] yazdırmıştır. Oysa, daha önce de belirttiğimiz gibi, eserde gerçek reformcu olarak Mehmed Ali Paşa sunulmakta ve bağnaz Müslümanların hoşuna gitmeyecek bir sürü öneri yer almaktadır. Ayrıca, 1853'te M. Reşid Paşa'ya karşı medreseli öğrencileri ayaklandıran M. Ali Paşa'nın, kavgasında, Fransız Katolik misyonerlerle dahi işbirliği içinde olduğu unutulmamalıdır.[21] Kısaca, tüm boyutları içinde ele alınırsa, bu kavganın "reformcu-reform düşmanı" kavgası olmadığı söylenebilir. Osmanlı paşaları açısından, bu mücadele, her türlü silâhın meşru olduğu bir hesaplaşmadır. Ancak bu nüfuz kavgası, İngiliz-Fransız çıkar çatışması tabanı içinde uluslararası boyutlar kazanmakta ve Reşid Paşa ile Mehmed Ali Paşa'nın kişilikleri, Batı basınında en küçültücü iddialarla birlikte tartışılmaktadır. Bu yüzden, yayınlanan eserin de takma isim taşıması şaşırtıcı değildir. Sorunun bu yönünü bir tarafa bırakarak, şimdi Reşid Paşa'nın nasıl düşürüldüğünü anlatalım.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Destrilhes'in kitabı Paris'te yayınlandığı zaman M. Reşid Paşa iktidardan

Said Paşa

düşmüş bulunuyordu. Buna, Mısır Valisi Said Paşa'ya, M. Reşid Paşa'nın yakını Kâmil Paşa imzasıyla yollanan ve Fransız temsilcilerini küçültücü bir üslûpla yazılmış bir mektup neden olmuştur. Mektup, muhtemelen Said Paşa tarafından Fransızlara verilmiş ve Reşid Paşa da tertibin içinde olduğunu inkâr edememiştir.[22] Bunun üzerine Sultan, Mehmed Ali Paşa'yı sürgünden çağırmış ve itibarını kaybeden Reşid Paşa da 2 Mayıs 1855 tarihinde istifasını vermiştir. Bu tarihte, F. de Lesseps İskenderiye'de bulunuyordu. Burada kaleme aldığı 12 Mayıs 1855 tarihli mektubunda Fransız mühendisi şunları yazmaktadır: "Sadrazam Mustafa Reşid Paşa düşürüldü. Görünüşte hangi nedene bağlanırsa bağlansın, Fransa'ya karşı Süveyş Kanalı dolayısı ile çevirdiği dolapların ortaya çıkması yüzünden düştüğü açıktır. İşte, Kanal'da seyrüseferin başlaması için denize atılan bir devlet adamı! Belki gelecekte buna benzer başkaları da olacak.[23] Gerçekten Kanal 1869'da açılana kadar Osmanlı Devleti'ndeki çıkar kavgalarını etkileyecek ve uluslararası bir sorun olma niteliğini koruyacaktır.

ÇIKARILACAK BİRKAÇ DERS

Mustafa Reşid Paşa 1846 ile 1857 tarihleri arasında altı kez sadrazam olmuştur. Bu demektir ki, altı kez de düşürülmüştür. Bu tablo dönemin siyasal buhranının ne derece yoğun olduğunu ortaya koymaktadır. Biz bu makalede Paşa'nın dördüncü sadrazamlığını ve düşüşünü ele aldık. Bu buhranla ilgili olarak ortaya çıkardığımız mekanizma ne ölçüde genelleştirilebilir? İlerde de somut örneklerle kanıtlamaya çalışacağımız fikirlerimizi, bazı öneriler halinde sıralayarak yazımıza son verelim.

1- Batılı ülkelerin çıkarlarına dokunmadığı sürece, Tanzimat dönemi Osmanlı iç siyaseti, yüksek yöneticilerin nüfuz ve paylaşım kavgası olarak ortaya çıkmakta ve muhafazakâr bir görünüm kazanmaktadır. Bu haliyle Batı'yı fazla ilgilendirmemektedir. Örneğin 1854 Mayısı'nda, Reşid Paşa-Rıza Paşa ikilisi, Mustafa Reşid Paşa'yı sadaretten indirip, Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı sadrazam yapınca olay Batı'da yankı uyandırmamıştı. Fransız temsilcisi Benedetti, hükûmet değişikliği ile ilgili telgrafında "Bu olayın hiçbir siyasal niteliği yoktur"[24] demektedir. Yani hükûmet değişikliği, tamamen bir "idarî" olay olarak görülmektedir.

2- Aynı kavga, bir Batılı çıkar kavgası ile birleşince, Batılı ülkeler kavganın taraflarından birinin yanında yer almakta ve ona bir "reform kavgası" rengi vermektedirler! Yine yukardaki örneğe dönelim. 1854 sonlarında Reşid Paşa'nın İngiliz etkisiyle, Süveyş Kanalı'na karşı olduğu anlaşılınca, Fransızlar derhal Mehmed Ali Paşa'nın yanında yer almışlar ve onu en büyük reformcu ilân etmişlerdir. Buna karşılık, İngiliz yayınlarında ve yazışmalarında M. Ali Paşa, hareminden bir kadını öldürmüş olan bir kâtil ve rüşvet aldığı kanıtlanmış bir ahlâksız olarak sunulmaktadır.[25]

3- Böyle bir çıkar kavgasını genellikle o sırada en güçlü devlet (veya devletler koalisyonu) kazanmaktadır. Sözünü ettiğimiz iktidar mücadelesini Kırım Savaşı'ndaki başarıları dolayısıyla gücü ve itibarı artan Fransız Partisi kazanmıştır. Ancak kavga bitmemiş; İngiliz Partisi Mustafa Reşid Paşa'yı, kısa sürelerle de olsa, iki kez daha sadrazamlığa getirmeyi başarmıştır. Ne var ki, 1857 yılında İngiliz ve Fransız çıkarları Eflak-Boğdan sorununda birleşince, M. Reşid Paşa artık kesin olarak iktidara veda etmiştir.[26]

4- Osmanlı devlet adamları sadece kendi aralarında kavga etmekte, rakiplerinin arkasındaki Batılı güçlere saldırmaya cesaret edememektedirler. Örneğin Reşid Paşa, Fransa'da yayınlanan kitabın kimlerin eseri olduğunu iyi bilecek durumda bulunduğu halde, sadece M. Ali Paşa'yı hedef almakta ve ona saldırmaktadır. Batı'daki bu yayınlara, Osmanlı yöneticileri, bol para ödeyerek başka Batılı yazarlar vasıtasıyla vevap vermektedirler. Örneğin Destrilhes imzalı kitaba, Emile Tarin isimli bu Fransız avukatı vevap vermiştir.[27] Abdülmecid hakkında da çok övücü bir kitap yazan bu yazara herhalde epeyce para ödenmiştir. Bunun dışında, Avrupa'da, Osmanlı yöneticilerini, kötüleyici kitaplar yazmakla tehdit ederek para sızdıran bir takım sahtekâr yazarlar da türemiştir. Bunlardan D'Aubignosc ve Barrachin gibi, Fransız ik-

tidarından da bağımsız hareket eden bazıları, M. Reşid Paşa'nın epeyce parasını yemişlerdi.

5- Osmanlı yazarları da genellikle kavgasının içinde oldukları için, olup bitenleri tarafsız bir gözle anlatmamışlardı. Örneğin *Tezakir*'de hayatını anlatırken, "Reşid Paşa sayesinde ihtiyaçtan kurtulduğunu"[28] söyleyen Cevdet Paşa'nın *Marûzat*'ında Mehmed Ali Paşa'yı küçültücü bir ifade kullanması şaşırtıcı değildir.[29] M. Ali Paşa sadece Ataullah Efendi'nin tarihinde övülmektedir.[30] Günümüzde egemen olan ve daha ziyade Anglo-Sakson yorumlara paralel olarak geliştirilmiş tarih yazımına göre ise, Mustafa Reşid Paşa'nın en büyük reformcu, Mehmed Ali Paşa'nın da, ismi bile unutulmuş bir hiç olduğunu ilâveye bilmem gerek var mı?[31]

---

[1] Destrilhes, *Confidences sur la Turquie*, Paris, 1855. (Fransızca "Confidence" kelimesi, daha ziyade, birine tevdi edilen sırlar, özel bilgiler anlamına gelir. Eser bu gibi bilgilerin açıklama iddiasını taşıyor.)

[2] Bu cevaptan alıntıları, Ord.Prof. Reşat Kaynar'ın *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat* (Ankara, 1954) başlıklı eserinde buluyoruz.

[3] E.Tarin, *Réponse aux Confidences sur la Turquie*, Paris, 1856.

[4] Abdurrahman Şeref, *Tarih Konuşmaları* (Muhasebeleri), İstanbul, 1978 baskısı, s.174.

[5] Destrilhes, *a.g.e.*, s.XXXV.

[6] Bu konuda 1839'da Fransa'da imzasız olarak yayınlanan *Status Quo d'Orient* isimli eser çok ilginçtir ve Destrilhes'in kitabına benzemektedir. Bu kitapta "Fransa ve İngiltere açısından, Türkiye'nin Rusya'ya engel teşkil etmesi varsayımı ile düşünüldüğü" (s.112) belirtilmekte ve "reform"lar da "tampon devlet" gereğine dayandırılmaktadır. Kataloglardaki kayıtlardan eserin Joseph-Marie Jouannin tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Yazar Osmanlı Devleti'ni birçok kez ziyaret etmiş, bu konuda eserler vermiş ve Fransa Kralı'nın Doğu dilleri tercümanlığını yapmıştır. J.M. Jouannin 1844'te ölmüştür.

[7] Destrilhes, *a.g.e.*, s.31.

[8] J.M.Cor, "dragoman" lıktan gelen ve III. Napolyon'un ilk yıllarında Saray'da Doğu dilleri tercümanlığı yapmış bir şarkiyatçıdır. 1854'te öldüğü zaman Doğu tecrübesiyle ilgili son derece ilginç bir sürü not bırakmıştı. Destrilhes'in eserinde, onun yayınlarından yararlanılmıştır. (Bkz. *La Revue de l'Orient*, 1854, cilt 15). O dönemde Osmanlı toplumu hakkında ciddi yayınları olan başka bir yazar da A.Ubicini'dir. Destrilhes, Ubicini'den de yararlanmıştır (A. Ubicini, *La Turquie Actuelle*, Paris, 1855. Türkçesi: Ayda Düz, *1855'te Türkiye*, iki cilt; İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 98-99, 1977). Ancak Ubicini, birçok konuda farklı fikirler geliştiriyordu.

[9] Örneğin bkz. Hypolyte Castille, *Réchid Pacha*, Paris, 1857, s.45.

[10] Destrilhes, *a.g.e.*, s.46.

[11] Destrilhes, *a.g.e.*, s.32.

[12] Burada belirtelim ki, kaynakların çoğu (bu arada Osmanlı kaynakları da zikredilebilir), bu başarıyı o sırada ikinci kez sadrazam olan Mustafa Reşid Paşa'ya malediyorlar.

[13] Program 1855 Nisanı'nda *Le Siécle* gazetesinde de yayınlanmıştır. Aynı gazetenin 24 Nisan 1855 tarihli nüshasında, M.Ali Paşa'nın hakkındaki suçlamaların asılsızlığının anlaşıldığı ve Paşa'nın sürgünden çağrıldığını belirtiyorlar.

[14] L.Thouevenel, *Pages de l'Historie du Second Empire*, Paris, 1903, s.139-140.

[15] F.de Lesseps, *Lettres, Journal et Documents*, Paris, 1875, cilt 1, s.168-169.

[16] G.Schefer, *La Jeunesse d'un Orientaliste - Charles Schefer 1840-1856*, Paris, 1913, s.46.

[17] Fransa Dışişleri Arşivleri, *Correspondances Politiques, La Turquie*, cilt 318 -E.Schefer'-in 18 Ekim 1854 tarihli raporunda, Osmanlı-Fransa-İngiltere ittifakı hakkında kuşku ifade eden Belçika temsilcisine kızan Reşid Paşa'nın Schefer'e içini döktüğü anlaşılıyor.

[18] Stanley Lane Poole, *The Life of Stratford Canning*, Londra, 1888, cilt II, s.408.

[19] Prof. Reşat Kaynar, *a.g.e.*, s.165. Prof. Kaynar, Reşid Paşa'nın, bildiğimiz kadarıyla yayınlanmamış cevabı için "aslı hususi kütüphanemizdedir" denmektedir.

[20] Aynı eser, s.165.

[21] Harold Temperley, "The Last Phase of Stratford de Redcliffe", *English Historical Review*, 1932, No.47.

[22] Fransız Dışişleri Arşivleri, *La Turquie*, cilt 319, Benedetti'nin 3 Mayıs 1855 tarihli raporu.

[23] F. de Lesseps, *a.g.e.*, s.193.

[24] A.g.e., cilt 318-C, Benedetti'nin 30 Mayıs 1854 tarihli telgrafı.

[25] Bkz. Stanley Lane Poole, a.g.e., cilt II, s.420 (*The Times* gazetesi de M.Ali Paşa'yı küçültücü yazılar yayınlanmıştır).

[26] Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. W.E.Mosse, "The Return of Reshid Pasha", *The English Historical Review*, 1953, No 269. Bütün bu dönemi Osmanlı kaynaklarından anlatan M.K. İnal da şunu yazıyor: "Görülüyor ki o devirde vükelayı azlü nasbeden padişah değil, maateessüf süfera-yı ecnebiyedir." *Osmanlı Devletinde Son Sadrazamlar* (1969 baskısı), Cüz I, s.15.

[27] Ancak E.Tarin,M.Reşid Paşa ile ilgili suçlamalar üzerinde durmamış, sadece genel plânda Türkler aleyhinde geliştirilen fikirleri yanıtlamıştır.

[28] A.Cevdet Paşa, *Tezâkir*, , Ankara, 1967 baskısı, 40. Tetimme, s.20-21.

[29] A.Cevdet Paşa, *Marûzat*, İstanbul, 1980 baskısı, s.33.

[30] *Tarih-i Ata*, 1291-1293 (1874-76), cilt II, s.174 ve devamı.

[31] *Türk Ansiklopedisi*'nde Mehmed Ali Paşa, "sandıkçı çırakçılığından" gelme olduğu halde, Saray'a damat olduğu için yükselmiş "bahtı açık" biri olarak sunuluyor (İ.Parmaksızoğlu).

Umûmiyetle Recep ayının on ikinci gününde surre-i hümayun göndermek gelenek haline geldiğinden bir gün önceden darü's-saade ağası tarafından defterdar, reisülküttap ve nişancıya davet tezkireleri gönderilir.

Nişancı eğer vezir rütbesinde ise tezkire yine nişancı paşaya yazılır ve gönderilir, ancak kendisi gelmez, vekillerini gönderir.

Kethüda bey tarafından dergâh-ı âli kapıcıbaşı ağalarının[2] özel eyerle eyerlenmiş at ve selimî kavuk, bölüklü kürklerle gelmeleri için başkapıcıbaşı ağaya tezkire gönderilir.

Sürre-i hümayunu, kireç iskelesinden Üsküdar'a taşımak için tersaneden bir çektiri gemisi seher vakti iskelede hazır bulunmak üzere kaptan paşaya bir emir yazılır ve gönderilir. Yazıcı efendi[3] tarafından Selatin şeyhleri, imamlar ve harameyn takımı davet olunur. Yukarıda sözünü ettiğimiz yazıcı efendi mehterhaneye[4] haber göndererek, divanhane[5] ve diğer yerlere gereken döşeme, perde ve çadırların hazırlanmasını bildirir.

Tören günü defterdar, reisülküttap ve nişancı mevsim gereği ferace veya erkân kürk ve destar-ı adileriyle, sarayda ağaya mahsus divan odaları dışında bulunan sofaya gelip beklerler. Sabah erkenden teşrifatçı, reisülküttabın evine gider ve onunla birlikte saraya gelirler.

Darüssaade ağası geldiğinde Mekke Şerifi'ne gönderilecek olan ve daha önce sadrazamının önünde padişahının mührü ile mühürlenmiş bulunan mektubu reisülküttap alarak ağanın odasına girer. Darüssaade ağası, reisülküttabı kapıda karşılayıp mektubu teslim alır. Reisülküttap etek öperek geri çekilir. Arkasından defterdar etek öpmeye yönelince tam bu sırada reisülküttap efendiye hil'at giydirilir ve yeniden etek öper. Etek öpme işlemi şöylece devam eder: Nişancı, harameyn müfettişi, harameyn muhasebecisi, başbakıkulu, maliye tezkirecisi, teşrifatçı, harameyn mukataacısı, harameyn muhasebesi ve mukataası başhalifeleri ve kisedarları.

Defterdar, reisülküttap, nişancı, başbakıkulu ve maliye tezkirecisi, darüssaade ağasının sağ yanına, harameyn müfettişi, muhasebecisi ve di-

(HER YIL GELENEK HALİNE GELMİŞ OLAN)

Sürre-i Hümayun Gönderme Töreni*[1]

ğer harameyn görevlileri sol yanına otururlar. Tatlılar yenip kahveler içildikten sonra surre-i hümayun defterlerini önce darüssaade ağasının mühürüyle yazıcı efendi mühürler. Sonra harameyn müfettişi mühürleyip, defterdar imza atar. Mektubun üst yanına nişancı padişahın tuğrasını çeker. Gerçi reisülküttap mektup teslimi için gelir ama yardımcı olmak amacıyla o da padişahın tuğrasını çeker.

Tuğra ve imza işlemi bittikten sonra şerbet ve buhur verilir. Herkesin koynuna birer boyama ve yemeni[6] konur. Sadrazama da reisülküttap vasıtasıyla boyama ve yemeni verilir. Defterdar, reisülküttap ve nişancı döndükleri sırada darüssaade ağası da mektupla birlikte enderuna döner. Sonra yemekler gelir. Selatin şeyhleri ve imamlar darüssaade ağasının odasında, harameyn takımı ve sürre emini[7] sofada yemek yerler.

Yemekten sonra kubbe-i hümayunun karşısına kurulan çadırda, müfettiş efendi örfî sarık ve muvahhidî kürk ile, harameyn muhasebecisi mücevveze sarık ve muvahhidî kürk ile, yazıcı efendi -eğer hâcegândan ise- mücevveze sarık ve bölüklü kürk ile, harameyn hademeleri mücevveze sarık ve ferace samur kürk ile, teşrifatçı efendi destar sarık ve erkân kürk ile gelip padişahın teşrifini beklerler. Bu törende kapıcıbaşı ağalar ve rikâb ağaları selimî sarık ve erkân kürkleriyle, pevkler, solaklar[8] ve diğer rikâb ağaları, padişah atlı olarak darüssaadeden çıktığı sırada alkış tutarlar. Ağalar, padişahın önünde yaya olarak yürür ve herkes rütbesine göre düzen içinde kubbe-i hümayun önüne gelinir. Padişah, buraya konmuş olan iskemleye iner. Bu sırada yine alkış tutulur. Daha sonra padişah, kubbe-i hümayuna geçerek tevkîî efendinin yerine oturur. Kapıcıbaşı ağalar kubbe-i hümayunun karşısındaki pencereden çadıra doğru padişahın sol yanına rikâb ağaları ise zülüflü baltacılar ocağı tarafı olan sağ yanına geçip dururlar.

Bu sırada oda lalası ağa bölüklü kürk ve selimî sarık giymiş olarak elinde Mekke Şerifi'ne gönderilecek mektupla gelir. Başlarında selimî sarık ve bölüklü samur kürkler giymiş olan harem ağaları ise omuzlarında surre keseleri[9] ile zülüflü baltacılar ocağı yakınında bulunan harem kapısından çıkarlar. Doğru daha önce sözü edilen çadıra gelip keseler sayılır. Defterlerin zarflarına kozaklar[10] konur ve mumlarla mühürlenir. Bu işlem bittikten sonra bekletilmeden getirildikleri gibi tekrar kubbe-i hümayuna gönderilir. Darüssaade ağası selimî kavuk ve erkân kürk giymiş olarak, kubbe-i hümayun kapısı dışında mektubu karşılar ve padişahın önünde silahdar ağaya verir. Getiri-

SÜRRE GÖNDERİLMESİ

Sürre, kese demektir.

Osmanlı padişahları içinde Haremeyn-i Şerifeyn'e yani Mekke ile Medine'ye ilk Sürre yollayanın Çelebi Mehmed olduğu bildiriliyorsa da, bu Sürrenin cinsi ve miktarı belli değildir. II. Bayezid yarısı Mekke, yarısı Medine ulemasına dağıtılmak üzere her yıl on dört bin altın göndermeyi alışkanlık durumuna getirmiştir.

Yavuz Sultan Selim Mısır'a girdiği sıralarda, Mekke Şerifi Seyyid Berekât, on üç yaşında bulunan oğlu Ebû Nemî'yi Mısır'a göndermiş ve Emanât-i Peygamberî ile Beytullah'ın[23] anahtarlarını da yollamıştı. Sultan Selim bu davranıştan pek hoşlanmış ve Seyyid Ebu Nemî'ye pek üstün bir ilgi göstermiş, ona hilatler armağan etmişti. Böylece, Hicretin 922 (1516)'inci yılı başında, genellikle bütün Hicaz ve Tihame'de Sultan Selim adına hutbe okundu. Padişah, Arafat'ta kendi adına hutbe okunmasından duyduğu şükran ile Haremeyn halkına 200.000 filori altın ve zahire yollattı. Bunları dağıtmak üzere dini bütün iki kadı ile Muslihiddin Bey'i görevlendirdi ve bundan başka her yıl böyle bir Sürre-i hümayun gönderilmesini emir buyurdu ki, bu Muslihiddin Bey, Osmanlılar'ın ilk Hicaz Valisi demektir. Bundan önce ise, Mısır'daki çerkes hükümdarlar, Sadakat-i Mısriyye adını taşıyan bir Sürre göndermekteydiler. Hicaz halkı Sultan Selim'in Sürre'sini büyük bir sevinçle karşılayarak ona da Sadakat-i Rumiyye adını vermişlerdi.

Sultan II. Abdülhamid'in ilk saltanat günlerinde Sürrenin miktarı 3.503.610 kuruştu. Bu miktar, Osmanlı parasına göredir. Halbuki, Haremeyn'de geçerli olan paralara göre bunun bir miktar farkı vardır ki, bu fark da eklenince Sürre 4.729.877 kuruşa varmaktadır.

Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi-Seçmeler* (İst.: MEB, 1968).

len armağanlar padişaha sunulur. O da gördükten sonra mektup, defterler ve sürre keseleri padişah mührü ile mühürlenir. Darüssaade ağası mektup ve sürre keseleri ile çadıra yaklaştığında sürre emini adi destar sarık ve mevsim gereği erkân kürk giymiş olarak beş on adım yürüyüp karşılar. Burada sürre eminine hil'at giydirilir. Sürre emini yer öptükten sonra mektup kendisine teslim edilir. Sonra sakabaşılara hil'at giydirilince harem ağaları sürre keselerini çadır önüne konmuş olan tahta üzerine bırakır ve harem yönüne dönüp giderler.

Bu arada müjdecibaşılara da hil'at giydirilir ve hep birlikte yer öpüp kalkarlar. Darüssaade ağası ve sürre emini ile sakabaşılar yirmi otuz adım kadar kubbe-i hümayuna doğru gidip hepsi birden tekrar yer öper. Mektup sürre emininin elinde durup sakabaşılarla birlikte çadırdan on adım kadar ilerde, padişahın önünde düzgün bir sıra halinde dururlar. Ancak darüssaade ağası, serasere kürk kaplı hil'at giymek üzere durmayıp ilerler. Bu anda selatin şeyhleri her biri başka başka Kur'an sureleri okurlar. Müezzinler ise Mevlit'den Hazret-i Muhammed'in yüceliğini anlatan kısmı[11] okurlar. Nöbetli olan şeyh dua ettikten sonra yazıcı efendi alışılagelen surreleri verir. Kur'an ve Mevlit okunduğu sırada ahır kethüdası[12] mücevveze sarık ve fıstıkî atlas üstlük[13] giymiş olarak mahmil'i şerif[14] yüklenmiş olan deveyi ve sarbanbaşı[15] yedek olan deveyi sarbancı kıyafetiyle kubbe-i hümayun önünde gezdirirler. İkinci kubbede Mevlit ve Kur'an okumak için imamlardan bir iki kişi kalır. Birinci mirahur selimî sarık, bölüklü serasere kürk, kadife şalvar ve filar[16] giymiş olarak mahmil-i şerif devesini ahır kethüdasının elinden alıp okunan Kur'an'ın bitimine kadar padişahın önünde dolaştırır. Kur'an okuma bittikten sonra müezzinler Mevlit'den n'at kısmını okurlar. Nöbeti olan şeyh duasını tamamladıktan sonra padişahın önünde darüssaade ağası serasere samur kaplı kürk ve üstlük giyer ve gelip mahmil-i şerif devesinin yularını birinci mirahurun elinden alır. Deveyi alanda dolaştırırken harameyn müfettişi, muhasebecisi, mukataacısı ve diğerlerine ruznamçe defteri[17] gereğince çadır önünde hil'atler giydirilir. Hil'at giyenler çadırdan çıkınca yer öperler. Darüssaade ağası bir iki dolaştırdıktan sonra dişi devenin[18] gümüş zincirini sürre eminine, ibrişim yularını ise sakabaşılara teslim eder. Kubbe-i hümayuna doğru üç beş adım gidip yer öptükten sonra döner. Müezzinler tekbir ve tehlil getirirken darüssaade ağası ve harameyn ağaları dişi devenin önüne düşüp orta kapıdan dışarı çıkar ve atlarına binerler. Alay düzenlendikten sonra, önce kılavuz çavuş[19], arkasından divan çavuşları destar ve telleriyle, kapıcıbaşı ağalar selimî sarık, ferace ve divan bisatlı atlarıyla, harameyn hademeleri mücevveze kavuklarla, müfettiş efendi örfî kavuk ve muvahhidî kürk ile ve rütbelerine göre dizilirler. Saray kethüdası ağa[20], saray ağası ağa[21], hazinedarbaşı ağa ve babüssaade ağası selimî kavuk ve erkân kürkleriyle,

ÂDET OLDUĞU ÜZERE HER YIL SÜRRE-İ HÜMAYUN GÖNDERİLİRKEN GİYDİRİLEN HİL'ATLER

Hil'at giyenin görevi	Hil'atin cinsi	Hil'atin sayısı
Mekke Şerifi	Kumaş-ı cedid[25]	2
Mekke Kadısı	Hasü'l-has	1
Medine Kadısı	Kuşaklık	1
Mekke Şeyhü'l-haremi[26]	Kuşaklık	1
Medine Şeyhü'l-haremi	Kuşaklık	1
Kudüs Şeyhü'l-haremi	Kuşaklık	1

MEKKE'YE GÖNDERİLECEK ARMAĞANLAR

Hil'atin cinsi	Hil'atin sayısı
Elvan sof[27] donluk[28]	14[29]
Sikke-i hasene, beher[30]	500
Has ahır şakirtleri[31] için atlas filorentin[32]	120

VERİLMESİ GEREKEN DİĞER HİL'ATLER

Hil'at giyenin görevi	Hil'atin cinsi	Hil'atin sayısı
Darüssaade ağası[33]	Hasü'l-has, samur kürklü	1
Reisülküttap	Hasü'l-has	1
Oda lalası ağa	Hasü'l-has	1
Haremeyn müfettişi	Kuşaklık	1
Haremeyn muhasebecisi	Hasü'l-has	1
Haremeyn mukataacısı	Kuşaklık	1
Haremeyn muhasebeci baş halifesi	Alâ	1
Harameyn mukataası baş halifesi	Alâ	1
Zülüflü baltacılar kethüdası	Hasü'l-has	1
Yazıcı efendi	Hasü'l-has	1
Kahvecibaşı ağa	Hasü'l-has	1
Sürre emini	Hasü'l-has	1
Sakabaşılar -2 kişi-[34]	Kuşaklık	2
Ağa babası[35]	Alâ	1
Hazinedar ağalar -2 kişi-	Hasü'l-has	2[36]
Haremeyn veznedarı -2 kişi-[37]	Has sade	2[38]

bunları takiben darüssaade ağası selimî kavuk ve daha önce giymiş olduğu samur kürk ile alaya katılırlar. Mahfe-i şerif develeri ve surre-i hümayun katırları yürüyüp hastalar kapısı[22] önüne gelindikte durulur ve dua edilir. Saray ağası, saray kethüdası, hazinedarbaşı, babüssaade ağası ve dürüssaade ağası, hastalar kapısından geri dönerler. Diğerleri düzenli bir şekilde Bâb-ı Hümayundan çıkıp Alay Köşkü[23] altından geçer. Hocapaşa'dan Bahçekapısı yoluyla Kireç iskelesine gelirler. Burada da dua yapıldıktan sonra armağanlar hazır bekleyen çektiriye konur ve hepsi geri dönerler. Gemi Üsküdar'a geldiği zaman sürre emini, çektiri beyine bir hil'ât giydirir.

24 Şubat 1792[24] yılında darüssaade ağası hasta olduğundan hazinedar ağa erkân samur kürk ve kallavî kavuk giymiş ona vekâlet etmiş ve padişah önünde hil'at verilmiştir.

HER YIL MEKKE VE MEDİNE'YE GİDECEK BUHURDAN BUHURCUBAŞININ NUMUNE TESLİMİ SIRASINDA HİL'AT GİYMESİ GEREKEN KİŞİLER

Hil'at giyenin görevi	Hil'atin cinsi	Hil'atin sayısı
Buhur mütevellisi[39]	Alâ	1
Buhur başı[40]	Alâ	1
Buhur cabisi[41]	Alâ	1
Buhur kâtibi	Alâ	1
Teşrifatçı	Aldan hil'at	1
Teşrifat kisedarı	Aldan hil'at	1

(MEKKE ŞERİFİ'NE GİDECEK KAFTAN AĞASI[42] MEMURİYETİ VE SÜRRE EMANETİNİN VERİLMESİ)

Sürre emini olacak kişiye sadrazam önünde hil'at giydirilir. Emin, kethüda beyle görüştükten sonra giydiği hil'atiyle ve telhisai ağa[43] ile birlikte saraya gider. Darüssaade ağası da bir hil'at giydirir. Kaftan ağası olacak kişiye de böylece hil'atler giydirilir. Sürre alayının hareket edeceği gün Mekke Şerifi'ne gönderilecek mektup ve uzun yenli has kumaşa dikilmiş samur kürk, reisülküttap önünde kaftan ağasına teslim edilir.

(KILAVUZ BOHÇASININ GELMESİ)

Kılavuz bohçasıyla mîrü'l-hac paşanın çuhadarı geldiği zaman sadrazamın önünde hil'at giyer ve telhisci ağa ile birlikte saraya gönderilir.

(MEKKE ŞERİFİ'NİN ARMAĞAN BOHÇALARININ GELMESİ)

Mekke Şerifi'nin bohça ile gelen adamı Bâb-ı Âli'ye[44] vardığında teşrifat odasına alınır. Önce reisülküttap efendinin yanına gider, tahriratını[45] sunar ve bohçasını teslim eder. Sonra sadrazam ve kethüda beye, ondan sonra telhisci ağa ile birlikte saraya gönderilir.

Saray'da darüssaade ağası önünde, telhisci ağaya sekiz takım hil'at giydirilir.

SADRAZAMIN YANINDA İKEN ŞERBET, KAHVE VE BUHUR TÖRENİNDEN SONRA GİYDİRİLEN HİL'ATLER

Hil'at giyenin görevi	Hil'atin cinsi	Hil'atin sayısı
Mekke Şerifi'nin bohça getiren adamı	Şalîye kaplı buhur sincap kürk[46]	1
Haremeyn tercümanı	—	1
Mekke Şerifi'nin bohça getiren adamının yanındakilere	—	4
Teşrifatçı, halife, kisedar	Aldan hil'at	3

* Esat Efendi, basıma hazırlayan: Yavuz Ercan, *Osmanlılarda Töre ve Törenler/Teşrifat-ı Kadîme* (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1969), s.33-41, notlar s.152-55.

[1] Sürre, Arapça para kesesi demektir. Sürre-i hümayun ise Hac dolayısıyla Mekke ve Medine'ye gönderilen para ve armağanlar için kullanılmış bir terimdir.

[2] Dergâh-ı Âli Kapıcıları, saray kapıcıları için kullanılan bir deyimdir. Bunların sayısı XVI. yüzyıl sonlarında 417 kişiye kadar çıkmıştır. Bunların amirlerine kapıcıbaşı denirdi. Hepsi kapıcılar kethüdasının emri altında idiler.

[3] Saray görevlilerinden biri.

[4] Bugünkü bandonun yerini tutan çalgıcılar, orkestra. Saraya mahsus mehterhane olduğu gibi, başkentin birçok semtlerinde çalgı alan mehterhaneler de vardı. Mehter çaldırmak egemenlik belirtilerinden biri idi.

[5] Yaklaşık olarak bugünkü bakanlar kurulunun karşılığı olan divan-ı hümayunun toplandığı yer ve buradaki görevliler. Buraya "kubbealtı"da denirdi.

[6] Küçük birer armağan olarak verilen boyama ve yemeni, renkli boyalarla üzerine çiçek resimleri basılmış ince bez ve yazma çenberin adıdır. Çeşitli işler için kullanılmıştır.

[7] Her yıl Mekke ve Medine'ye sürre adı altında gönderilen para ve armağanların teslim edilinceye kadar yönetiminden sorumlu olan görevli.

[8] Peykler İmparatorluğun ilk dönemlerinde postacı ve muhafızlık görevi yaparlarken gittikçe önemleri azalmış, bir ara törenlerde debdebeyi artırmaktan başka bir işe yaramamışlardır. Solaklar ise yeniçeri ocağını oluşturan 196 ortadan 60, 61, 62 ve 63. ortaların adıdır. Bu dört ortadaki yeniçerilerden boylu poslu ve eli ayağı düzgün olanlar seçilir, padişah hizmetine verilirdi. Bunlara o zaman "solakan-ı hassa" denirdi.

[9] Mekke ve Medine'ye gönderilen para ve armağanların koyulduğu torba, çanta ve sandıklar.

[10] Anlaşma, ferman veya önemli emirlerin konuldukları muhafaza. Kemik, gümüş ve altın olabilirdi.

[11] N'at-ı şerif.

[12] Has ahır denilen padişah ahırında görevli memur.

[13] Atlas bir çeşit ince kumaş. Fıstıkî renkte atlas kumaştan yapılmış elbise.

[14] Mahmil-i Şerif, Mekke ve Medine'ye gidecek para ve armağanları koymak için yapılmış ve deve üzerinde taşınan bir metinde yanlış olarak hep "mahfel-i şerif" olarak geçiyor. Ancak aynı yanlışlık yazma nüshada da var.

[15] Sayısı bini bulan padişah develerine bakan görevlilerin amiri.

[16] Eskiden giyilen bir cins terlik, hafif ökçeli ayakkabı.

[17] Günlük gelir ve giderin veya olayların kaydedildiği defter.

[18] Metinde dişi devenin karşılığı olarak "naka" geçmektedir. "Made" kelimesi de aynı zamanda dişi deve demektir. Nitekim sarban denilen padişah devecileri iki kısımdı. Birisi "sarban-ı made" denilen kişi de-

velerin bakıcıları, diğeri "sarban-ı ner" denilen erkek develerin bakıcıları idi.

19 Padişahla sadrazama törenlerde yol açan görevli.

20 Osmanlı Sarayı'ndaki enderun ağalarının dördüncüsüdür. Emrinde kırk nefer ak ağa vardı.

21 Osmanlı Sarayı'nın yüksek rütbeli görevlilerinden biri.

22 Bu kelime metinde ısrarla "haseneler kapısı" olarak geçiyor. Ancak biz Topkapı Sarayı'nda haseneler kapısı adıyla bir kapıya rastlayamadık. Bu kapı "hastalar kapısı" olmalı. Nitekim yazma nüshada da "hastalar kapısı" olarak geçmektedir.

23 Alay köşkü bugün Gülhane Parkı duvarı üzerinde, Başbakanlık Devlet Arşivi kapısı karşısında bulunmaktadır.

24 12 Recep 1206.

25 En iyi cins kumaş. Yazmada "Kumaş-ı han-ı cedit. Derununa atlas filarentin.....24" şeklinde geçiyor.

26 Şeyhü'l-harem, Müslümanlarca kutsal sayılan yerlerde halife tarafından görevlendirilmiş memur. Hac yolu üzerinde bulunduğu için bir ara Şam valileri için de bu deyim kullanılmıştı.

27 Sof, keçi yününden dokunan bir çeşit kumaştır. Ankara keçilerinin yünü çok iyi olduğundan Ankara sof'u da eskiden çok meşhurdu. Elvan sof, renkli sof anlamına gelmektedir.

28 Donluk, altı endaze kumaşı ifade eden bir terimdir. Endaze 60 sm. olduğuna göre bir donluk kumaş 360 sm. etmektedir.

29 Mekke'ye gönderilecek armağanlar arasında "elvan sof, donluk" diye bir kayıt bulunmakta ve miktar olarak yalnızca 14 rakamı görülmektedir. Donluk terimi 360 sm. kumaşı ifade ettiğine göre, gönderilen kumaş 50 metreye yakın olmalıdır.

30 Osmanlı İmparatorluğu'nda nakit para terimi karşılığı olarak "sikke-i hasene" kullanılırdı. Ancak metinde bu terimden sonra "beher 500" kelimeleri bulunmaktadır. Bununla ne kadar para gönderildiği anlaşılamamıştır.

31 Padişahın ahırında at, deve ve diğer hayvanlara bakmakla yükümlü görevliler.

32 Floransa'da dokunan atlas kumaş.

33 Yazmada, darüssaade ağasına bir adet de "üstlük hasü'l-has" verildiği kayıtlıdır.

34 Yazmada, sakabaşıların bir kişi, verilen hil'atin de bir adet olduğu kayıtlıdır.

35 Saray kapıcılarının ayrı bir ocağı ve bu ocağa mensup görevli. Yerleri Orta Kapının altındaki kulelerden birinin altında idi. Kızlar ağasının emrinde bulunuyorlardı.

36 Basma nüshada hazinedar ağalar iki kişi, fakat aldıkları hil'at bir tane olarak gösterilmiş. Yazmada ise bu kayıt daha doğru kaydedilmiştir. Hazinedar ağalar iki kişi ve giydikleri hil'at de iki adet olarak gösterilmektedir.

37 Harameyn dairesinde görevli bir memur.

38 Metinde hil'at verilenlerin sonuncusu harameyn veznedarıdır. Basma nüshada kaç kişi oldukları yazılmamıştır. Yazmada ise "iki nefer" oldukları kayıtlıdır.

39 Mütevelli çeşitli amaçlar için kurulmuş vakıfların sorumlu kişileri idi.

40 Törenlerde buhur ikram edenlerin âmiri.

41 Cabi, vergi toplayan, tahsildar anlamına gelmektedir. Buhur cabisi ise buhur toplamakla görevli kimse.

42 Mekke Şerifi ile orada bulunan diğer kimselere padişahın gönderdiği hil'atleri giydirmekle görevli kimse.

43 Telhis, herhangi bir nedenle sadrazamın padişaha yazdığı rapor, telhisci ise bu raporları götürüp getiren görevli idi.

44 Bâb-ı Âli veya Bâb-ı Asafî de denilen ve bugünkü başbakanlığın karşıtı olan sadrazamın sarayı. Bu bina hem sadrazamın evini, hem de resmî binaları içine almaktaydı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ayrılmıştır.

45 Rapor, yazı.

46 Şalî, tiftikten dokunan ince bir kumaştır. Kubur ise kalem ve mürekkep koymaya mahsus boru şeklinde bir kutudur. Ok koymaya mahsus kutuya da kubur denilirdi. Metindeki kubur kelimesi ise kürkün dar kolluğu olduğunu göstermektedir. Şalî'ye kaplı kubur sincap kürk demek, tiftik kumaş üzerine kaplanmış dar kollu, sincap derisinden yapılmış kürk demektir.

Sürre Emini ve Sürre Alayının Hicaz Kutsal Şehirlerine Hareketi

Mekke ve Medine şehirlerinin ziyareti Osmanlı Devlet idaresinin en esaslı maddesini teşkil etmektedir. Çünkü hükümdara İslam devrinin ve âleminin en üstün şefi, Peygamberin halifesi gözü ile bakılmaktadır. Sultan dinin bu icaplarına büyük özen göstermektedir.

Mekke ve Medine'ye ayrılan armağanlar Sultan kendisi tarafından Kaf-

İSTANBUL- Kutsal Örtünün ve Sürre Emini'nin İstanbul'dan hareketi. Orijinal dokümanlara göre, Gustave Janet tarafından resm edilmiştir/Le Journale Illustre.

tan ağası adı altında, bunları yerine ulaştırmak ve dağıtmakla görevlendirilmiş bir memura emanet eder. Sultan yine şahsen, altınlar, inciler işlenmiş bir perdeyi ona teslim eder. Bu örtü bir yıl önce Peygamberin Medine'deki mezarını örtenin yerini alacaktır, hacılar kafilesi ise Sürre Emini adını almış olan özel bir görevli tarafından sevk edilir.

14 Şabana tesadüf eden, Sürre Emini'nin İstanbul'dan hareketi günü, şenlik vardır. Vaktiyle bu görevli, Sultanın emirlerini almak üzere büyük bir alayla Saraya gitmekteydi, Ancak bu merasim parlak olmaktan çok garipliği ile dikkati çekerdi. Bu sene Dolmabahçe Sarayı'nda Majeste Abdülaziz Han'ın ve başlıca devlet büyüklerinin huzurunda, bu sekiz katır yükü tutan hazinenin teslimi icra olundu. Bu katırların beşinde yeşil kadife kaplı sandıklar ve Majeste'nin Mekke Şerifi'ne verilecek olan altın bir kutu içindeki mektubu bulunuyordu.

Alay ilerliyor. Başta askeri bando muzika, atlara binmiş on iki zaimin izlediği mızraklı bir süvari bölüğü. Arkadan piyade altmış baltacı, içinde öd ağacı yanan buhurdanları tutan on kapıcı. Sürre Emini ve kâhyası, arkadan kaftan ağası. Ve nihayet bir kaza ihtimaline karşı, bir ikincisinin izlediği deve arzı endam ediyor. Her ikisi göz kamaştırıcı örtülerle süslenmiş. Deve kuşu boyunlarını, kıllı dudaklarını oynatarak şahane bir yürüyüşle, ahaliyi tutmakta güçlük çeken ve yolun iki tarafına aralıklı sıralanmış nöbetçilerin arasından ilerliyorlar. Kıymetli çullarla örtülmüş ve kutsal paralar yüklenmiş sekiz katır kortejin tabir caizse ağırbaşlı kısmını tamamlıyorlar. Peygamberi öven değişik ilahiler söyleyen bu düzenli alayın arkasında, küçük davullarına vurarak değişik türküler çağıran ve Avrupalı kulakları için kavranılması olanaksız ritimler vuran Araplar geliyor. Halevy, Berlioz ve Verdi beni kınasalar, sen Tatarsın deseler de tıpkı Doğulular gibi ben de bazılarını zevkle dinliyorum. Kafilenin sonunda coşu belirtisi olarak binbir hüner gösteren, türlü hokkabazlıklar yapan Araplar, bir çoğu alevler ve bandrollerle süslenmiş hareketli makineler yüklenmiş katırlar geliyor. Çocuklar, kadınlar ve halkın sevinç gösterileri arasından geçiyorlar.

Daha bir kaç sene öncesine kadar Sürre Emini Bahçe Kapıdan Üsküdar'a geçerdi. Kervanın oluşmasını orada üç gün beklerdi. Oradan kara yolu ile, yollarda rasladığı hacı kafilelerini de yanına alarak Şam'a giderdi. Buhar Türklerin kökleşmiş âdetlerine bile değişiklikler getiriyor.

Bugün, ilk defa olarak Sürre Emini Tophane meydanından, hazineler yüklü katırları, alayı ile buharlı bir gemiye binerek Beyrut'a hareket etti. Oradan Şam'a geçip Arabistan yollarına düşecek. Ne var ki merasimde şeref konuğu olan develer aynı gün rıhtımda haremağaları tarafından süslerinden arındırılarak şatafatsızca Saraya geri götürüldüler.

Birçok kimseler, ne bu şenliğin, ne de İslam dininin bu çok gösterişli töreninin manasını kavrayamazlar. Bu develerin bunca ihtişamla bezenmeleri Peygamberi yolculuklarında ve seferlerinde taşımış olan devesinin anısına yapılmaktadır. Hatta, soyundan geldiği söylenmektedir. Yolculuk meşakkatine dayanamazlar korkusu ile Mekke'ye kadar götürülmezler. Sarayda özenle bakılırlar, cinsleri aynı özenle korunur, ilk devenin soyundan sayılan iki ayrı deve Mekke'de yerlerini alır. Bunların biri Suriye'de öbürü Mısır'da korunmaktadır.

Çeviren: Zeynep Menemencioğlu

HAZIRLAYAN: AZİZ NESİN

DIŞ POLİTİKA ÜSTÜNE

21 Teşrinisani 1288
Sayı: 166

"Kapitülasyonlar"

١٦٦ نومرو — صالی ٢١ تشرين ثانی ١٢٨٨ سنه — اوچنجی سنه

ديوژن

Diplomatlar lisanında "Kapitülasyon" ismini almış olan madde memleketimizde ticaret ve teayyüş eden [geçim sağlayan] ecnebilerin haiz oldukları imtiyazattan [ayrıcalıklardan] ibaret olup geçen gün İbret bunların lağvı hakkında bir bend yazmış ve bu bende Far dö Bosfor [Phare de Bosphor] ahîren bir cevap vermişti.

Bu mesele Osmanlılık nazarında en ziyade ehemmiyet alan bir mesele olduğundan ve şakadan makadan kat'-ı nazar Osmanlılık nazarında böyle en ziyade ehemmiyet alan mesailde Diyojen sükût edemeyip ağzını kapasalar işaretle olsun meramını ifade edeceğinden, şimdiye kadar Türkçe ve Fransızca ve Rumca lisanlar ile bu mesele hakkında az çok söz söylediği gibi bu kerre dahi İbret ile Far dö Bosfor'un şu mübahaseleri [tartışmaları] münasebetiyle kendi fikrini söylemeğe mecbur olmuştur.

İbret işbu kapitülasyonların ilgası dâvâsında bulunan sair hamiyetlûlar gibi vatanımızda ticaret eden ecnebilerin berminval-i muharrer [yazılmış olduğu üzre] imtiyazata nâil olmaları bir memlekette iki hükûmet bulunmak gibi bir müşkil gösterdiği ve alel-husus bir memlekette imtiyaza şayan halk var ise o da memleket-i mezkûrenin yerli ahalisi olmak lâzım gelüp hariçten o memlekete gelerek ticaret edecek olanlar daha ziyade bir imtiyaza mazhar olmak şöyle dursun belki memleket-i mezkûreden edecekleri istifadeye mukabil kendi taraflarından bir fedakârlık göstermek lâzım geleceği suretlerini tasvir ettikten sonra kapitülasyonların mutlaka ve behemehal lâğvını [mutlaka kaldırılmasını] iddia eder.

Bu dâvâ umumî bir dâvâdır. Osmanlı olup da bu dâvâda bulunmayan olamaz. Hatta Avrupalılarda bile "Âlemde kanun hep birdir. Kanun denildikten sonra mazmunu izhar-ı hak [bunun anlamı, hakkı ortaya çıkarma] demek olacağından ve her kesin matlubu dahi bundan ibaret bulunduğundan memalik-i Şahane kanunlu mahkemeli bir memleket olduktan sonra, artık orada kapitülasyonlara hiçbir ihtiyaç yoktur" diyenleri dahi gördüm.

Vakıa Far dö Bosfor dahi bu fikrin hilâfında bulunmuyor. O da bizim gibi bunların lâğvı lüzumunu hükm ve belki dâvâ bile ediyor. Ancak iki fıkra söylüyor ki, bu babda müddeilerin birisi dahi ben olduğum halde doğrusu o fıkraları nazar-ı ehemmiyyetten teb'it edemiyorum [Önemli görmekten uzak duramıyorum].

Far dö Bosfor'un efkârına göre biz bir ecnebiye kapitülasyonların lâğvını teklif ettiğimiz zaman ecnebi bize "Pekâla edelim. Fakat o halde biz hukukumuzu hangi adaletin himayesine tevdi' edelim? Hangi mahkemeniz var ki bizim hukukumuzu ihkak etsün? [haklarımızı yerine getirsin]" der ise ne cevap vereceğiz. Far dö Bosfor demek istiyor ki elimizde iki mahkeme var. Birisi mahkeme-i şer'iyye ve diğeri mahkeme-i nizamiyye. Mahkeme-i şer'iyyede şahidin şehadeti üzerine hüküm veriliyor. Pek güzel. Esas pek kavi. Ancak şahid-i kâzibe [yalancı tanığa] ne diyelim. Mehakim-i şer'iyye civarındaki

kahvelerde işi gücü yirmi kuruşa şehadet etmekten ibaret ve bununla geçinür âdemler var. Bunlar kat'an haberdar olmadıkları işler üzerine dahi şehadet ediyorlar. Hatta bundan iki-üç sene mukaddem taraf-ı meşihatten bu babda bilcümle mehakime [mahkemelere] bir emirname-i umumî dahi yazılmış idi. İmdi bir hak ki yirmi kuruş ücretle getürülmüş iki şahidin şehadet-i kâzibesi ile zayi olup gidecek, bu hakkı başka bir hâminin himayesi altına vermek lâzım değil midir? İşte Far dö Bosfor'un birinci fıkrası budur ki, meydanda bulunan ahvale nazaran doğrusu bu fıkrayı redd etmeği pek fuzulî bir hareket görmekteyim.

Bundan sonra Far dö Bosfor diyor ki, mahkeme-i nizamiyyeye gelince. Bir mahkemenin al-el-ıtlâk serbest bulunması lâzım gelüp hattâ evvelce âzâ-yı mehakimin [mahkeme üyelerinin, yargıçların] kayd-ı hayat şartıyle memur olması ve azilden masun [bağışık] bulunması kanunun on birinci bendine derc edilmiş ve üzerine "mucibince amel oluna" deyu hatt-ı hümâyun dahi şeref tastir buyurulmuş idi. Bu kanun daimî ve lâ yetegayyer kalmış ola idi kapitülasyonların lâğvı dâvâsı için elimizde en büyük bir sened olur idi. "İşte bizim böyle bir kavî kanunumuz ve kanunun teşkil eylediği serbest ve muhik bir mahkememiz var" diyebilür idik. Ancak ne faide ki bundan tamam bir sene mukaddem o kanunun hükmü ayaklar altına alındı. Çünkü kayd-ı hayat ve azilden masuniyet şartile ta'yin olunan âzâdan dört neferi bilâ mucib ve bilâ muhakeme azledildi. Ve bunlar azillerinin sebebini sorduklarında "O kanunun kuvveti kalmadı" yollu bir cevap verildi.

İşte Far dö Bosfor'un irad eylediği ikinci fıkra dahi bundan ibarettir ki, reddi biraz müşkilcedir. Şu iki fıkra meydanda oldukça doğrusu ben yalnız kapitülasyonların devam-ı vücudünden [varlığını sürdürmesinden] dolayı ilânihâye [sonsuza dek] müteessif kalarak bunların ilgası için bir ecnebi ile pençeleşmeğe cesaret alamam.

En mühimmi neresi? Mahkemelerimizin bu halde bulunmasından dolayı yalnız kapitülasyonların devamı için değil, kendi hukukumuzu dahi nazar-ı dikkate alarak, anın için dahi başkaca müteessir ve müteessif olurum. Mehakim-i şer'iyyede yalan şehitlerinin hali ikinci derecede teessüf edeceğim bir şey olup, birinci derecede teessüf ettiğim hal ise mahakim-i nizamiyyede bunca milyon nüfusun muhafaza-i hukukunu kâfil [haklarını korumaya söz vermiş] olan bir kanunun dahi hükmünü "Ben yeniçeriyim yeniçerice hareket ederim"den ibaret bulunan bir fikir tarafından yok hükmüne konulduğu halde hiçbir mes'uliyyete dûçar olmaması ve halkın o kanuna olan emniyyeti yerine başka bir emniyyet gösterilmemiş bulunması kaziyyesidir.

Bir sâil [soru soran] "İrade-i mahsusa-i şâhâne ile hükmü tasdik ve meriyy-ül-icra [yürürlükte] olması tasvip buyurulmuş olan bir kanun dahi temin-i hukuk edemez ise bizim memlekette kim temin-i hukuk edecektir?" diye sual irad edecek olsa biz ne cevap vereceğiz?

İşte yalnız şu fıkra ecnebilerin bize mahsus olan imtiyazatı kendileri kullanmak gibi en büyük bir haksızlıklarını yüzlerine urarak bu kapitülasyonların terakkiyatımıza [ilerlememize] gösterdiği mümanaat-ı azîmeyi [büyük direnişi] def' edebilmeğe mani' oldu. Bizi âlem-i medeniyyete karşı yalancı gösterdi. Andan da kat'-ı nazar, kanuna olan i'timad ve emniyyetimizi dahi kaldırdı.

Millet bu hale sebep olan ve metbu-u muazzamının [yüce egemeninin] hatt-ı hümâyûnunun dahi hükmünü fesh eden zata ne dese hak kazanmaz.

Amma matbuatın bu babda hiçbir şey dememesi ve böyle en büyük bir vak'a-ı fecîayı unutması emr olunmuş. Matbuat demez ise halk diyor. Matbuat unutur ise halk unutmaz. Çünki şanımıza gelen bu leke kolay kolay temizlenmez.

Maahazâ Far dö Bosfor'un bu iki fıkrayı irad etmesile artık kapitülasyonların lâğvı dâvâsından vazgeçelim demiyorum. Bu dâvâda yine sebat edelim. Fakat en evvel bu iki fıkraya nasıl cevap verebileceğimizi düşünelim.

Hayf [yazık] ki buna biz ne cevap vermiş olsak maddeten cevap vermiş olamıyacağız. Mehakim-i nizamiyye kanununun Âlî Paşa'nın vefatı gününe kadar gerek halk nazarında ve gerek âlem-i medeniyyete karşu derkâr olan [bilinen] emniyyeti iade edilmedikten sonra vereceğimiz cevapların hepsi şairane bir heyulâden ibaret kalacaktır. İmdi İbret'e nasihat ederim ki, şimdilik kapitülasyonların lâğvı hakkındaki dâvâsını ta'vik etsün [ertelesin] de bir kerre elde olan kanunlarımızın temin-i ahkâmını istesün. İşte o zaman kendisini yiğit sayarım.

---

7 Kânunuevvel 1288
Sayı: 173

"Fransa"

Çoktan beri bizim Fransızları unutmuş idik. Biz unutmadık. Anlar kendilerini unutturmuşlardı. Şimdi yine kendilerini ihtar etmeğe başladılar.

Malûmdur ki Fransızlar esarete tahammül edemezler. Hürriyet isterler. Öyle bir hükümdarın taht-ı esareti altında bulunmak anlar için güçtür. Eğer beş-on hükümdarın taht-ı esareti altında bulunmaktan ibaret demek olan şimdiki hükûmetleri gibi bir hükûmet altında bulunur ise o zaman "Yaşasın hürriyet" diye nara atarlar.

Böyle çocuk mizaçlı halka şeker filan göstererek aldatmağa çalışan dahi ne kadar bulunur bilir misiniz? Sakallarımızın kılları kadar.

Hürriyet denilen şeyin Fransızlar için kırmızı boyalı cicili bicili bir şeker olduğunu herkes bildiği cihetle bir yandan Orleyanlar diğer taraftan Burbonlar ve hattâ yine hükûmet-i Cumhuriyye için Gambetalar filanlar ve hatırınıza gelmez ta Napolyon'a varıncaya kadar taraf taraf herkesin elinde birer şeker Fransa'yı aldatmaktan hâlî [geri] kalmamakta idiler.

Vakıa bir vakit Mösyü Tiyer'in şekeri cümleden ziyade tatlı görünür idi. Ama şimdi Fransızların ağız şapırtmalarına bakılırsa hükûmet-i kraliye taraftarlarının şekeri tartışılmağa başlamış. Askerler ise kışlalarında ve koğuşlarında İmparatoru sâbık Napolyon tarafından tevzi olunan [dağıtılan] ve mâyesi [mayası, özü] esrardan ibaret bulunan şekerleri yiyerek ve şükre gelerek (Yaşasın Napolyon ustanın şekeri) diye na'ra atmaktadırlar.

İşte anladınız ya! Bu çocuklar yakın vakitte yine bir şeker kavgasına çıkacaklar. Allah verse de kavgayı bizim küp civarında etmeseler. Çünkü çocuklar malûm a? Şâyet bizim küpe dahi bir sarkıntılık vuku bulur. Çünkü biz de kendilerine hayli gerçek ve doğru sözler söyledik.

16 Kânunuevvel 1288
Sayı: 177

[Rusya]

Hadika otuz iki numaralı nüshasında "Unvan istemez" serlevhasıyla bir bend yazarak kendi tabirine göre on bir aylık bir idare zamanında Rusya politikasının gayet sükûnetli bir halde geçmiş olmasına teaccüp eylemiş ve bunun sebebini düşünüp düşünüp de bulamamış.

Vakıa Hadika ve saire gibi yalnız dalgın dalgın düşünüp fikrini mesailin künhüne [sorunların temeline] kadar sokamayan gazeteler bu gibi esbab ve hakayıkı [sebep ve gerçekleri] bulamazlar ise mazur sayılırlar. Fakat Diyojen bu gibi şeyleri yek nazarda [bir bakışta] görmekde olduğundan Hadika'nın çalışıp çalışıp göremediği esbabı gözünün önünde duruyormuş gibi görmüş ve bunları Hadika arayıp arayıp bulamadığı halde kendisi eliyle koymuş gibi bulmuştur.

Zikr ettiği on bir aylık bir idare zamanında siyaset kitaplarının başında altın yazı ile şu beyit yazılmış olduğu vaktiyle haber verilmişti.

Beyit

Âsâyiş dü gîtî tefsir in dü harf est
Ba dûstân telâttuf ba düşmenân müdârâ

O zaman fenn-i siyaset erbabının ser âmedanından [siyaset bilimi ustalarının başta gelenlerinden] birisi bu beyti şu suretle şerh etmişdi.

(Âsâyiş) zevk u sefa istirahat ve saadet, (dü) iki, (gîtî) cihan mânâsına olup birisi sahilhane ve digeri devlethane namını alabilirler. (Tefsir) malûm, (in) bu demektir. Haza mânâsına (dü) mesbuk [geçmiş], (harf) malûm, (est) edat-ı haberdir, dır manasına gelir, (ba) edat-ı müsahabet [konuşma edatı], ile mânâsına, (dûstân) dostun cem'i, (telâttuf) lûtuflaşmak, yani lutf almak lutf vermek lûtfetmek edilmek ilâahırı, (ba) mesbuk, (düşmenân) düşmanın cem'i, (müdârâ) en hülâsa mânâsı uyuşuvermek demektir.

Mahsul-ü beyt [beyit'in ürünü, çıkan ders] (Eğer sahilhanende izz ü [ikram ve] istirahatle can beslemek istersen dostlarından al dostlarına ver hasılı gayretini güdenlerin hem lûtuflarını bekle hem lûtfet, düşmanlarına gelince yüreğini üzmemek için anlarla dahi uyuşuver).

Gördünüz mü hikmeti? Şimdi burada tayin edilecek iki şey vardır. Şair ve daha doğrusu bu beyti mecmua-i siyasiyyata yazmış olan muharrir, dost ve düşman sözleriyle kimi murat etmiştir? Böyle bir dakik [ince] meselede şu noktayı tayin etmek haylice müşkildir. Ancak Diyojen için müşkilâtın mümtenii ve muhali [güçlüğün geri durdurucusu ve olamazı] olabilir mi?

Yek nazarda bunu da hâl edebilir.

Düşman denilen şey insanı daima bî huzur [huzursuz] ve dost ise bil-vücuh ferahyab ü mesrur eder [ferahlatır ve sevindirir].

Şimdi düşünmeli, mezkûr on bir aylık idare zamanında bizi kim bî huzur eder kim mesrur eyler idi? Düşünmeğe ne hacet, "Şu şöyle gider bu böyle gelir bundan şu fenalık çıkar o fenalıktan bu mazarrat istintaç olunur [zararlar sonuçlanır]" gibi sözlerde bulunanların bizi bî huzur edeceği ve bunun hilâfı halinde bulunanların mesrur eyliyeceği derkârdır.

İmdi (Âsâyiş dü gîtî tefsir in dü harf est - Ba dûstân telâttuf ba düşmenân müdârâ) beytinin düstur-u hikmet edildiği bir zamanda Rusya gibi kadim dostumuz ve hayırhâh komşumuz ile muamele-i lâtifeden başka ne münasebetimiz olabilir?

Bununla beraber her gün bin türlü acı havadis ile bizleri bî huzur etmekte bulunan rukabamızla [rakiplerimizle] ceng ü cidale [savaşa] çıkmadık a, anlarla da uyuşuverdik.

İşte sebep budur ki on bir ay müddet Rusya politikası sükûnette idi.

Amma diyeceksiniz ki şimdi nasıldır? Bunu da "millet gazete lâfı ile" müftehir ve müteheyyiç olan [övünen ve coşan] Basiret'ten sorunuz.

Hepsini Diyojen söyliyecek her şeyi Diyojen haber verecek değil a.

[Ayraç içindeki Türkçe karşılıklardan dergimiz sorumludur!]

(İstanbul: Amedî Matbaası, 1932), İnsaniyet Kütüphanesi dizisinde yayımlanan bu 16 sayfalık küçük risale, "Tarihî Namık Kemal'ın Keşfine Doğru İlk Adım" altbaşlığını taşımaktadır.
Aziz Nesin üstadımızın merhum Kerim Sadri hocayla ilgili (Bursa'daki) sürgünlük anıları aklımıza gelince, biz de bu kitapçığı tarihî bir belge olarak okuyucularımıza hatırlatmak istedik.

Müdafaa-i Milliye Gazetesi, Bâbıâli Baskınıyla Kurulan Yeni Hükûmeti Sevinç İçinde Haber Veriyor!

Mart 1985 tarihli 15. sayımızda Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın *Siyasal Partiler* kitabının yeni basımından söz açmışken, bir dipnotunda, "Müdafaa-i Milliye" Cemiyeti'yle aynı adı taşıyan bir askerî dergiyi anmıştık. Üç dilde çıkan bu derginin, önce aynı bir sayısındaki her üç bölümün ilk sayfalarını sunuyoruz:

2. sene 48'inci numro — 15 Kânunusâni 1328

Zabt ü rabt, kuvveti — Kuvvet ise vatanın terakkisini vücuda getirir

MÜDAFAA-İ MİLLİYE

Askerî ve fennî Osmanlı Gazetesi'dir Her on beş günde bir neşrolunur

Nüshası: 5 guruştur Sermuharriri: Mehmet Zeki

Abone bedeli — Yüzbaşı rütbesine kadar yarım liray-ı Osmanî
Diğerleri... — bir " "

Müdafaa-i Milliye askerî bir gazete olduğundan ve maksadı terakkiyat-ı askeriyeye matuf bulunduğundan şahsî tenkidatı ve ihtilâfatı muhtevi mevaddı kabul etmez.

Mandapost ve mektupların Beyoğlu'nda Glavani Sokağı'nda 14 numroda bulunan idarehanemize gönderilmesi mercudur [rica olunur].

Mahmud Şevket Paşa Hazretleri

Makam-ı Sadaretle Harbiye Nezaretini
Uhde-i Veziranelerinde Cem' Eden
Müşirân-ı Âzâmdan Devletlû Fehametlû

مدافعهٔ ملیه

عسکری فنی عثمانی غزته سیدر

مقام صدارتله حربیه نظارتی عهده وزیرانه لریده
جمع ایتن مشیران عظامدن دولتلو فخامتلو
محمود شوکت پاشا حضرتلری

3me ANNÉE N° 47 — CONSTANTINOPLE, 1er FÉVRIER 1914

La Discipline fait la Force. — La Force fait la Grandeur de la Patrie.

LA DÉFENSE NATIONALE

REVUE MILITAIRE OTTOMANE

SCIENTIFIQUE ET TECHNIQUE

Rédacteur en chef: MEHMED ZEKI.

PRIX DE L'ABONNEMENT:

NOTRE NOUVEAU GRAND-VÉZIR ET MINISTRE DE LA GUERRE

S. A. le Maréchal Mahmoud Chevket Pacha

II. JAHRGANG, N° 47 — CONSTANTINOPEL, 1 FEBRUAR 1913

Disciplin macht stark. — Die Stärke schafft die Grösse des Landes

DIE NATIONALVERTEIDIGUNG

WISSENSCHAFTLICHE UND TECHNISCHE

OSMANISCHE MILITÄR ZEITSCHRIFT

Chefredakteur: MEHMED ZEKI,

ABONNEMENTSBEDINGUNGEN:

Bei der Administration und bei OTTO EGLI, Pera

Zur Nachricht

UNSER NEUER GROSSWESIR UND KRIEGSMINISTER

Seine Hoheit der Marschall Mahmoud Chevket Pascha

Şimdi de, *Müdafaa-i Milliye*'nin bundan bir önceki (46.) sayısından, şu çoktan unutulmuş olayı haber verelim:

Yavuz, Yavuz Olmadan Önce (Daha Goeben İken) 1912 Aralık Ayında İstanbul'u Ziyarete Gelmişti:

MERSAY-I DERSAADET'TE LENGERENDAZ ECNEBİ SEFAİN-İ HARBİYELERİNİ

[İstanbul Limanında demirli yabancı savaş gemilerini]

ZİYARET*

Almanya:

1. Sınıf Zırhlı Kruvazör (Göben)

Devr-i hazır sefain-i harbiyesine dair kariin-i kiramımıza malûmat-ı müfide [sayın okuyucularımıza yararlı bilgiler] vermek maksadıyla, evvelki nüshamızda beyan etiğimiz vechile elyevm limanımızda lengerendaz sefain-i harbiye-i ecnebiye kumandanlarına müracaat ederek risalemize makalât-ı nafia [faydalı yazılar] derc etmek için gemileri gezmekliğimize müsaade etmelerini rica ettik.

Ziyaretimize kumandan Filib cenaplarının tamamıyla gezmemize müsaade ettikleri Göben Alman zırhlı kruvazöründen başladık.

Kânunuevvelin 5'inci günü muharrirlerimizden Ragıp Rıfkı Bey'le tayyarecilik muallimlerinden Mösyö Rençel [Rentzel] ve fotoğraf makinasını hâmil olan Mösyö Ludner'le birlikte, bizi Tophane rıhtımında bekleyen Göben kruvazörünün muşuna bindik.

On dakika sonra sefineye çıkarken bizi zabitana takdim eden bir Bahriye Binbaşısı tarafından kabul edildik. Mumaileyhim meyanında Bahriye Yüzbaşısı Şolte'ye bizi gemiyi gezdirmek vazifesi ihale kılındı ki mumaileyh, vazife başında ciddi ve diğer zamanlarda cidden bir centilmen olan tekmil Alman zabitanına mahsus bir nezaket-i fıtriye [yaradılıştan nezaket] ile hakkımızda her gûna teshilâtı ibraz etti [her türlü kolaylığı gösterdi].

Göben sefine-i harbiyesi, Moltke sefinesiyle aynı modelde birinci sınıf bir zırlı kruvazör olup fünun-u bahriyenin en son tekâmülünü câmidir.

1912 senesi Temmuzu'nda donanmaya dahil olan bu cesim kruvazörün tulü [uzunluğu] 186 ve arzı [eni] 29,5 metre olup suyun içine giren kısmı 8,2 metredir. Ma'-i mahreç tonası: 25.000'dir. 85.000 beygir kuvvetinde olan türbinli makinası esnay-ı tecrübede saatte 30 mil bir sürat temin etmiştir. Mürettebatı 30 zabitle 1200 neferdir. Kömürlükleri 3000 ton kömür istiab ediyor [alıyor].

Hamburg darüssınaesinde [fabrikasında, doklarında] inşa edilen bu sefinenin Han nişan dürbünüyle mücehhez topları kâmilen Krup fabrikası mamulâtındandır. Gemide, dördü baş ve dördü kıç tarafta olmak üzere 8 adet Simens ve Helske projektörü vardır. Elektrik, Simens -Şokert-

Mersay-ı Dersaadet'te lengerendaz sefain-i harbiye-i ecnebiye kumandanları.

Visites aux bâtiments de guerre étrangers

se trouvant à Constantinople

ALLEMAGNE

S. M. S. Goeben

Croiseur-cuirassé de 1re classe

Afin de mettre sous les yeux de nos lecteurs des unités navales appartenant à des marines modernes, nous nous sommes adressés, comme nous l'avions prévu dans notre dernier numéro, à tous les Commandants des bâtiments de guerre étrangers se trouvant actuellement dans notre port, leur demandant la permission de visiter leur bâtiment afin de pouvoir en insérer un compte rendu dans nos colonnes.

Ces visites ont commencé par le cuirassé allemand *S. M. S. Goeben*, que le Commandant Philipp voulut bien nous autoriser à visiter en détail.

Le .. Décembre, en compagnie de notre rédacteur Raghib Rifki Bey, de M. Reitzel, aviateur-instructeur de l'armée ottomane et du rédacteur M. Ludner, nous nous dirigions vers le canot du *Goeben* qui nous attendait au quai de Tophane. Sitôt rentrés nous étions saisis déjà par la discipline et la régularité dont faisaient preuve les jeunes matelots allemands.

Dix minutes après nous étions reçus à bord par un Major qui nous présentait aux officiers parmi lesquels le Capitaine-Lieutenant Schulte, désigné pour nous faire faire la visite du bateau, charge de laquelle il s'acquitta avec une courtoisie sans égale, habituelle d'ailleurs à tout officier allemand, aussi sévère durant le service que gentleman en dehors.

غوبن نام آلمان زرهلی قروازورى

Le S. M. S. Goeben, ... | S. M. S. Goeben, Panzerkreuzer 1 Klasse.

Le *S. M. S. Goeben* est un croiseur-cuirassé de 1ère classe du même modèle que le *Moltke*, réunissant les derniers perfectionnements de la technique navale.

Entré en service en Juillet 1912, il a une longueur de 186 mètres, une largeur de 29,5 et un tirant d'eau de

Besichtigung der fremden Kriegsschiffe in unserem Hafen.

DEUTSCHLAND

S. M. S. Goeben.

Panzerkreuzer I. Klasse

[illegible]

Mit 17 Jahren bereits melden sie sich zum Dienst... obwohl sie erst mit 20 Jahren militärpflichtig werden.

مرسای درسعادتده لنکر انداز اجنبی
سفائن حربیه‌لرینی زیارت

آلمانیا : برنجی صنف زرهلی قرووازورى (غوبن)

دور حضر سفائن حربیه‌سنه دائر قارئین کرامزه معلومات مفیده ویرمك مقصدیله، اولکی نسخه‌مزده بیان ایتدیکمز وجهله الیوم لیمانمزده لنکر انداز سفائن حربیهٔ اجنبیه قوماندانلرینه مراجعت ایده‌رك رساله‌مزه مقالات نامه درج ایتمك ایچون کیلری کزمکلکمزه مساعده ایتملرینی رجا ایتدك.

زیارتمزه، قوماندان لطیب جنابلرینك تماميله کزمزه مساعده ایتدکلری غوبن آلمان زرهلی قرووازوروندن باشلادق.

کانون اولك بشنجی کونی محررلرمزدن راغب رفقی بکله طیاره‌جیلك معلملرندن موسیو ره‌یچل وفوطوغراف ماکنه‌سی حامل اولان موسیو لوده‌رله برلکده، بزی طوبخانه ریحتمنده بکلاین غوبن قرووازورینك موشنه بیندك.

اون دقیقه صوکرا، سفینه‌یه چیقدق بزی ضابطانه تقدیم ایدن بر بحریه بیکباشیسی طرفندن قبول ایدلدك. قوماندانلرینه

ve Mende fabrikası müvellid-i elektrik [dinamo] makinasıyla istihsal olunuyor. Deniz suyunu kabil-i şurb [içilebilir] bir hale koymaya mahsus ayrıca bir cihaz-ı hususi de mevcuttur.

Ziyaretimizin ilk anlarında, Almanya'nın, yüzde yetmişi Bahriyede hizmeti kendilerine bir şeref bilerek henüz esnana dahil olmadan [çağı gelmeden] 17 yaşında, gönüllü olarak kaydolunan efrattan dolayı ne sebebe mebni müftehir olduklarını anladık. Bahriye neferlerinden birine yaklaşarak:

— Ne kadar zamandan beri Bahriyede hizmet ediyorsunuz? diye sorduk.
— Bir seneden beri... cevabını verdi.
— Sefinede geçirdiğiniz hayattan ve hizmetten memnun musunuz?

Bu sualim üzerine muhatabımın gözleri parladı:

— Bahriyemizde hizmet etmekten hiç memnun olunmaz mı? Etrafınıza bakınız ve hiçbir kimsenin simasında memnuniyetten başka bir şey görüp görmediğinizi söyleyiniz... dedi.

Bahriye neferinin hakkı vardı. Her nefer, vazifesini son dercede dikkat ve meharetle icra ediyordu:

Gezimize devam ettik... Gemide meşhud olan [gözlemlenen] temizlik her türlü tavsifin haricinde idi. Krup topları ayna gibi parlıyorlardı. Amirale, kumandana, zabitana, talebelere ve küçük zabitana, efrada mahsus mutfaklarla yemekhaneler gayet temiz idiler.

Açık denizlere mahsus filoya mensub olan Göben sefinisi zırh kuşağının sihanı [kalınlığı] merkezde takriben 190:195 milimetre olup fevkanî [üst] ve tahtanî [alt] güvertede 208:218 milimetre arasında mütebeddildir [değişir]. Bu sihan, zırhlı kuleler civarında aynı miktarda ise de geminin iki ucunda 102:110 milimetredir.

Göben sefine-i harbiyesinin eslihası [silâhları], bir harika-yı fendir! Şöhretgir-i âlem [dünyaca ünlü] olan Krup fabrikası, mesâi ve tecarib-i mütemadiye ile hakikatpezir ettiği tekemmülâtın en parlak muvaffakiyetini burada göstermiştir.

Geminin baş ve kıç taraflarında beş zırhlı kuleye çifter çifter mevzu' [konulmuş] 28 santimetrelik mehib [ürkütücü] 10 adet seri ateşli 50 çap tulünde top ile bordodaki kazamette bulunan 15 santimetrelik 45 çap tulünde 12 seri ateşli top ve diğer 12 adet 8,8 santimetrelik 40 çap tulünde efvah-ı nariye [ateşli silâhlar] sefineyi hakiki bir seyyar kale haline getiriyor.

Sefine baş tarafını düşmana tevcih ettiği takdirde altısı 28 ve ikisi 15 santimetrelik 8 ve kıç tarafını tevcih ettiği takdirde sekizi 28 ve ikisi 15 santimetrelik 10 büyük topla endaht ediyor [atış yapıyor]. Her top vasati olarak dakikada 15 mermi endaht edeceğinden bu kale-yi âheninin [çelik kalenin] bu vaziyette bir dakikada 120:150 mermi atacağı düşünülürse karşısına duracak düşman sefinesine icra edeceği tesirat-ı muharribe [yıkıcı etki] tasavvurun fevkindedir.

Bir iki ufak çarkla bir adam tarafından her bir istikamete kemâl-i suhuletle tevcih edilebilen bu efvah-ı cesime-i nariye, gerek menzillerinin uzunluğu, gerek tesirlerinin dehşeti ve gerekse endahtlarının sürati nokta-i nazarından bulunduğumuz asr-ı terakkide hayyız-ı fiile getirilen bedayi-i fenniyenin bir timsal-ı muhayyirül ukulüdür ki [şimdiki ilerleme yüzyılında gerçekleştirilen bilim güzelliklerinin akılları durduracak bir simgesidir ki], bundan dolayı Krup fabrikası hakkında ne kadar takdir-i sitayişte bulunulsa yine lâzımı vechile takdir edilmekten pek uzak kalınır.

Bu, meyanda, torpil kovanları da sefinenin iktidar-ı harbiyesine mühim bir kuvvet ilâve ettiğini söylemek lâzımdır.

---

* Bu karma filoda Alman, Felemenk, İspanyol vb. savaş gemileri bulunmaktaydı. İki Balkan Savaşı arasında yapılan bu ziyaretin Osmanlı Devleti'ne manevi bir destek mi, yoksa bir baskı mı olduğunu bilmiyoruz.

Ama, İstanbul'da Göben'i gören ve kruvazörün nitelikleri hakkındaki bu pek övücü yazıyı okuyan Osmanlı Bahriyelileri, iki yıla kalmadan gemi bizim olunca, mutlaka pek sevinmişlerdir. Acaba, Almanlar ileriyi görerek daha o tarihte Türkleri heveslendirmek mi istiyorlardı?

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİNİN YAZARI BELİRSİZ TARİHİNDEN: 1097-1099

Haçlıların Türklerle İlk Karşılaşması

Şehirden [Konstantinopolis'ten] hareket edişimizin ilk günü bir köprüye ulaştık ve orada iki gün kaldık. Üçüncü gün, adamlarımız şafak sökmeden kalktılar; hâlâ gece olduğu için, aynı yolu tutacak kadar çevreyi iyi göremiyorlardı. Birbirlerinden iki günlük yürüyüş uzaklığıyla ayrılan iki gruba bölündüler. Birinci grupta Bohemond, Normandiyalı Robert, öngörülü Tancred ve diğerleri; ikinci grupta ise, St. Giles kontu, Dük Godfrey, Puy Piskoposu, Büyük Hugh, Flanders kontu ve daha birçokları vardı.

Üçüncü gün [1 Temmuz 1097], (Selçuklu) Türkler, Bohemond ve yoldaşlarına vahşice saldırdılar. Türkler önce, hep birden bağırmaya, haykırmaya ve yüksek sesle çığlıklar atmaya, kendi dillerinde bazı iblisçe sözleri tekrarlamaya başladılar.[1] Bilge Bohemond, haykırarak ve delice çığlıklar atarak gelen sayısız Türkü uzaktan görünce, bütün şövalyelerine attan inme ve en çabuk şekilde çadırları kurma emrini verdi. Çadırlar kurulmadan önce, bütün askerlerine şöyle dedi: "Lordlar ve İsa'nın cesur askerleri. Şu anda her yönden zor bir muharebe ile karşı karşıyayız. Şövalyeler cesurca ilerlesinler, piyadeler de en çabuk biçimde ve dikkatlice çadırları kursunlar."

Hep bunlar olurken, Türkler bütün yönlerden çevremizi sarmışlardı; savaşıyorlar, hayret verici bir uzaklıktan cirit fırlatıyorlar, ok atıyorlardı. Bizse, ne onlara nasıl karşı koyacağımızı, ne de bu kadar büyük bir düşmanın ağırlığına nasıl dayanacağımızı biliyorduk. Bununla beraber, bu çarpışmayı bütün ruhumuzla karşıladık. Ve o gün, kadınlarımızın savaşçılarımıza içme suyu taşıyarak büyük yardımları dokundu; savaşta ve savunmada, her zaman olduğu gibi onların rahatlarını sağladılar. Bilge Bohemond derhal St.Giles kontuna, Dük Godfrey'e, Büyük Hugh'a, Puy Piskoposuna ve İsa'nın diğer şövalyelerine haber gönderdi, acele etmelerini, muharebeye en çabuk biçimde gelmelerini istedi: "Eğer bugün savaşmak istiyorlarsa, cesurca gelsinler."...

Adamlarımız, dağları, tepeleri, yaylaları ve bütün düzlükleri tamamıyla kaplayan Türklerden, Araplardan, Sarakenlerden[2] ve diğer sayısız Müslümanlardan oluşan bu kâfir soyunun nereden peydahlanmış olabileceğini çok merak ettiler. Aramızda sessizce konuştuk, Tanrı'ya şükrettik, birbirimize danıştık: "İsa'ya inanç ve kutsal haçın zaferi için her bakımdan bir olun, çünkü bugün Tanrı isterse, hepiniz zengin olacaksınız" dedik...

Bizim şövalyelerimizin yaklaşmasıyla, Türkler, Araplar, Sarakenler, Angulanlar[3] ve diğer bütün barbarlar, dağların ve ovaların geçitlerine doğru hızla kaçtılar. Miktarlarını Tanrı'dan başka kimsenin bilmediği Arapları saymazsak, Türkler, Persler, Sarakenler, Pavlikianlar,[4] Angulanlar ve öteki putperestler üç yüz altmış bin kişiydiler. Bunlar can havliyle çadırlarına koştular, fakat orada uzun süre kalmalarına izin verilmedi. Tekrar savaşa girdiler, biz de kovaladık. Günboyu onları öldürerek, altın, gümüş, atlar, eşekler, develer, koyunlar, inekler ve ne olduğunu bilmediğimiz daha pek çok ganimet elde ettik. Eğer Tanrı da bu muharebede bizimle birlikte olmasaydı, öteki grubu bize hızla göndermeseydi, hiçbirimiz kaçamazdık, çünkü savaş saat üçten dokuza kadar sürdü. Fakat güçlü ve merhametli Tanrı, şövalyelerinin telef olmasına da, düşmanın eline geçmesine de izin vermedi, bize çabucak yardım gönderdi. Ancak bizim şövalyelerimizden ikisi şerefle öldüler... ve adını bilmediğim diğer bazı şövalye ve piyadeler de orada ölümü buldular.

Türklerin sabrını, askerlik hünerlerini ve gücünü yeterince anlatabilecek kadar bilge ya da bilgin kişi var mı? Türkler, Arapları, Sarakenleri,

* L.Brehnier'nin yayına hazırladığı, *Histoire anonyme de la premiere croisade*'dan (Paris; Champion, 1924).

Bir tarih yazmasının minyatürlerinden. Üstte: Gemiye bindirilmiş Haçlı askerleri. Yanda: Antakya'nın kuşatılması ve teslim alınması.

Ermenileri, Süryanileri ve Yunanlıları yıldırdıkları gibi, Frank ırkını da oklarının tehdidi ile yıldırabileceklerini düşündüler. Fakat Tanrı'nın izniyle, bizim gibi büyük insanları asla yenemeyecekler. Gerçekte, Türkler Frank soyundan olduklarını, Franklarla kendilerinden başka hiç kimsenin şövalye diye çağrılmak hakkına sahip olmadığını söylüyorlar.[5] Hiç kimsenin karşı çıkmaya cesaret edemeyeceği bir gerçeği açıklamama izin verin: Elbette, her zaman İsa'ya ve kutsal Hıristiyanlığa güçlü inançları olsaydı, Tanrı'nın üç kişide [Baba-Oğul-Kutsal Ruh] birleştiğini, havarilerinin gözleri önünde acı çeken, öldükten sonra göğe yükselen ve cennete giren, Kutsal Ruhun tesellisini yollayan bâkireden doğma Tanrı Oğlu'nun varlığını itiraf etmeye, O'nun gökyüzünde de yeryüzünde de hüküm sürdüğüne sağlam bir akıl ve imanla inanmaya istekli olsalardı, hiç kimse onlardan daha güçlü, cesaretli ve savaşta yetenekli olamazdı. Bununla birlikte, Tanrı'nın izniyle onları yendik. Bu muharebe, Haziran'ın birinci günü oldu.

***

Her gün önümüzden kaçan günahkâr Türkleri kovalayarak ilerlemeye devam ettik [Haziran-Ağustos 1097]... Onları, bizim bile yerlilerinden güçlükle kaçıp sağ kalabildiğimiz çöllere, susuz arazilere sürdük. Açlık ve susuzluk her yönden bastırıyordu; kökünden söküp avucumuzda oğuşturduğumuz dikenlerden başka yiyecek hiçbir şeyimiz yoktu. Sefil bir durumda yaşıyorduk. Burada pek çok atımız öldü, pek çok şövalyemiz piyadeye döndü: atlarımızın kaybından dolayı, büyükbaş hayvanlar savaş aygırlarının yerini aldı; bu aşırı yoksulluk keçileri, koyunları ve köpekleri taşıma hayvanı olarak kullanmamıza neden oldu.

Sonra, vücut için gerekli besinler, lezzetli yiyecekler ve her çeşit güzel şeylerle dolu mükemmel bir bölgeye girmeye başladık; İkonium'a [Konya'ya] yaklaştık. Bu bölgenin yerlileri, bizi yanımızda deri tulumlarda su taşıma konusunda uyardılar. Çünkü yolculuğun bir gün sonrasında büyük bir su kıtlığı vardı. Belli bir nehre gelinceye dek dediklerini yaptık ve orada iki gün kaldık...

Daha sonra [Antitoroslarda] şeytanî bir dağa girdik; yol öylesine dik ve dardı ki, dağa uzanan patikada kimse kimseyi geçmeye cesaret edemiyordu. Orada atlarımız yarlardan uçtu, arka arkaya bağlı yük atları birbirini sürükledi. Şövalyelerimiz her bakımdan hayalkırıklığı içindeydiler. Kendilerini ve silâhlarını ne yapacaklarını düşünerek, hüzün ve kederle göğüslerini dövdüler. Kalkanlarını ve miğferleriyle birlikte en iyi zırhlı giysilerini üç-beş paraya sattılar ya da büsbütün bedavaya verdiler; satma-

yı başaramayanlar da, bir yana atıp yürüdüler...

Sonunda [Ekim 1097], şövalyelerimiz bütün Suriye'nin başkenti olan, krallara lâyık Antakya şehrinin içinde bulunduğu vadiye ulaştılar. Bu şehri Efendimiz İsa Mesih, kutsal inanca davet etmesi için, havarilerin prensi Aziz Petrus'a vermişti-O Petrus ki, bütün çağlar boyunca Tanrı olan Kutsal Ruh'un birliği içinde Baba Tanrı'yla birlikte (cennette) yaşıyor ve hükmediyor. Amin...

ANTAKYA KUŞATMASI

Ertesi gün [7 Mart 1097], şafakta birkaç Türk nehrin kıyısındaki kendilerine ait kokuşmuş cesetleri topladı ve köprünün berisinde, şehir kapısının önündeki camiye gömdüler. Mezarlara ölülerle birlikte, giysiler, bezant'lar [altın sikkeler], altın paralar, oklar, yaylar ve adını bilmediğimiz daha birçok nesne koydular. Türklerin ölülerini böyle gömdüğünü duyan adamlarımız, kendilerini şeytanî bir gösteriye hazırladılar. Mezarların kırılıp açılması ve cesetlerin çıkarılması emredildi. Bütün cesetleri bir hendeğe attılar ve sayılarını tam olarak öğrenmek için de, kopartılmış kafalarını çadırlarımıza taşıdılar... Bunu görünce, Türkler çok kederlendiler ve ölesiye üzüldüler; o gün ağlamak ve çığlıklar atmaktan başka bir şey yapmadılar...

MARRA'NIN ALINIŞI

Surların dibini kazdığımızı gören Sarakenler korku ile sarsılıp şehrin içlerine kaçtılar. Bunların hepsi 11 Aralık [1098] Cumartesi günü, güneş batarken akşam duası saatlerinde oldu. Bohemond, Sarakenlere bir tercümanla haber gönderdi: karıları, çocukları ve diğer yakınları ile birlikte, kapının üzerindeki saraya sığınabileceklerini, bizzat kendisinin onları ölüm cezasından koruyacağını iletti.

Sonra bütün adamlarımız şehre girdi; evlerde ve saklı yerlerde değerli ne buldularsa kendilerine aldılar. Gün doğunca, yakaladıkları kadın-erkek bütün düşmanları öldürdüler. Şehrin hiçbir köşesi yoktu ki, Saraken cesetleri olmasın; bu cesetlerin üzerinden atlamadan şehrin sokaklarında yürümek mümkün değildi. Nihayet, Bohemond saraya gitmelerini emrettiklerini de ele geçirdi; altın, gümüş ve başka değerli neleri varsa aldı, bazılarını öldürdü, geriye kalanları satılmak üzere Antakya'ya yolladı.

Mahşerin Atlıları'ndan birini gösteren bu resim, haçlıların ruhsal özlemlerini -kişisel arınmayı ve İsa'nın dünyaya geri gelerek ona bağlılık göstermeyenleri cezalandıracağı ümidini- temsil etmektedir. (Bibliothèque Nationale, Paris)

Franklar bir ay dört gündür şehirdeydiler. Bu arada, Orange Piskoposu ölmüştü. Uzun süre beklemekten ve açlığın baskısından dolayı, burada gereksinimlerini karşılayamayan adamlarımız şehrin dışında da bir şey bulamıyorlardı. Karınlarında saklı olan altın paraları almak için ölüleri kestiler. Bazıları da bunların etlerini yemek için dilimleyip pişirdiler...

KUDÜS'ÜN YAĞMALANMASI

Şehre girince [15 Haziran 1099], hacılarımız Sarakenleri Süleyman Tapınağı'na kadar kovaladı ve öldürdü. Sağ kalanlar orada bize karşı toplandılar ve bütün gün öfkeyle çarpıştılar, kanları tapınak boyunca sel gibi aktı. Sonunda şövalyelerimiz kâfirlerin hakkından gelerek çok sayıda kadın ve erkeği yakaladılar, dilediklerini öldürüp dilediklerini sağ bıraktılar. ... Çok geçmeden Haçlılar altın, gümüş, at, katır ve çeşitli eşyayla dolu evleri de ele geçirdiler.

Adamlarımız aşırı sevinçten oynayıp ağlayarak Kurtarıcımız İsa'nın kutsal kabrine giderek dua ettiler ve böylelikle andlarını yerine getirmiş oldular. ...

Şövalyelerimizin kurulunda, Tanrı kimin ötekilere egemen olmasını ve şehri yönetmesini istiyorsa onu seçsin diye herkesin sadaka vermesi ve dua etmesi kararlaştırıldı. Aynı zamanda, bütün Saraken ölülerinin çok kötü koktukları için şehirden atılması emredildi; şehir onların kadavralarıyla dopdoluydu. Sağ Sarakenler cesetleri surların dışına sürükleyip evler gibi üstüste yığdılar. Böyle bir putperest kıyımını şimdiye dek hiç kimse ne görmüş ne işitmiştir; sayılarını Tanrı'dan başka kimsenin bilmediği cesetlerden, sınır işaretleri gibi koca kümbetler yapılmıştı.

Çeviren: Deniz GÜREL

[1] Türklerin savaş naraları, Avrupalıları pek etkilemiştir. Batı dillerindeki "hurra" sözcüğü, bizim "(V)ur ha"mızdan gelir.

[2] Muhtemelen Arapça "Şark" sözcüğünden gelen bu terim, eskiden "Arap" karşılığı, Ortaçağ'daysa Haçlılara karşı koyan bütün Müslümanları anlatmakta kullanılmıştır. Burada, Türk'ten ve Arap'tan ayrı olarak kimin kasdedildiği belli değil.

[3] Bunların kim olduğu anlaşılmıyor.

[4] VII. yüzyılda Ermenistan'da yayılan İkici bir Hıristiyan sapkınlığını tutanlar.

[5] XIX. yüzyılda Türkçülerin öne sürdükleri bu iddianın, demek ki sekiz yüzyıllık bir geçmişi varmış.

İstanbul'un Latinler Tarafından Zabtı (1204)

MEHMET ALİ KILIÇBAY

Hıristiyanlığın Katoliklik ve Ortodoksluk adları altında bilinen iki ana kilise halinde bölünmeleri, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ve bunlardan Batı parçasının ortadan kalkmasıyla yakından ilgilidir. Hıristiyanlığın iki kilise halinde bölünme süreci, her dönemlemede olduğu gibi takribi olarak, Batı Roma'nın 476'da siyaseten ortadan kalkmasıyla Charlemagne'ın (Karolus Magnus) 800 yılında Batı İmparatorluk tacını giymesi arasında yer almaktadır. Hıristiyanlık uzun süre sürgünde ve yeraltında faaliyet gösteren bir din olmuştur. Bu dönemin ürünü olarak, Hıristiyan kilisesi çok sayıda din kahramanı üretmiştir. Bunlardan biri ve en önemlisi Hz.İsa'nın çok sevgili havarisi Sanctus Petrus'tur. Peygamberin ölümünden sonra kilisenin önderi olan bu havarinin Batı'yı Hıristiyanlaştırmaya gelmiş olması, onun ilk papa sayılmasına yol açmıştır. Diğer yandan Petrus'un Roma'da çarmıha gerilmiş olması Eski İmparatorluk başkentinin şimdi Hıristiyanlığın başkenti olmasına yol açmıştır. Madem ki Sanctus Petrus ilk papadır ve Roma'da ölmüştür, o halde Roma, Hıristiyanlığın merkezidir. Bu düşünceye 5. yüzyılda itiraz eden yoktur. Ancak Batı parçasının *(Pars Occidentalis)* barbarların eline geçmesi ve Batı Roma siyasal bütünlüğünün parçalanmasını takiben Roma İmparatorluğu'nun ve geleneğinin İstanbul'a göç etmesi, Roma ile İstanbul'un birbirlerinden önce uzaklaşmalarına, sonra da kopmalarına yol açmıştır. Hıristiyanlık tıpkı Müslümanlık gibi evrensel bir dindir ve Museviliğin tersine tek bir etnik unsur veya tek bir ulusal devletle kendini sınırlaması mümkün değildir. Bu nedenle, 476' dan sonra Roma Kilisesi'nin gözü hep İstanbul'a dönük olmuştur, çünkü antik evrenselciliği artık o temsil etmektedir. Ancak, Bizans özellikle Justinianus'tan itibaren "tek devlet, tek kilise, tek yasa" siyasal formülünün egemen olmasıyla, Roma'yı gözden çıkartmış -aslında Justinianus *reconquista*'sının geriye işlemeye başlaması ve İslâmiyet'in yükselmeye başlamasından sonra Batı'nın tamamı gözden çıkartılmıştır- ve İstanbul patriğini Bizans Kilisesi'nin önderi olarak teşvik etmiştir. Bu teşviğin uzantısı olarak Roma Kilisesi de artık Bizans'ın gözünde öncelikli yerinden inerek, barbarlar arasında Hıristiyanlığın bir patrikliği olarak görülmeye başlamıştır. Roma çaresizdir ve Bizans ona destek olmadığı için mutlaka başka bir imparatorluk bulmak zorundadır -ulusal devletlerle yapamaz-. Diğer yandan, Doğu-Batı ayrılığının bir ürünü de Batı kilisesinin mümin halkının giderek antik uygarlık ve gelenekten bihaber kimselerden meydana gelmeye başlaması olarak ortaya çıkmıştır. Misyoner faaliyetler Katolik öğretiyi İrlanda kadar uzaklara yaymış, ama bunun bedeli Roma'nın hiç istememesine rağmen, Doğu'dan -yani antikitenin yeni muhafızından- biraz daha kopmak olmuştur. Doğu, Batı'yı istememektedir, Batı' nın müminleri giderek artan miktarda barbar kökenlilerdir, o halde kilisenin kendine kuracağı imparatorluğun da barbar olmasında pek bir sakınca yoktur. Bu durumda Frankların 800 yılında kurdukları imparatorluk Roma Kilisesi tarafından Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu olarak takdis edilmiştir. Artık iki dünya hem siyasal, hem de dinsel olarak kopmuşlardır. Bu kopuş kesin ve süreklidir, ama Hıristiyanlık aslında antik geleneğin bir ürünü olduğundan Roma' daki papalar bu kopuştan sonra da iki kiliseyi birleştirme ideallerinden bir gün bile vazgeçmeyeceklerdir. Fakat artık bu yeni birleşmenin tabanı Katoliklik olacaktır. Demek ki Roma' nın İstanbul'da gözü vardır.

İstanbul'da gözü olan ikinci Batılı unsur Venedik'tir. 5. yüzyıl barbar istilâları sırasında kaçışan yerli halkın, bataklıklar ve kumlu adalar üzerinde kurduğu bu kent, Doğu-Batı ticaretindeki uygun konumuyla Adriya-

Villehardouin Kimdir?

İstanbul'un Latin fethinin Haçlı cephesinden kroniğini yazmış olan Geoffroy de Villehardouin 1150 civarında Champagne kontlarının vassali olan bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. 1172'de adı ilk kez Champagne kontunun vassalleri listesinde belirmiştir. 1185'te yeğeni Erard d'Aulnay'nin yerine Champagne *maréchal*'i olmuştur. Görevleri iki türdendir, birincisi hizmetkârlık olup, ahırları yönetmekte ve senyörünün yolculukları sırasında ona refakat etmektedir. Askerî olan görevleri ise senyörünün, *sénéchal*'in, şarabdar'ın ve ahırlar kontu'nun yoklukları halinde orduya komuta etmektir, onlar varken ordunun öncülüğünü yapmaktadır. 1190-1194 arasında Champagne kontu II. Henri ile birlikte 3. Haçlı Seferi'ne katılmış olması muhtemeldir. 1198'de Champagne kontu III. Thibaud'nun Fransa Kralı Philippe Auguste'ün mutlak adamı olma törenine katılmıştır (bu olaydan sonra Champagne yavaş yavaş Fransa Kralının etki alanına girecektir).

1199 yılının 28 Kasımı'nda Ecry-sur-Aisne Turnuvası'nda Foulques de Neuilly'nin çağrısı üzerine, Thibaud de Champagne ve Louis de Blois gibi o da Haçlı olmuştur. 1201'in Şubatı'nda Conon de Béthune'le birlikte Haçlıların temsilcisi olarak Venedik'e, denizden taşıma işinin pazarlığını yapmaya gitmiştir.

24 Mayıs 1202'de senyörü Champagne kontu III. Thibaud'nun ölümüyle 4. Haçlı Seferi'nin en etkin kişilerinden biri haline gelmiş ve İtalyalı Norman Baron Boniface de Montferrat'nın başa geçmesinde büyük payı olmuştur. Artık Haçlılar arasındaki her türlü sorunu o çözmektedir.

Haçlıların Zara ve İstanbul fetihlerine katılmış ve fetih sonrası olayları da kapsayan kroniğini kaleme almıştır.

Villehardouin Fransa'ya dönmemiş ve 1212 ile 1218 arasında bir tarihte İstanbul'da ölmüştür.

Yazdığı kronik tarafsız değildir. Haçlı davasını haklı göstermeye uğraşmaktadır, ama satırlar arası okunduğunda, gene de İstanbul'un Latin fethinin gerçek yüzü hakkında çok miktarda bilgi edinmek mümkündür.

tik'in kraliçesi haline gelmiştir. Frank Krallığı'nın 7. ve 8. yüzyıllardaki karaya çekilme sürecinin ürünü olarak 8. yüzyılın sonunda Bizans'a terkedilen Venedik, Doğu Akdeniz ticaretinin kaymağını toplama kariyerine başlamıştır. Özellikle İmparator I. Aleksios zamanından beri, Bizans'ın egemen olduğu topraklar ve denizlerde, başka hiçbir ülkeninkiyle karşılaştırılamayacak ticarî ayrıcalıklara sahip hale gelmiştir. II. Ioannes ve I. Manuel'in bu ayrıcalıkları kaldırma yönündeki çabaları başarısızlıkla sonuçlanmış ve Angelos hanedanının bu iki imparatoru da bunları teyid etmek zorunda kalmışlardır. Zaten son derece isteksizce boyun eğmiş olan İmparatorluğun başkaldırma çabalarının yeniden ortaya çıkması ve 1171 ile 1182 yıllarında İstanbul halkının âni patlamaları (1171'de Venedik teknelerine el konulmuş, tüccarları tutuklanmıştır; 1182'de ise İstanbul'da bir Latin katliâmı olmuştur), Venedik'in güvensizlik duygusunun artık sürekli hale gelmesine yol açmıştır. Adriyatik İncisi ve Doğu Akdeniz'e egemen Deniz Cumhuriyeti her an tetikte durmak, İstanbul'daki her imparator değişikliğinde ayrıcalıklarını yeniden elde etmek için zor kullanmak ve muhtemel karşı koyma hareketlerini silâhla önleme durumunda idi. Üstelik Bizans, Venedik'e karşı ağırlık yaratmak için diğer İtalyan tüccar şehir-devletlerine ve özellikle de Cenova ve Piza'ya, ayrıcalıklar tanımıştır ve bu Venedik tekelinin tehdidi anlamına gelmektedir. Demek ki, İstanbul'da bir Bizans İmparatoru durdukça, Venedik tekelci çıkarlarını güvenlikte göremezdi. Ve İstanbul fethedilmeliydi.

Yaşlı -o tarihlerde 80'ini geçmiştikör, ama bilge *doge* Enrico Dandolo bu yoğunlaşmış düşünceleri Senato'da açıkça söylememiştir, ama bütün senatörlerin bu ülkülerden haberleri vardır ve onlar da aynı doğrultuda düşünmektedirler.

Tam bu sıralarda (8 Ocak 1198) papa seçilen III. Innocentius yeni bir Haçlı Seferi'ni başlatmak üzere sıkı bir çalışma içine girmiştir. Diğer yandan, yeni papanın Bizans'la muhtemel bir anlaşma zemini arayışları da Doğu İmparatoru'nun dünyevî otoritenin ruhanî otoriteye üstün olduğunu savunması nedeniyle, yeni bir gerginlik kaynağı yaratmaktan başka bir işe yaramamıştır (III. Aleksios bu konudaki düşüncelerini papaya yazılı olarak bildirmiştir, demek ki bu Bizans'ın resmî görüşüdür). Bütün bunlara bir de daha 2. Haçlı Seferi'nden

1203 Temmuzu'nda, Dördüncü Haçlı Seferi ordusunu taşıyan Venedik filosu Boğaziçi'nde. (Minyatür)

beri Norman şövalyelerinin İstanbul'u fethetmeyi akıllarına koymuş olmalarını eklemek gerekmektedir.

Papanın çağrısına katılma çok az olmuştur, çünkü Avrupa'da genelde Norman şövalyelerinin maceracı ve talancı karakterleri bilinmektedir ve üstelik bu Haçlı Seferi fikri III. Innocentius'un çağrısından bağımsız olarak, 28 Kasım 1199'da Champagne ve Picardie senyörlerini bir araya getiren Ecry-sur-Aisne Şatosu'nda düzenlenen turnuva sırasında ortaya çıkmıştır. Avrupa'nın diğer şövalyeleri Fransızlardan kendilerine pek bir pay kalmayacağını bilmektedirler ve Bizans tarihinin ünlü uzmanlarından Luchaire'in dediği gibi "Birçok Haçlı için Haçlı Seferi her şeyden önce bir iştir".

Çoğunluğu Kuzey Fransa'dan gelen ve "Fransız şövalyeliğinin çiçeği" ni meydana getiren Haçlılar Venedik'te toplanmaya başlamışlardır (1202 yazı). Venedik bedeli karşılığında onları gemileriyle taşımaya hazır gibidir. Haçlı Seferinin ilk hedefi Mısır gibi gözükmektedir (Venedik Mısır'a saldırılmasını hiç istememektedir, çünkü Mısır'la kereste, demir, silâh ve köle ticareti yaparak milyonlar kazanmaktadır, hatta Mısır sultanının seferin yönünün değiştirilmesi için Venedik'e rüşvet verdiği iddia edilmektedir). Ancak, Venedik taşıma bedelinin tamamının peşin ödenmemesi halinde yolculuğa başlamayı reddetmektedir (Üzerinde anlaşmaya varılan bedel 85.000 gümüş marktır ki, bugünkü değerle 10 milyon dolar civarında etmektedir. Taşıma listesinde ise 4.500 şövalye ve atları, 9.000 şövalye yamağı, 20.000 piyade, 9 aylık erzak ile mühimmat yer almaktadır, ayrıca Venedik Haçlıların emrine 50 savaş kadırgası verecektir.) İstenilen miktara sahip olmayan Haçlılar -zavallıların 34.000 markları çıkışmamıştır!- "yufka yürekli" Dandolo'nun teklifini kabul etmek zorunda kalmışlardır: Zara'nın Venedik hesabına fethedilmesi.

Zara kısa bir süre önce Venedik'ten kopartılarak Macaristan'a bağlanmıştı. Ve herkesin o dönemde de bildiği üzere Macaristan Haçlı Seferlerine asker yollayan bir ülkeydi. Üstelik Zara (Zadr) kenti de son Haçlı Seferi'ne katılma hazırlığı içindeydi. Venedik'in teklifini kabul eden Fransız şövalyelerin Zara'ya çıkartma yapmalarıyla "Kutsal Topraklar"ı kurtarmaya yönelik bu harekât Haçlıların yaşadığı bir kente yönelmiş olmaktaydı.

Papanın öfkesi, afaroz tehdidi ve Zara halkının surlar üzerine çıkardıkları haçlar Haçlıları durduramamış ve kent Venedik hesabına zaptedilip, Haçlılar hesabına yağmalanmıştır (Kasım 1202).

Papanın kentin düşmesinden sonra bu harekâta katılanları afaroz etmesi Venediklileri etkilememiş, ama Haçlılar -Fransızlar- bu kararın iptali için her çareye başvurmuşlardır. Nihayet onlara "acıyan" papa kendilerini affetmiş, ama Venedikliler afaroz edilmiş olarak kalmaya devam etmişlerdir. Fakat, Haçlıların afaroz edilmiş Venediklilerle ilişkilerini bilhassa yasaklamamış olması nedeniyle, ortak harekât devam etmiştir.

Zara'nın kuşatılması ve fethi sırasında İstanbul'un Latin fethinin üçüncü aktörü sahneye girmiştir. II. Isaakios'un oğlu olan Aleksios Angelos, tahttan indirildikten sonra gözlerine mil çekilen babasıyla birlikte kapatıldığı zindandan kaçarak Batı'ya ulaşmayı başarmıştır. Batı'daki başarısız yardım aramalarının sonunda Venediklilere başvurarak, babasının tahta çıkartılması halinde, Bizans'ı dinsel alanda Roma'ya tâbi kılmayı, Haçlılara yüksek bedeller ödemeyi ve Haçlı Seferi'ne bizzat katılmayı önermiştir.

Böylece harekâtın yönünün ve niteliğinin bir kez daha değiştirilmesi olanağı doğmuş oluyordu. *Doge* Dandolo bu önerilerin Venedik çıkar-

ları açısından sağlayacağı avantajları hemen değerlendirmiştir. Fakat Haçlılar bunu hemen kabul etmemişler, ama sonunda bir uyuşma noktasına ulaşılmıştır.

Haçlıların çoğu İstanbul'un fethine katılma ve burada kısa bir ikâmetten sonra, başlangıç kararına uygun olarak, Mısır'a yönelme kararı almışlardır. Böylece Zara'da İstanbul'un fethine dair bir anlaşma imzalanmış, Prens Aleksios Zara Haçlı kampına bizzat gelmiştir. Mayıs 1203'te Dandolo, Boniface de Montferrat ve Aleksios Angelos'u taşıyan filo Zara'dan hareket ederek bir ay sonra İstanbul önlerine ulaşmıştır.

Bizans tarihinin en büyük ustalarından Vasiliev'in zikrettiği bir Novgorod kroniği Haçlı Seferi'nin yönünün değişmesi konusunda "Franklar ve bütün şefleri Prens Aleksios'un onlara önerdiği altın ve gümüşlere bayılmışlardır" demektedir. Diğer yandan, aynı kronik hiçbir Batılı kaynakta yer almayan bir iddiaya yer vererek, İstanbul'un fethine papanın da karar verdiğini bildirmektedir. Bu iddia doğru da olabilir, yanlış da; ancak biliyoruz ki, Rusların da Çarigrad adını verdikleri İstanbul'da gözleri vardır ve buranın Batılı güçlerin ellerine geçmesine tahammülleri yoktur; diğer yandan, tarihsel yaşanmışlığın belgelere doğru intikali nadiren rastlanılan bir durumdur. İstanbul'un Latinler tarafından fethinde sayısız yararlar gören ve bunun ancak Haçlılar tarafından yapılabileceğinin bilincinde olan papa, anti-Müslüman bir harekâtın Hıristiyanlara yöneltilmesinden, müminlerinin muazzeb olmalarından ve kilise öğretisine inançlarının zayıflamasından korkmuş olmalıdır. Bu nedenle görünüşte karşı çıkmakla beraber, el altından mutlaka destek vermiş olmalıdır. Tabiî ki belgeler resmî durumu kurtarmaya yöneliktir, çünkü yüksek siyaset halkın dışında yapılır.

Batı tarihçileri arasında 4. Haçlı Seferi'nin yönünün değişmesi konusunda pek bir tartışma yoktur, çünkü hemen hepsi bu harekâtın başlıca görgü tanığı olan ve bir kronik bırakmış *(Histoire de la Conquête de Constantinople)* Fransız soylusu, kronikçisi ve savaşçısı Geoffroy de Villehardouin'in anlattıklarına bağlı kalmışlardır. Villehardouin'in anlatısında olaylar çok basit ve tamamen rastlantısal olarak gelişmektedir: Tekneleri olmayan Haçlılar Venedik'ten gemi kiralamak zorunda kalmışlardır; Venedik de onları bu kentte toplanmaya zorlamıştır. Tekneler kiralanmıştır, ama bu kez de Haçlıların paraları yetmemektedir, bu durumda San Marco Cumhuriyeti onları Zara'yı fethederek borçlarını ödemeye zorlamıştır. Daha sonra Aleksios belirmiş ve Haçlılar İstanbul'un fethine sürüklenmişlerdir. Bu hikâyede ne Haçlı ihaneti, ne de Venedik entrikası vardır.

1203 yılının Haziran sonunda Haçlı filosu İstanbul önlerinde belirmiştir. Tarihin garip bir cilvesi olarak, Haçlılar bu "dünyanın en Hıristiyan kenti"nin karşısında *Veni Creator Spiritu* (İsa'nın Ruhu Geldi)'yu söylemektedirler. Kent Batılılara "halkının gevşekliğiyle ünlü Sybaris gibi" gözükmektedir.

Villehardouin Bizans -dünya mı desek acaba?- başkentinin Haçlılar üzerindeki etkisini şöyle anlatmaktadır: "Onu şimdiye kadar hiç görmemiş olanların İstanbul'a nasıl bir dikkatle baktıklarını hayal edemezsiniz, çünkü bu insanlar kentin yüksek surlarını ve onu çevreleyen zengin kuleleri ve zengin saraylarını ve yüksek kiliselerini görünceye kadar dünya üzerinde bu kadar zengin bir kent olabileceğini akıllarına hiç getirmemişlerdi. Üstelik bu yapılardan o kadar çok vardı ki, kimse kendi gözleriyle görmeden inanamazdı ve kentin eniyle boyu muazzamdı... Ve bilmelisiniz ki, ne kadar cesur olursa olsun, herkesin vücudu bu manzara karşısında titremeye başlıyordu ve bunda şaşılacak bir şey yoktu, çünkü dünya var olduğundan beri bu kadar muazzam bir eser vücuda getirilmemişti."

İyi tahkim edilmiş surlara sahip olan başkent, sayıları fazla olmayan Haçlılara karşı başarıyla direnmiştir. Fakat, Latinler Avrupa kıyısına çıkartma yapıp Galata'yı ele geçirdikten sonra, Haliç ağzındaki gerili zinciri kırıp limana girdiler ve birçok Bizans gemisini yaktılar. Aynı anda kente karşı saldırıya geçen şövalyeler, inatçı bir mukavemetle karşılaştılar, özellikle Vareng paralı asker birlikleri kenti cansiperane koruyorlardı. Ancak İstanbul gene de Haçlıların eline geçti. Enerjisi ve iradesi kıt İmparator III. Aleksios devlet hazinesi ve mücevherlerini de alarak kaçtı. II. Isaakios hapisten kurtarıldı ve Haçlılarla kente giren oğlu IV. Aleksios ünvanıyla ve babasıyla birlikte imparator ilan edildi.

Isaakios'un tahta çıkmasından sonra, başlarında Dandolo olduğu halde Haçlılar İmparator oğlunun verdiği sözlerin, yani büyük bir miktar para ile Aleksios'un Haçlı Seferi'ne katılmasını talep ettiler. Bu sonuncu koşul özellikle Batılı şövalyeler tarafından ısrarla ileri sürülmekteydi. Diğer yandan Villehardouin'in bildirdiğine göre "Ordunun çoğu kenti dolaşmaya gitti, bunlar zengin sarayları, büyük kiliseleri ve hiçbir şehirde olmayan zenginlikleri gördüler. Tasvirlerden ise hiç söz etmemek gerek, çünkü kentte bunlardan dünyanın geri kalanında olduğu kadar vardı". Bu maddî ve ruhanî zenginlikler Haçlıların iştahını kabartmıştır. Bunun üzerine, IV. Aleksios Haçlıların İstanbul'da kalmamalarını ve kent dışında kamp kurmalarını istedi, ayrıca istenilen miktarın tamamını ödeme olanağına sahip olmadığından süre talep etti. Villehardouin İmparatorun Haçlıların kentin dışına çıkmalarını istemesini Rumların Fransızlara düşmanca davranmalarına ve çıkacak bir çatışma ile kentin alt-üst olacağına bağlamaktadır. Bu doğrudur, ama asıl neden Haçlıların İstanbul'a kedinin ciğere baktığı gibi bakmalarıdır. Bu durumda Latinler ile Bizanslılar arasında bir gerginlik ortaya çıkmıştır. Kentte de İmparatorların siyasetine karşı halk muhalefeti büyümekte ve kendileriyle devlet çıkarlarının Haçlılara kurban edildiği düşünülmektedir. Bu durumda kentte bir isyan çıkmış ve 1204 başında muhteris Aleksios Dukas Murtzuphlos (kaşları bitişik), II. Isaakios ve IV. Aleksios'u devirmiştir, birincisi hapiste, ikincisi boğularak öleceklerdir.

Murtzuphlos V. Aleksios adıyla bilinmektedir ve Haçlılara düşman Halk partisinin adayı olarak tahta çıkmıştır. Haçlılar V. Aleksios'u ta-

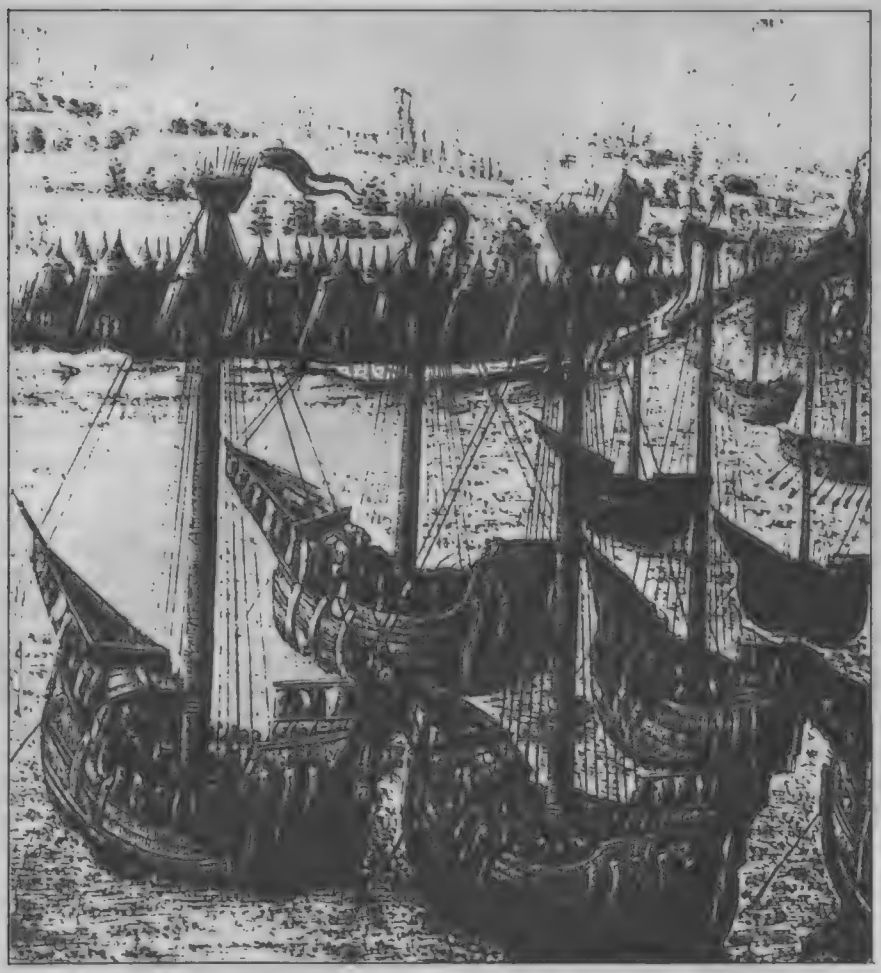

Haçlılar İstanbul önlerinde. Bir kısım askerler karaya çıkıp çadırlı ordugâh kurmuşlar. Bu dönemde gemiler henüz ufak ve tek-direkli.

nımamışlar ve Isaakios ile Aleksios' un ölümlerinden sonra kendilerini Bizans'a karşı olan bütün angajmanlarından kurtulmuş saymışlardır. Artık Haçlılar İstanbul'u bu kez kendi hesaplarına ele geçirmeyi düşünmektedirler. 1204 yılının Mart ayında Venedik ile şövalyeler arasında, fetihten sonra Bizans İmparatorluğu'nun paylaşımı konusunda bir antlaşma imzalanmıştır. Villehardouin, antlaşma koşullarını ayrıntılarıyla vermektedir. Antlaşmanın başlangıcı çarpıcıdır. "Her şeyden önce İsa'nın adını zikrederek kenti silâhla zaptetmek zorundayız". Kent zaptedildikten sonra bir Latin yönetimi kurulacak, ganimet belli ölçülerde paylaşılacak, 6 Venedikli ve 6 Fransızdan oluşan bir kurul "Tanrı'nın ve Kutsal Roma Kilisesinin ve İmparatorluğun şanı için" yönetecek olan İmparatoru seçecektir. İmparator başkentteki ve diğer yerlerdeki fetihlerin dörtte biriyle İstanbul'da iki saray alacaktır; dörtte üçlük diğer bölüm ise Venedik'le şövalyeler arasında eşit olarak paylaşılacaktır; Aya Sofya Kilisesi'yle patrik seçimi İmparatorun çıkmadığı kesime bırakılmıştır; toprak alan bütün şövalyeler İmparatora vassal yeminiyle biat edeceklerdir. Yalnızca Dandolo bu yemin zorunluluğunun dışındadır. Açıkça görülüyor ki, kent ganimet ve Batı Hıristiyanlığı'nın alanının genişletilmesi kastıyla fethedilmek istenmektedir. (Fetihten sonra Flandre Kontu Baudouin İmparator ve Venedikli Tomasso Morosini de patrik seçileceklerdir -hepsi katolik-).

Koşullarda anlaşan Haçlılar kente karadan ve denizden saldırıya geçmişlerdir. Birkaç gün umutsuz şekilde direnen İstanbul, kader gününün gelmesiyle (13 Nisan 1204) düşmüştür. Bizans İmparatorluğu'nun başkenti "şu katil haydutların harekâtı olan IV. Haçlı Seferi'nde çökmüştür".

Kentin ele geçirilmesinden sonra Latinler üç gün süreyle görülmemiş bir vahşet ve şiddetle talana girişmişlerdir. Bu talan sırasında kent yakılmış, yıkılmış, yüzyıllar boyu yığılan hazineler yağmalanmıştır. Ne kutsal eşyalar, ne sanat abideleri, ne kiliseler, ne de özel mülkler bu vahşetten kendilerini kurtarabilmişlerdir. Yalnızca Batılı şövalyeler ve askerleri değil, aynı zamanda Latin rahipleri, hatta manastır başrahipleri bile yağma ve vahşete katkıda bulunmuşlardır. İstanbul'un Latinler tarafından fethinin görgü tanığı olan Niketas Khroniates ile Efes Metropoliti Nikolam Mesarites Haçlı vahşet ve talanı konusunda bize çarpıcı tasvirler aktarmışlardır. Talan, şiddet ve meydana gelen harabiyat tarihin bu konuda kaydettiklerinin en büyüklerinden biridir.

Bu üç gün esnasında sanat yapılarının çoğu yok edilmiş, kütüphaneler yakılmış, bir daha bulunması mümkün olmayan klâsik elyazmalarının çoğu yırtılarak sokaklara atılmıştır. Aya Sofya hiç acımaksızın yağmalanmıştı. Haçlılarla birlikte İstanbul'a giren Villehardouin "Dünya yaratılalı beri hiçbir kentten hiç bu kadar ganimet sağlanmamıştı" demektedir. Ama bu yağma ve vahşet tasvirlerinin en ilginci Papa III. Innocentius'a ait olanıdır. Papa bu konuda yazdığı bir mektupta "Kargılarını yalnızca döneklere çevirmek durumunda olan bu İsa muhafızları Hıristiyan kanıyla yıkanmışlardır. Ne din, ne yaş, ne de cinsiyet onların elinden kurtulabilmenin nedeni olabilmiştir. Alenen zina, fücur ve bedenî zevk duyma suçlarını işlemişlerdir. Aile anaları, bakireler, hatta kendilerini Tanrı'ya adamış olanlar bile, askerlerin iğrenç saldırılarına maruz kalmışlardır. Ve hazineleri tüketmek, küçük veya büyük özel kişileri soymak da onlara yetmemiş, Kilise'nin zenginliklerine el uzatmışlardır ve bundan da kötüsü Kilise'nin bizzat kendine saldırmışlardır. Mihrapların gümüş bezemelerini sökmüşler, bunları parçalayıp paylaşmak için aralarında kavga etmişler, haçlara ve dinsel kutsal emanetlere el koymuşlardır". Papanın söyledikleri bir infial mi, yoksa zevahir kurtarma mı, bilmek mümkün değildir. Aya

Delacroix'in Louvre Müzesi'ndeki tablosu: Haçlıların İstanbul'a girişi.

Sofya'da ise Niketas'ın tanıklığına göre özellikle büyük skandallar yaşanmıştır. "Sarhoş bir asker kutsal kitapları yırtmakta, dinsel tasvirleri çiğnemekte, değerli kumaşları yerlerde sürüklemekte, adak kâselerinde içki içmekte, orduyu takip eden fahişelere mihraptan söktüğü kumaş ve mücevherleri dağıtmaktadır. Kilise'de çok sayıda bulunan sanat eserlerine gelince, bunlar da parçalanmakta ve olağanüstü güzellikteki diğer kutsal eşyalar gibi askerler arasında paylaşılmaktadır... Bütün bu değerli şeyler paylaşıldıktan sonra döşemeler bile sökülmüş ve bunları taşımak için at ve katırlar Kilise'ye sokulmuştur... Fahişelerden biri patriğin tahtına oturmuş ve açık saçık bir şarkı söylemekte ve ikide bir dans etmektedir... Bronz heykeller *sou* (Fransız parası) yapılmak üzere eritilmiştir".

İstanbul'un talanına katılanlardan biri olan başrahip Martin de, Paris yakınlarındaki manastırı için dinsel eşyalar toplamış ve bunların bir listesini çıkartmıştır. Listesine şöyle başlamaktadır: "Okuyucu bu anlatılanlara inanabilsin diye kısmî bir liste vermeye varar verdik...", sonra listeye geçmektedir. Sayılan kutsal eşyalar arasında İsa'nın kan izinden, İsa'nın haçının bir parçasına, Aziz Yahya'ya ait bir eşya parçısına, havarilerden birinin koluna varıncaya kadar çok çeşitli eşyalar yer almaktadır. Kendilerine ait kutsal eşyanın toplandığı azizler teker teker sayılmaktadır. Bunlar toplam 25 azize ait kutsal emanetler olup, Aziz Kosma'nın ayağı, Kipriyanus'un başı, Aziz Laurentius'un dişi gibi nesneler bulunmaktadır. Listenin sonunda ise, bazı kutsal emanetler geldikleri yere göre tasnif edilmişlerdir ve bunların çoğu Kudüs ve civarı kökenlidir.

Üç günlük vahşi talandan sonra sistematik talan başlamış ve kentin bütün hazinelerine el konulmuştur. Villehardouin "Ganimet o kadar büyüktür ki, kimse size toplamını söyleyemez: altın ve gümüş, sofra takımları ve değerli taşlar ve satenler ve ipekliler ve hermin, gri ve alacalı kürkler ve yeryüzünde hiç bulunamayacak değerli şeyler" diye yazmaktadır. Haçlılar topladıkları bu ganimet karşısında şaşkınlığa düşmüşlerdir ve Ch. Diehl'in bildirdiğine göre Fransızların payı olan 3/8'in tutarı 400.000 mark veya 20 milyon altın franka eşittir. İstanbul'u daha iyi tanıyan Venedikliler ise en iyi parçaları seçip kentlerine taşımışlardır.

Yığılan ganimet lâik ve kilise mensubu Latinler arasında paylaşılmıştır. Bu yağmanın sonucu olarak bütün Batı Avrupa İstanbul'dan götürülen hazinelerle zenginleşmiştir. Riant'ın söylediğine göre, "İstanbul'dan gelen kutsal emanet ve tasvirlerle süslenmemiş pek az Batı kilisesi kalmıştır". Bunların çoğu Fransız Devrimi sırasında tahrip edilmişlerdir. Antikiteden kalan ve İstanbul At Meydanı'nın en güzel süslerinden birini meydana getiren dört bronz at Dandolo tarafından Venedik'e götürülmüştür ve bugün hâlâ San Marco Kilisesi'nin cümle kapısını süslemektedir. Diğer yandan, bugün Venedik'te bulunan sanat eserleri ve mücevheratın onda dokuzu İstanbul kökenlidir.

Kentin düşmesiyle uzun bir duygusal söylev kaleme alan Niketas Akominates sözlerine başlarken adeta halkının duygularını dile getirmektedir. "Ey kent! Kent! Bütün kentlerin gözbebeği! Bütün evrende ondan söz edilir, dünyanın en yüce seyirliği, bütün kiliselerin süt annesi, iman beldesi, Ortodoksluğun rehberi, eğitimin muhafızı, her türlü iyiliğin haznesi, sen tanrısal öfkenin kupasından içtin ve daha önce beş kentin üstüne düşmüş olanlarınkinden daha korkunç bir ateş tarafından ziyaret edildin".

Ortaçağın en büyük kenti böylece haritadan silinme noktasına gelmiştir. Zenginliklerini ve insanlarının çoğunu kaybeden İstanbul 1453'te Türklerin eline geçene kadar bir daha toparlanamamıştır. Ve çoğu zaman söylendiğinin aksine, Türklerin eline geçen kent en fazla 50.000 nüfusa sahip ve çok fakir bir yerdir.

Batı hep bizi İstanbul'un parlaklığına son vermekle suçlamaktadır, oysa Türkler İstanbul'u yeniden parlatmışlardır, karartan ise Haçlılardır ve İstanbul'un Türkler tarafından fethiyle Batı'ya kaçan ve orada Rönesans hareketini başlatan Bizanslı bilim adamları masalına da artık son vermek gerekmektedir.

— Geoffroy de Villehardouin, *La Conquête de Constantinople*, Paris, Garnier-Flammarion, 1969.
— Louis Bréhier, *Vie et Mort de Byzance*, Paris, Albin Michel, 1969.
— Charles Diehl, *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris, Auguste Picard, 1924.
— George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, London, Basil Blackvell, 1956.
— A.A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, 2 cilt, Paris, Auguste Picard, 1932.
— Mehmet Ali Kılıçbay "Son Dönem Bizans Ekonomisi", *Ekonomik Yaklaşım*, c.3, sayı 7, İlkbahar 1982.

HALKIN OKUDUĞU

Cenk Kitapları-Aşk Masalları

NECDET SAKAOĞLU

1914'te *Türk Sözü*'nün 7. sayısında "Hayber Kalelerinin Battal Gâzilerin Terbiyevî Hizmetleri"ni yazan Kâzım Nâmi (Duru: 1876-1967) "-Yirminci asırda Hayber Kalelerinden Battal Gâzilerden terbiyevî hizmetler uman yazıcılarımız var denecek, ama bunlara ihtiyacımız olduğunu anlatacağım. Ortaya işitilmedik bir iddia fırlatacağım. Herkesin Acem düzmesi saydığı bu kitapları çocukluğunda okumamış kaç kişi vardır? Ben Rüştiye'nin ilk senelerinde Hayber Kalesi'ni okumuş, pek hoşlanmıştım. Rüyâlarımda Hz. Ali'yi -Cebrâil engel olmasa- dünyayı boynuzunda taşıyan öküzü kesecek Zülfikar'ını gördüm. Sonradan Zola'ları, Maupassant'ları, Flaubert'leri... hep okudum. Fakat itiraf ederim, hiçbirisinden o ilk efsanelerin zevkini alamadım. Giderek din duygularım arttı. Güzel sesli bir müezzini dinlerken ağlayacak derecede! Şimdi kendi kendime soruyorum: Nasıl bir kuvvet bu güçlü imânı kalbime mıhlamıştır? Birçok faziletlerimi -eğer varsa- imânımdaki kuvvete borçluyum. Bende bu imânı uyandıran âmiller (etkenler) arasında, Hayber Kalelerini, Battal Gâzileri hoşnud bir tebessümle karşılıyorum. Bunlar, o garip şiveleri, o pis basmasıyle benim ne kadar hoşuma gitmişti!" diyerek yeni yetişenlerin (yâni Seferberlik öncesi kuşakların) de bunlardan yoksun kalmamasını öğütler. Uzun yazısını şu cümlelerle ta-

mamlar: "-Halka iyice bakınız, onun büyük cehliyle (bilgisizliğiyle) beraber imânında ne keskin bir ateş vardır. O sizin gibi (yani aydınlar) ilmihâller, fıkıhlar, bilmem neler okumuyor. Fakat sizden fazla imânlıdır."[1]

Kâzım Nâmi'nin dileği tutmuş, 1910'lu yıllardan 1960'lı yıllara kadar bir yarım yüzyıl daha, cenk kitapları sevda romancıkları okunmuş durmuştur. Daha gerilerde aynı tutkunun sürüp geldiği belgelenmektedir. Meşrutiyet aydınlarımızın çoğu okumak ve yazmak hevesine bunları okuyarak yakalanmışlardır. Cenab Şahabeddin (1870-1934) "Binbirgece Hikâyeleri'nden Kerem ile Aslı'dan" yola çıktığını anlatır.[2] Ziya Gökalp (1876-1924) de "-Yedi yaşındayken Âşık Garib, Kerem, Şah İsmail gibi kitaplardan bir koleksiyonum vardı. Bunları okurdum. Bir yakınımız babama bu kitapları yasaklamasını önermiş. Fakat babam, 'o bir çocuk, hangi kitabı anlar ve zevk alırsa onu okuyabilir' demişti." der.[3]

Uzak geçmişten XIX. yüzyılın başlangıcına doğru Anadolu halkının neler okuduğunu ise yeterince bilmiyoruz. Geleneklerin ulaştırdığı alışkanlıklara bakıp tahminlerde bulunuyoruz. Sözgelimi, kasaba aydını diye tanımlanabilecek orta tabakadan insanlar için tarih olarak Târihî'yi, roman-masal diye Tutinâme'yi, Behram-Gûr'u, Binbir Gece'yi, şiir olarak Yunus'u, Hacı Bayram Veli'yi, inanç doygunluğu için de Süleyman Çelebi'yi, Ahmediye'yi, Muhammediye'yi, Kara Davud'u... Biraz daha aydınlar için de Evliya Çelebi'yi vb. düşünebiliyoruz. Köylüler tek tük cönk görmüş, okumuş, fakat genelde hep dinlemişlerdir. Dersaadet (İstanbul) halkı, her dönemde farklı kültür etkinlikleri arasında, yazma veya basma olsun her daldan çok sayıda kitapla haşır neşir olagelmiştir. Ancak, Selçuklu dönemi Anadolu kitap dünyasının, Kanunî dönemi İstanbul'u ile boy ölçüşebilecek bir doluluk taşıdığını da sırası gelmişken ekleyelim. Demek ki, geriden beriye, kitabın toplum hayatından çekilişi, ya da toplumun kitaba küsüşü sözkonusudur. Giderek bozulan bu ilişki, Kâzım Nâmi'nin "garip şiveli pis basmalı" dediği safsataların çıkmazında kalmıştır. Silik baskılı, elden ele,köyden köye gezmekten yıpranmış, solmuş, yağlanmış halk kitapları, içindekileri neredeyse ezbere bilenlerce dinleyici kalabalıklarına aktarılabilmiştir. (Kıraathane denen yerlerin ortaya çıkmasında bu kitapların ve bu okuma tarzının payı henüz araştırılmamıştır.)

Türk İnkılâbı'nın büyük dönemeci Yeni Harfler'le Halk Mektepleri'nin şamatası az, başarısı yaygın ve yararlı kampanyası, 1930'lu yıllarda eski taşbasmalarına yeni bir fırsat kapısı açmış, Anadolu insanı için ucuz renkli heyecan ve serüven yüklü halk klâsikleri harıl harıl baskıya girmiştir. Bunlar kısa zamanda Cumhuriyet kuşaklarını da büyülerken okuma-yazma arzusunun tutkuya dönüştüğü o yıllarda, âşıkların, meddahların, haminnelerin masalları da kitaplaştırılarak repertuar zenginleştirilmiştir. Bu iş için kalemi, imlâsı güçlü yazıcılar tutulmuştur (Muharrem Zeki, Âşık Kemal, M.U., S. Tevfik gibi). Fakat, Cumhuriyet kuşaklarının da tıpkı son Osmanlı kuşakları gibi, bu geleneksel kitapçıklarla başbaşa bırakılmasındaki zarar ya da yarar hiç tartışılmamış; Cumhuriyetçi yazarlarla eğitimciler ise İstanbul'da Vezirhanı'nda kotarılan yoğun kampanya ile yarışacak bir kampanyayı devlet imkânlarını da kullanarak başlatmayı düşünmemişlerdir.

İster halk klâsikleri, ister halk kitapları diyelim, kitapçı vitrinlerine girmeden, câmi avlularında, han pasaj girişlerinde sergilenen, eşek sırtında köylere götürülüp pazarlanan bu dizi, en az yarım yüzyıl satış rekorları kırmış uzun bir dönemin "best seller"i olmuştur. (Aydınlarımız bu gerçeğin farkına ya varmadılar veya vardılarsa alay etmekle yetindiler.) Cenk kitaplarının, aşk masallarının elden ele gezmesi günümüzde yavaşlamışsa, yerlerini pek ahım şahım nesneler aldığından değildir. Çocuklarla gençler Teksas-Tommiks'e, ev hanımlarımız resimli romanlara düştüğünden, cümlemiz birden de -hiçbir zaman yeterince içli dışlı olamadığımız- okumayı bir kenara itip TV'yi, video'yu yeğlediğimizdendir. Bununla birlikte, yolu Edirne'ye düşenler Rüstem Paşa Hanı'nın bir kıyıcığında eski bir sandal sandığı her sabah besmeleyle ve ciddiyetle açan, Şah İsmail'i, Âşık Garib'i, Zaloğlu Rüstem'i, Köroğlu'yu... sergileyen yaşlı satıcıyı bulabilirler. İstanbul'da bile Yeni Câmi'nin arkasında Mısır Çarşısı girişinde, Hamidiye Sebili önünde, hatta Yeşilçam sokağında benzeri manzaralar henüz kaybolmamıştır. Bu ilginç diziyi oluşturan başlıca kitapları hatırlatmak, çoğumuzu geçmişe götürecektir: Halk kitaplarının ilk sırasında aşk hikâyeleri yer alır: Âşık Kız Âşık Garip - Tâhir ile Zühre - Âsuman ile Zeycan - Yusuf ile Züleyha - Leylâ ile Mecnun - Arzu ile Kamber - Bay Böğrek ile Akkavak Kızı - Derdiyok ile Zülfisiyah - Kerem ile Aslı - Ferhat ile Şirin - Melikşah ile Güllühan - Elif ile Mahmud - Gül ile Sitemkâr - Râzınihan ile Mahfiruz - Âşık Hasan -Şah İsmail - Dertli Hasan ile Nazlıhan -Sümmani ile Gülperi - Sümmani ile Şenlik - Emrah ile Selvi - Yanık Ömer ile Güzel Zeynep - Hurşid ile Malımihri - Billûrköşk - Karacaoğlan ile Yayla Güzeli - Dadaloğlu ile Türkmen Güzeli - Sürmelibey ile Dilber Senem. Bu sırayı olağanüstü kahramanlık masalları izler: Hazreti Ali Kaf Kalesi - Merdimeydan Mihrisüleyman Peşinde - Amribni Madikerp Cengi - Kan Kalesi Cengi - Zerrin Kalesi - Kesikbaşın İntikamı - Hamza Pehlivan ile Maliki Ejder Cengi - Hazreti Ali ile Muaviye Cengi - Merdimeydan ile Baltalı Cebbar - Hazreti Ali ve Amribni Abdud Cengi - Hamza Böke ve Amribni Abdud Cengi - Hayber Kalesi - Berber Kalesi - Havarzemin ve Billûruâzam Cengi - Muhammed Hanefi Cengi - Bedir Cengi - Eba Müslim Horasanî - Gazavat-ı Seyyid Battal Gazi - Zaloğlu Rüstem - Üç Yol Cengi - Ejder Kalesi Cengi... Bunlardan bazılarının "Gazâ-i İmam Hasan (Rd.) bâ-Rebi'ibni Mâlik", "Gazavât-ı İmam Hasan (Rd.)" ve "Gazâ-i Muhammed Hanefi bâ-Gazanfer" adlı en eski taşbasması eserlerden yararlanılarak yazıldığı açıktır. Daha değişik kurguda cenk, aşk, korku, serüven kitapları da epeyce sayı tutar: Seyfülmüluk - Ali Baba ve Kırkharamiler - Avcı Behram - Behmenşah - Maharın Felaketleri - Ham bin Nuhun Sarayı - Seyfizülyezen - Serencam - Hançerli Hanım - Temimdar Hikâyesi - Dertli Kaval - Dürrü Yekta - Şahmaran - Yedi Âlimler - Köroğlu... Keloğlan ile Kara Çomak - Nasreddin Hoca - Bekri Mustafa - İncili Çavuş - Karagözün Salıncak Safası gibi mizah hikâyeleri; Namaz Hocası - Mevlidi Nebevi - Veysel Karanî - Kerbelâ - Mızraklı İlmihal - Vasiyetnâme - Hazreti Nuh ve Tufan - Hüccetülislâm - Şems Mevlidi - Binbir Hadis - İlahiler Kasideler - Şurutüsselât... gibi din kitapları; Rüyâ Tâbirleri, Güzel Mektup Nümuneleri vb. dizinin değişik konulu kitapçıklarıdır.

Bunların kapakları, içeriği özetleyen birer resimle renklendirilmiştir. 1930'ların ilkel tipo tekniği ile temsilî resimlerdeki olgun çizgilerin çelişkisi, şimdiki çok ileri tekniklerle betimleme acemiliklerinin çelişkisine oranla pek mâsumanedir. Sözgelimi, Zaloğlu Rüstem'i resimlendiren usta, Bâbıâli'de ad bırakmamıştır, ama konunun ilgili bulunduğu çağın giyim kuşamını, silâhlarını canlandırırken pek de kusur işlememiştir. Derdiyok ile Zülfüsiyah'ın, Tâhir ile Zühre'nin resim ustaları, Kan Kalesi'nin Kahkaha Sultanı'nı çizen sanatçı, masal dünyasıyla bağdaşan çizgiler bırakmışlardır. Resim altları genellikle "Seyit Battal'ın Şemseb'i öldürdüğünün resmidir" gibi kalıp cümlelerdir.

Yine, kimi kitapların son yapraklarına reklâm metinleri konmuştur: "Seyfizülyezen, Binbir Gece Masalları'nın anasıdır. Göklerin sonsuzluğu kadar derin bir hayal ve efsane âlemidir. Öyle bir âlem ki ona bakan gözler kamaşır. Ona akan ruhlar ebedî bir hayranlık içinde mestolur... Şimdi bütün hazırlığımız ikmâl edilmiştir. Yakında çıkacak olan Seyfizülyezen, hayalinizi tamamen altüst edecek, sizi kendi âlemine sürükleyecektir. Biraz daha beklemek tahammülünü gösteriniz!" veya "Amribni Abdud'un en büyük gayesi Hazreti Hamza'yı öldürmekti. Fakat bu emeline muvaffak olamadan öldü. Niçin, sebebi nedir? Hazreti Hamza'yı kim öldürmüştür? Bunu da Hazreti Hamza ve Amribni Abdud cengini okuduktan sonra öğreneceksiniz. İçinde birçok resim bulunan bu kitabın fiyatı da 20 kuruştur."

Çoğu 60-70 sayfadan ibaret halk kitaplarındaki konuları tanıtmak için birkaç özet de verelim:

ŞAHMARAN: Peygamber Danyal'ın oğlu Camisap, ölüme terkedildiği bal kuyusundan yeraltı dünyasına girer. İfritlerin, ejderhaların, yılanların uyruk, yılan vücutlu insan başlı Yemliha Şahınaran'ın da padişah olduğu masal âlemine dalar. Billûr köşkler, havuzlar, bahçeler arasında Şahmaran'dan Belkıya'nın ve Ukab'ın serüvenlerini dinler. Bu, masal içinde masaldır. Ukab'ı bir ejderhanın ağzından fışkıran ateşler yok ettikten sonra Belkıya'nın başından geçenler, Kral Ulises'in serüvenlerini düşündürür. Zebercet zümrüt, yakut, inci, elmas bolluğu, yani zenginlik, kara gövdeli yaratıkların, canavarların, su adamlarının, cinlerin, perilerin tekelindedir.

ZALOĞLU RÜSTEM: Zabilistanlı Rüstem, kolunda bir aslan pençesi damgasıyla dünyaya gelir. Kundağını iki hizmetçi zor taşır. Bir aylıkken dadısının parmağını kırar. On beş yaşında bir fili öldürür. Türkistan (Semengan) padişahının kızı Tehmine'ye vurulur. Rahş adlı atına atlayıp gürzünü de omuzlayarak İran Şahı Keykâvus'a yardıma gider. Yıllarca savaşır. Tehmine'den doğan oğlu Sührab da pehlivan ve kahraman olur. O da eline geçirdiği bir resimden Keykâvus'un kızı Semine'ye tutulur. Yollara düşer. "Biz gelelim yirmi sene evvel İran Şahı'na giden Zaloğlu Rüstem'in serencamına." Ovaları karabulut gibi kaplayan düşman ordularını, aslan fil sürülerini yener, yok eder. Bir vuruşta bir aslanın başını top gibi havaya uçurur. Orakla ekin biçer gibi kelle biçer. "Biz gelelim İran yolunu tutan oğlu Sührab'ın ahvaline"... Böylesine döndürüle dolaştırıla, entrikalar, savaşlar, aşklar örülüp gider. Zaloğlu Rüstem'e ve ötekilere yüzyıl, iki yüzyıl yaşama ayrıcalığı tanınmıştır. Elbette ki bu anlatım biçimi, henüz o tarz yaşamaların geçmişte gerçek olduğuna inananlara, o tür dünyaların hayaline dalabilenlere seslenmektedir.

BATTAL GAZİ: "Râviler şöyle rivayet ederler ki, Cebrail aleyhisselam, Hz. Peygambere kendisinden yirmi yıl sonra bir yiğidin çıkacağını, İstanbul kapılarına dayanacağını müjdeler." "-Çün hükmü risalet temam oldu. Resul aleyhisselam efendimiz dâr-ı fenadan dâr-ı bekaya rıhlet buyurdu. Andan sonra Ali Yezid huruç eyledi..." İmam Hüseyin'in torunlarından Aliyelmedeni, dünyayı Hariciler'den temizlemek için Malatya'ya gelip yerleşir. Torunu Hüseyin pehlivan olur. Bizans'ı yener. Yaman yiğittir. Bir gün Şam dağlarında avlanmaya çıkar, "-Bir geyik gördü münkaş ve gayet güzel atını sürdü, geyik kaçtı, Hüseyin etti, komazam seni ele getürmeyince (Malatya Beyi) Numan'ın oğluna ermigan idem" der. Bu av hikâyesi işleri dolaştırır. Tevabil, Hüseyin Gazi'ye oğlu Cafer'in doğumunu muştular. Malatya Beyi, Cafer'in falına bakar. Hüseyin Gazi Mamuriye taraflarına ava çıkar. Mamuriye (Amoriom: Eskişehir) büyük kaledir. İçinde kırk bin asker vardır. Beyi Mihriyayil "Rum kayzerinin avretinin kardaşıdır." Bunlar üç kardeştir. Ortanca Mehran, küçüğü Şamseb. Geyik yüzünden Hüseyin Gazi, Mihriyayil'in kırk bin kişilik ordusu ile tek başına harbeder. Kâfir kanı sel olur. "Kendisi dahi zehimlenür. Kâfirler şehit ettiler, atı kaçar. Malatya Beyi, Cafer'e Abdüsselam'ı serasker tâyin eder." Battal, işte bu Cafer'dir. Serüvenleri bitip tükenmez. Halk Battal'ı öylesine sevmiştir ki, güçlü kuvvetli doğanlara, ya da büyüyünce öyle olması umulanlara hep Battal adı verilegelmiştir. Anadolu'nun her tarafında Battal'ın, babasının mezarları, Mamuriye'nin Mihriyayil Sarayı'nın harabeleri gösterilir.

KAN KALESİ: Hazreti Ali'nin bu cengi, tarih verileriyle bağdaşmazsa da halka göre katıksız gerçektir. Saad ibni Ubbad'ın oğluna sünnet hediyesi verebilmek için cenge giden Ali, Düldül'ün sırtında, belinde Zülfikar, dağları ovaları aşar. Aylarca gider. Yarısı kan, yarısı katran akan ırmağı geçer. Altı yüz elli yaşındaki Mücahid'den yol sorar. Lâk Kalesi'nde Tarik Zengi, Tama Zengi, Kama Zengi ile ayrı ayrı vuruşur. Yeri göğü inleten nâraları Medine'de duyulur. Binlerce kale muhafızını öldürür. Derinliği yüz kulaçtan fazla kan suyunu geçer. Kâvus iline girer. Cenneti cehennemi olan, kızıl altından yapılma yedi burçlu, üç yüz altmış kapılı Kan Kalesi'ne ulaşır. Âmık bin Veç adını kullanarak içeriye girer. Bu kale, tanrılık iddiasındaki Sultan Kahkaha'nındır. Cennetinin kapısı, yanyana yüzelli kişinin geçebileceği genişliktedir. Hurileri gılmanları çoktur. Sarayına, her basamağında bir canavar bağlı üç yüz kırk basamaktan çıkılır. Ali, Kahkaha'nın önünde pehlivan Tamruç ile teke tek vuruşur. Askerleri soğan gibi doğar. On beş günlük yoldan nârasını işiten Halid ibni Velid, Alabacak'ın kılavuzluğunda imdadına yetişir. Kahkaha'nın dört yüz bin muharibinden yüz doksan bin kâfir kesilir. İki yüz kırk yaşındaki vezir Yemliha'nın savunma çabaları boşa gider. Bir yüz doksan beş bin daha öldürülür. Ali, Kahkaha'yı Zülfikâr'la ikiye biçer. Hazinesinden uygun bir hediye alıp Medine'deki sünnet düğününe yetişir...

ŞAH İSMAİL: Bu, Safevî şahı İsmail değildir. Kandehar hükümdarının oğludur. Kamertay adında bir atı vardır. Yörük kızı Gülizar, soylu Gülperi ve eşsiz güzelliğini maskeyle gizleyen Arap Üzengi sevgilileridir. Şah İsmail masalı, İran efsanelerinden, Leylâ ile Mecnun'dan, Kerem ile Aslı'dan alıntılarla örülmüştür. Üç sevgilisini de nikâhlayan İsmail'i, hükümdar babası kıskanıp öldürmeye kalkışır... Güzelliği karşısında bayılan İsmail'i, sevgilisi Gülizar, memesini yüzüne dudaklarına sürterek (!) ayıltır. Bir dünya güzeli olan Arap Üzengi'nin, zırh, miğfer, maske kuşanarak sergilediği muhariplik, garip bir çift cinsiyetlilik düşündürmektedir...

EMRAH İLE SELVİ: Halk ozanı Emrah'ın hayatına uyarlanmış bir masaldır. Olaylar ve kişiler gerçeklerle epeyce bağdaşır. Doğu Anadolu halkı arasında söylenegelen masallarda "Şah oğlu Şah Abbas" diye adından söz ettiren İran Şahı Abbas I, Safeviler'in Doğu siyaseti, han, mirza, yer adları, Emrah ile Selvi'nin masaldan uzak, hikâyeye yakın yönünü kanıtlar. Ustaca âşık atışmaları ilginçtir.

Halkımız, bu basit kitaplardaki kişilerle olayları yakın çevreye bağlayarak yorumlamış, tarih bilincine bu kitaplardaki uydurmalarla ulaşmaya çalışmış, kültürel birikiminin bir bölümünü bu kaynaklardan edinmiş, sanatı, anlatımı, şiiri, bu çerçevelerden görmeyi yeterli bulmuştur. Cenk kitapları, aşk masalları milyonları etkileyen toplumsal bir olgudur.

[1] *Türk Sözü*, 22 Mayıs 1330, Sayı: 7.
[2] Cenap Şahabettin, "Anılar" (*Örnek Yazılar*, 2, 1976).
[3] Mübeccel N.Duru, *Ziya Gökalp* (1975), s. 221.

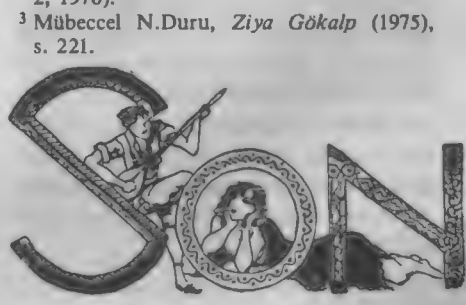

Burada çevirisini sunduğumuz yazı, birkaç ay önce, İngiltere'nin akademik-olmayan en önemli tarih dergisinde yayımlandı. Yazarı, Londra Üniversitesi'ne bağlı Holloway Kraliyet Koleji'nde tarih hocalığı yapıyor; 1982 yılında da *Atlas of the Islamic World since 1500* (Phaidon Press, 1500'den Bu Yana İslâm Dünyasının Atlası)'nı hazırlamıştı.
Arap-olmayan İslâm dünyasıyla neredeyse özdeş olan buradaki kültürel coğrafya kavramı, "Geniş Anlamda Orta Asya", bizi yalnız tarihsel olarak değil, büyük ölçüde halen de içine alıyor. Yazarın Batı'da unutulduğunu öne sürdüğü bu kategorinin, biz ne kadar bilincindeyiz acaba?

UNUTULMUŞ BİR BÖLGE:

Geniş Anlamda Orta Asya*

FRANCİS ROBİNSON

Geniş anlamda Orta Asya'yı, yani batıda Anadolu ve Fırat, doğuda Doğu Türkistan (Sinkiang) ve Ganj Ovası, kuzeyde Rus bozkırı, güneyde de Hint Okyanusu ile sınırlanan toprakları, kendine özgü kimliği olan bir bölge diye düşünmek gerektiğini, sanırız pek az kimse hissetmektedir. Çoğu kişiler, böyle bir şeyi şimdi için düşünmedikleri gibi, belki geçmiş için bile düşünmezler.

Oysa, bin yıla yakın bir süre boyunca, bu bölgenin halkları ortak bir seçkinler kültürünü paylaşmışlardır. 9 ile 13. yüzyıllar arasında, bu kültürü oluşturan ögeler bir araya gelmiş; örneğin, Bağdat, İsfahan, Buhara büyük yönetim ve uygar sanat merkezleri olmuş; İslâmiyet ortak bir yasa ve değer çerçevesi sağlamış; tatlı ve ıslıklı Farsça sarayların dili olmuş; Türklerin, sonra da Moğolların savaşkanlık becerileri devlet erkini yükseltmiş; İranlıların zihin ve güzel sanatlar konularındaki yetenekleri, yönetim çarklarını yağlamış ve incelikli saray kültürünü beslemiştir.

Kitleler ya Azerice, Türkmence, Özbekçe, Kırgızca gibi Türkik bir dil ya da Farsça, Kürtçe, Puştû, Baluçî, Hindî gibi bir Hint-İran dili konuşmuşlardır. Zamanla, bu kitlelerin yerel kültürleri, şehirlerdeki yüksek İslam kültürüyle gitgide daha çok etkileşime girmiş ve Delhi'deki Farsça konuşan sarayla, içinde bulunduğu Hintçe konuşan evrenin biribirini etkilemesinden doğan Urduca gibi yeni melez türler yaratmıştır.

Bölgenin çeşitli yöreleri, karma seçkinler kültürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Anadolu'dan İslâm mistikliğinin en etkili yapıtı olan Celâleddin Rumî'nin *Mesnevî*'si, Horasan'dan ve Orta Asya'dan okullarda kullanılan çoğu kitaplar, yüksek İran yaylasındaki şehirlerden de bir sürü şiir gelmiştir. 19. yüzyıla değin, değişen zenginlik ve iktidar merkezleri arasında insanlar ve kaynaklar rahatlıkla gidip gelmişlerdir. İranlılar Semerkant'tan Golkonda'ya kadar çeşitli yönetim işleri aramışlar; Kürtler ve Orta Asyalılar Kuzey Hindistan'daki Sufî imaretlerine yolculuk etmişlerdir. 1840'lar kadar yakın bir tarihte bile, Awadh Hint Krallığı, Şiîlerin kutsal yerlerini ve bilginlerini desteklemek için Irak'a rupiler döküyordu.

Bu karma kültürün en iyi anlatımı, Hindistan'daki ünlü Tac Mahal'in yapımına katılan insanlar ve fikirlerdir. Bahçe mezar kavramı, Hint-Moğollarınca bir Orta Asya geleneğinden geliştirilmiştir. Usta zenaatçılar, geniş anlamda Orta Asya'nın dört bir yanından gelmişlerdir: tasarımcı (mimar) ve hattatlar Şiraz'dan, taş ve çiçek yontucular Buhara'dan, oymacı-

lar Semerkant'tan, duvarcılar Delhi'den, kakmacılar Multan'dan, kubbeyi yapan Osmanlı Türkiyesi'nden, bahçe tanzimcisi Keşmir'den, yapı kâtibi Kandahar'dan.

Bazan, bu bölgenin geniş bir bölümü tek bir yönetim altına giriyordu: 9. ve 10. yüzyıllarda Buhara'daki merkezlerinde hüküm süren Sâmânîler ya da 11. yüzyılda egemenliklerini Hindistan'dan Hazar Denizi'ne kadar yayan Gazneliler gibi. 14. yüzyılın sonlarında, birkaç on yıl boyunca da, Timurlenk bütün geniş anlamda Orta Asya'yı buyruğu altında birleştirmişti.

16. yüzyıla kadar, bölgede kim başat erk sahibi olduysa, çoğucası İran'ın zengin kuzeydoğu eyaleti Horasan'ı merkez alarak, bütün komşu ülkeler üzerinde güçlü etkiler yapmış, hatta Moğol egemenliği döneminde Avrusya'nın çoğunu nüfuzu altına almıştır. 16. yüzyıldan sonra, Ruslar Asya steplerine yayılmaya, Avrupa'nın denizci ülkeleri de Asya kıyıları boyunca baskı yapmaya başlayınca, bu gibi devletlerin siyasal ve kültürel etkisi zayıflamıştır. Giderek, Avrupa emperyalizmi ile yerel güçlerin etkileşimi, geniş anlamda Orta Asya'nın çağdaş ulusal devletlere bölünmesine yol açmıştır. Bunların sıkı sıkı korunan sınırları ve özenle beslenen ulusal kültürleri, halkları arasında benzerlikleri maskelemektedir.

Bugün, çoğu kimseler geniş anlamda Orta Asya'nın ortak tarih ve kültürünü görmezlikten gelme eğilimindedir. Bu durum, kısmen, tarihlerin çoğunun çağdaş ulusal devletlerin bakış açısıyla yazılmasından ileri gelmektedir. Böyle olunca, doğallıkla, biribirlerine benzerliklerini araştırmayı bir yana bırakma pahasına, kendi ayrı kültürlerini ortaya çıkarma kaygısı ağır basmaktadır. Ortaklıkları gözardı etme eğilimi, kısmen de, bu bölgenin çoğu yörelerinin Orta Doğu'ya, Güney Asya'ya ve Sovyetler Birliği'ne kenar sayılmasından ötürüdür. Bu durum, Avrupa devletlerinin, Asya'yı kenarlarından dönüştürmeye başlayıp hinterlandını ise durgun bir birikinti diye düşünmelerinin sonucudur. Bu görüş, hâlâ Batılı hükümetlerin varsayımları arasında yer almaktadır; üniversite bölümlerinin yapılarında da kurumsallaşmıştır. O yüzden, geniş anlamda Orta Asya'nın yalnızca geçmişteki önemini kavrayamamakla kalmıyoruz; şimdiki durum üzerindeki etkisini de, aynı nedenle anlayamıyor olabiliriz.

Üstte Taç Mahal.
Yanda 13. yy.da yapılmış bir İslam minyatürü.

* "A Forgotten Region", *History Today*, cilt 35 (Şubat 1985), s.9.

Usûlsüz Bir Tarih Kuramı

ENİS BATUR

Ahmet Kuyaş'a

Modern edebiyatın ve sanatın patlama yaptığı şehirlerin arasında Moskova'nın özel bir yanı vardır. Yüzyıl başından, Stalin'in ağır ve kasvetli gölgesinin Sovyet Rusya'ya iyiden iyiye düştüğü 1930 yılına dek, Devrim öncesinde ve sonrasında, çağımıza mührünü vuracak bir yaratıcı ortam egemendi Moskova'ya: Sinemada Ayzenştayn ve Vertov, tiyatroda özellikle Meyerhold, resimde Maleviç, Kandinskiy ve Chagall, edebiyatta ise Blok, Mayakovski, Mandelştam, Yesenin, Pasternak, Ahmatova ve daha nice süzme genç yazar ve şair yepyeni bir üslûp saltanatı kurmuş, Avrupa'nın pek çok yerinde etkili olmuşlardı. Fitüristler kadar Konstrüktivistler ve Akmeistler de kaba gerçekçiliğin uzağında, insanoğlunun değişim özlemini yansıtan ürünleriyle, o yıllarda, durmak nedir bilmeyen bir fırtına gibi ortalığı kasıp kavurmuşlardı.

Bu büyük isimlerin arasında, ilk bakışta ikinci planda gözüken, çünkü işini, Henry James'in deyişiyle "kıskanç tanrıça başarı"ya teslim etmeyen benzersiz bir şair, döneminin hemen tüm yaratıcılarını, en başta da şairleri etkilediğinden habersiz, kendi kendine açtığı düş koridorunda geziniyordu: Velimir Hlebnikov. Türk okuru bu tekinsiz şairi, tek tek çevirileri bir yana, yeterince tanıma olanağını bulamadı. Kaldı ki, daha fazlasını beklemek de gerekmiyor gibi: Hlebnikov'un kendi diliyle kurduğu ilişki ele avuca gelir türden değil ki, başka bir dilde yeniden kurulabilsin. Joyce İngiliz dilinde, Ece Ayhan bizim dilimizde neyi temsil ediyorsa, Hlebnikov'un şiiri de Rusçada bu ayrıksılığın simgesi. Dili eğip büken, ona alışılmadık yan anlam kapıları açan, kelimenin yanı sıra harfe ve heceye de özel yükler bindiren bu zorlu şiirin çoğu örneğini bir başka dile taşımak açıkçası olanaksız.

Hlebnikov'un ilginç yönlerinden birisi de, kaba hatlarıyla Fourier'yi çağrıştıran bir "tarih felsefesi"ne sahip oluşuydu. Materyalist tarih okulunun, idealist tarih anlayışının ya da Annales okulu tarihçilerinin yöntemleriyle uzlaştırılamayacak bir tarih "görüşü" geliştirmişti Hlebnikov. Şaire göre, tarih belli sayıların ve katsayıların çerçevesi içinde kuruyordu mantığını. Bu nedenle de, bütün bütüne uyuma dayalı bir rastlantı matematiğine dayandığı söylenebilirdi. Tuhaf, ilk bakışta "naif" gözüken, ama ayrıntılarına dek (kendi tutarlığı içinde) çözümlenmiş bir "cetvel" de çıkartmıştı Hlebnikov: Yeryüzündeki devletlerin 413 yıl arayla kurulduğunu (İngiltere 827'de, Almanya 1240'da, Rusya 1653'de), büyük savaşların arasında 317 yılın yer aldığını, ünlü adamların 365 yıl arayla doğduğunu çeşitli "dizi"lere bağlayarak "kanıtlıyor", hiçbir şeyin rastgele olmadığını, tersine *sayısal bir uyum yasası*'nın işlediğini öne sürüyordu. Sayılarla da yetinmeyecekti: Mekân bağlantılarının büyük mantığı (Kiev şehrinin İstanbul, Viyana ve Petersburg arasında kurulmuş bir örümcek ağının tam merkezinde yer alması gibi), harflerin özel ve cins isimlerde "belli" bir sırayla tarihin çeşitli dönemlerinde önem kazanması (Almanya'da, XIX. yüzyılda Schiller, Shlegel, Schopenhauer ve Schelling'in ortaya çıkışı), her şey ama her şey bu *zorunlu rastlantısallığa* dayanıyordu. Hlebnikov, geçmişle ilgili bir yaklaşım saymıyordu yöntemini. Nitekim, 1912'de yazdığı bir yazısında, uzun hesapların ardından şu soruyu geleceğe yöneltiyordu: "1917 yılında büyük bir devletin düşmesini beklememiz gerekmez mi?"

Hemen hemen aynı yıllarda, Avrupa'nın bir başka kültür merkezinde, Paris'te, gerçeküstücülerin de üzerinde önemle durdukları bir konu olmuştur "rastlantı". Ama Hlebnikov'daki zorunlu mantıkla, kullandıkları terimlerin yakınlığına rağmen, uzlaştırılabilecek bir yaklaşım değildi onlarınki. Aragon ve Breton için *"nesnel rastlantı"* kavramı canalıcı bir önem taşıyordu, hatta rastlantının "matematiksel" özelliğini bir tür abartıyla öne sürüyorlardı ama, ne olur-

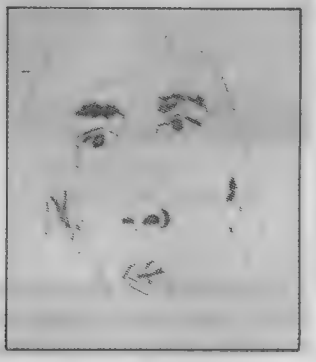

Solda; Zeki Velidî Togan gençlik yıllarında. 1912'de çekilmiş olan yandaki fotoğrafta ise; (ayakta) sağda Mayakovski, (oturanlardan) sol başta Hlebnikov. Sol altta görülen desen: Petnikov tarafından yapılmış bir Hlebnikov portresi.

sa olsun, insanlık tarihi için de, kişisel tarihler için de hesaplanmaz, akıl sır ermez bir mantığa bel bağlıyorlardı daha çok.

Belli bir açıdan bakıldığında, insan hayatının *yalnızca* rastlantılar üzerine kurulduğu düşünülebilir gerçekten de. Akılcılığı, daha çok da pozitivizmi benimsediğimizden bu yana, gafil avlandığımız anlar bir yana, rastlantı dinamiğini, bu dinamiğin şaşırtıcı düzenini hurafe sayınayı yeğledik hep. Kendi payıma, zaman zaman, rastlantının ürkütücü de olabildiğini bildiğim şen gerçekliğiyle, bu gerçekliğin dışındaki hayata ya da benim hayatıma yansıma biçimiyle, kimi tuhaf oyunlarda olduğu gibi, oyalanırım. Bir kural silsilesi geliştirmiş, rastlantı düzenini belil evrelere göre çerçeveleyip ona bir mantık aramış değilim. İnsanların alınyazılarına boyun eğdiklerine inanmıyorum elbette; ama, bazı düşünürlerin öne sürdükleri gibi yazgımızı bütün bütüne kendi elimizle değiştirebileceğimizi, kurabileceğimizi de sanmıyorum: Biz bir şeyler yaparken, bizim dışımızda bir şeyler oluyor ve hayatın akışı içinde rastlantısal olanın payı hep büyük önem taşıyor.

Hlebnikov Mayakovski'ye, Mayakovski Elsa Triolet'ye, Elsa Triolet Aragon'a rastlamasaydı, belki de bu garip rastlantı kuramı Moskova'dan Paris'e ulaşamayacaktı. Ama rastlamak yeterli değildir hayatta, insanın bir de rastladığını bilmesi, anlaması gerekir. Yalçın Küçük, Namık Kemal'in Hyde Park'ta gezinirken Marx'a rastlamış olabileceğini, oysa bunun farkına bile varamamış olduğunu yazar. Yalnız o mu? Zeki Velidî Togan Viyana'dayken, komşusu Freud'la sık sık rastlaşmıştı da ne olmuştu? Bilginlerin, büyük yazarların ve sanatçıların, ünlü siyaset adamlarının, peygamberlerin hayatında "tarihsel rastlantı"lar vardır hep. İnsanoğlunun yeryüzündeki serüvenini derinden etkileyen icât ve keşiflerin çoğunda rastlantının imzası okunur. Cinayetlerde, kazalarda da payı eksik değildir. Rastlantı, olağan seyrini sürdüren olaylar zincirine bir başka zincirin halkasının karışmasıyla ortaya çıkar: İnsanların hayatları paralel değildir çünkü, gün gelir bir çizgi ötekiyle kesişir ve o noktadan başlayarak seyir değişir.

Gene de, rastlantı, tarihsel olmadan önce kişiseldir. Tarihsel bir boyut aldığında ise, çoktan onu doğuran kişilerden uzaklaşmıştır. Kişisel boyutlardaki bir rastlantının tarihsel boyutlara ulaşması, etkisinin, tıpkı karşı karşıya koyulmuş iki aynada çoğalan sûretler gibi, başkalarına doğru durmadan uzanmasıyla olur. Şüphesiz rastlantının türüne ve sığasına bağlı bir gelişme yelpazesinin belirleyiciliği sözkonusudur burada: Bir kadın ile bir erkeğin rastlaşmasından, uzun vadede, olsa olsa birkaç yüz kişi etkilenebilir. Ama Hitler'in annesiyle babasının rastlaşması için aynı yorumu getirmek zordur. Nedir burada belirleyici olan, işte o belli değildir.

Zeki Velidî Togan'dan söz ettim demin ya, aklıma geldi: Bu satırları Sultantepe'de, Susuz Bağ sokağında oturduğum evde yazıyorum. Sokağın Mocan korusuna yakın bir yerindeki Özbekler tekkesinin eski şeyhlerinden Mehmet Atâ Efendi'yi Atatürk, o sıralarda Kızıl Ordu ile dayanışmayı keserek özerklik mücadelesine girişmiş bulunan Türkmenlere göndermişti. Şeyh Atâ'nın karşısına, dönemin Rusyası'nın önemli siyasal portrelerinden biri, Zeki Velidî Bey çıktı. Sonraları bu serüvenden koparak Avrupa'ya giden, ardından da Türkiye'ye gelerek tarih profesörü olan Togan besbelli ki, Hlebnikov'un adını duymamıştı: *"Tarihte Usûl"* adlı kitabında bu tuhaf tarih kuramının esâmesine bile rastlanmaz.

Makedonyalı hanedandan İmparator Sekizinci Konstantinos Porphyrogenitos, son defa olmak üzere hastalandığı zaman, kendisine bir halef tayinini düşünmeye başlamıştı. O ana kadar Bizans tahtına bir halef tayini Konstantin'in aklına bile gelmemişti. Konstantin gayet müsrif, oyuna, Hipodrom kuşlarına mübtelâ idi. Kendisi Makedonyalı hanedanın son vârisi idi. Fakat oyundan baş kaldıramadığı için ekseriya sürefâyı [sefirleri] bile kabul etmeyi unutur, vaktini oyun ile, eğlence ile geçirirdi. Konstantin'in üç kızı vardı; üçü de evlenmemişti: Eudoksia, Zoe, Theodora. Eudoksia zekâca, hüsnce vasat derecede idi. Daha çocukluğunda yüzü çiçek illetinden harab olmuş, biçare kız bu perişan hüsnünü manastır köşelerinde gizlemişti. Binaenaleyh Konstantin'in vefatında Bizans tahtına Zoe ile Theodora geçecekti. Fakat bu tarihte (1028) Zoe elli yaşında, Theodora ondan biraz dûn [aşağı] bir sinnde [yaşta] idi.

Makedonyalı hanedan devrinde, Bizans'ın veraset meselesi de halledilmişti; Bizans idaresinin kadınlar eline geçmeyeceğine hemen herkes emin idi. Bu sebepten İmparator Konstantin de kızı Zoe'ye bir koca aramış, Konstantin Dalasan'ı [Dalassenoi], Ermeni zâdegânından birini intihab etmişti. Fakat bu zâtın payitahttan pek uzakta bulunması, imparatoru bu fikirden vazgeçirmişti. Nihayet, Şehremini Romanos Argyros'u münasip görmüştü. Romanos gayet yakışıklı, altmış yaşında, müteehhil [evli] bir zat idi. Hususiyle zevcesine fevkalâde muhabbeti vardı. Zevcesi de kendisine perestiş ederdi. İmparator bu mevânîi [engelleri] katiyyen nazar-ı itibara almamış, Romanos'a ya zevcesini tatlîk etmesini [boşamasını] veyahut gözlerini oyduracağını söylemişti. Bu haber-i felaket, Romanos'un zevcesi üzerinde müthiş bir sâika [yıldırım] tesiri icra eylemişti. Zavallı kadın zevcini kurtarmak için her şeye tahammül etmiş, kendisini manastır köşelerine kapatmış, Romanos da Zoe ile izdivac etmişti. Üç gün sonra Konstantin vefat edince, Zoe ile zevci ve hemşiresi Bizans İmparatorluğu'nu idare etmeye başlamıştı.

Zoe imparatoriçe olduğu zaman, elli yaşında, fakat nazar-firib [göz aldatan] bir hüsne [güzelliğe] malikti. Uzun kirpikler altında iri gözleri, hafif bir inhinâ peyda eden [kavisli] burnu, nazar-rüba [göz alıcı] saçları simasına başka bir halâvet [tatlılık] veriyordu. Zoe'nin rengi gayet beyaz, endamı son derece mütenâsibti. Sinnini [yaşını] bilmeyenler kendisini adeta bir genç kız zannederlerdi. Orta boylu, fakat mütenasib vücutlu idi. Yetmiş iki yaşına geldiği zaman bile, hüsnünün tarâveti [tazeliği] asla bozulmamıştı. Zoe, sarayın ağır ve sırmalı elbisesine, mücevherlerle parlayan taçlarına, gayet sade bir kıyafeti tercih ederdi. Bununla beraber lâvantaya, kozmetiğe pek ziyade düşkündü. Habeşistan'dan ve Hindistan'dan suret-i mahsusada kokular getirtir, dairesinin bir kısmında bütün sene hizmetçi kızlara kokular imal ettirirdi. Ekseriya bahçede teferrücler icra eder [gezintiye çıkar], tarâvet-i hüsnünü muhafaza için saf hava teneffüs etmeye gayret eylerdi.

Zoe, son derece câhil, fakat pek ziyade asabi idi. Birçok defalar, bazı kimselerin hayat ve memâtına karar verir, fakat umûr-u hükûmeti [hükûmet işlerini] de sürüncemede bırakırdı. Zoe, aptal, havai-meşreb, mağrur, müdâhaneye [dalkavukluğa] son derece meyyal bir imparatoriçe idi. Ailesinin şan ve şerefinden, kendisinin dirâyetinden bahs olunduğu zaman, sevincinden koltukları kabarırdı. Nefsi için pek çok para sarf eder, başkalarına da ahmakça israfatta bulunurdu. Zoe, aynı zamanda dindar idi; fakat dindarlığı eazze resimleri [ermiş ikonaları] önünde günlük [tütsü] ve mum yakmaktan ibaretti. Hükûmet işlerinden haz etmez, kadın işlerinden ise büsbütün sıkılırdı.

Zoe'de ahlâksızlık ırsî idi. Bizans'ta sefahati ile şöhret bulan İkinci Romanos ile Theophano'nun bu sarışın hafîdesi [torunu], güzelliğine ve cazibesine son derece mağrur idi. Ekseriya, gençliğinin en parlak zamanlarını haremde geçirdiği için müteessir olurdu. Zevci Romanos Argyros, Zoe ile evlendikten bir müddet sonra kendilerine bir vâris yetiştirmek istemiş, zevcesi ile beraber müracaat etmedik nüsha [muska], ilâç bırakmamıştı.

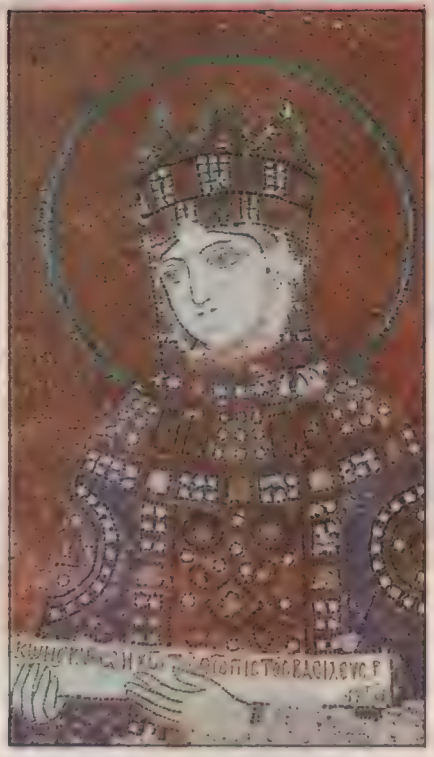

İmparatoriçe Zoe
Ayasofya, İstanbul, XI yy

Fakat kendisinin altmışında, Zoe'nin ellisinde olması, bu arzunun husulüne mâni olmuştu. O zaman Romanos, Zoe'yi bir tarafa bırakmış, hükûmet işlerini ciddiyetle ifâya başlamıştı.

Zoe, bu metrukiyyetten [bırakılmışlıktan] pek müteessir olmuştu. Fakat Zoe'yi memnun etmeyen yalnız bu metrukiyyet değildi; nefsî huzuzâtının [nefsiyle ilgili hazlarının] tatmin edilememesi onu daha ziyade müteessir ediyordu. Romanos, Zoe'nin israfatını da tahdîd etmek istemişti. Zoe, o zaman kendisini eğlendirmek için hariçten teselli aramış, imparatorun akrabasından Konstantin nâmında biri ile, daha evvel de yine bir Konstantin ile münâsebâtta bulunmuştu. Fakat bu teveccüh uzun müddet devam etmemişti. Nihayet Zoe, saray hadım ağalarından İoannes'in kardeşi Mikhael'i kendisine en muvâfık bir âşık olmak üzere intihab etmişti.

Mikhael, parlak nazarları, nazarfîrîb rengi, câzip endamıyla bütün şairlerin nazar-ı meftûniyyetini celb eylemişti. Evvelâ, hüsnü ve şebâbiyle imparatorun hoşuna giden Mikhael bilahare imparatoriçenin de hissiyatını tahrik eylemişti. Zoe, o zamana

Zoe

AHMED REFİK [ALTINAY]

kadar hadım İoannes'ten nefret ederken şimdi ona gittikçe güler yüz göstermeye başlamış, nihayet kardeşinden pek ziyade haz ettiğini söylemişti. Mikhael, evvelâ bu kabulden birşey anlamamıştı. Yüzü kızararak, mahcup bir halde Zoe'nin huzuruna çıkıyor, Zoe onu gittikçe teşcî etmeye [cesaretlendirmeye] gayret ediyordu. Bazen zarifâne tebessümler ediyor, ara sıra hissiyatını da dökmeye başlıyordu. Nihayet Mikhael, kardeşinin ikâzı üzerine cesaretini artırmış, mülâyimâne sözlerden iş bûselere kadar intikal etmiş, sonra daha ziyade ilerisine varmıştı. O zaman Zoe, bu genç âşığına bütün kalbiyle meshûr olarak [büyülenerek] her türlü tedbirsizlikleri gözüne aldırmıştı. Zoe herkesin karşısında âşığını der-âgûş ediyor [kucaklıyor], onunla diz dize, bir sandalyeye oturuyor, âşığını bir sanem [put] gibi süslemeye gayret eyliyordu. Hatta bir gün imparatorun tahtına oturtmuş, başına taç giydirmiş, eline imparatorluk asâsını vermiş, kendisi de yanına sokularak:

— Ma'bûdum, zühre-i cemâlim, gözlerimin süruru, ruhumun tesellisi! diye der-âgûş etmeye başlamıştı. O sırada bit-tesadüf saray erkânından biri içeriye girmiş, birdenbire şaşakalmıştı. Fakat Zoe hiç tavrını bozmayarak:

— Bu andan itibaren ve bundan böyle hakiki imparator budur! demiş, Mikhael'in ayakları önünde, içeri giren zâta diz çöktürmüştü.

Zoe ile Mikhael beynindeki [arasındaki] münasebet, bütün saray halkının malûmu olmuştu. Bittabi bunun yalnız Romanos farkına varmamıştı. Hemşiresi Pulkheria, Zoe'ye düşman olduğu için kardeşine biraz işi açmış, fakat imparator bir türlü inanamamıştı. Mikhael'i bir gün huzuruna çağırıp sual etmiş, delikanlı külliyen inkâr eylemişti. O zaman imparator, Mikhael'e daha fazla emniyet etmiş, hatta gece Zoe ile beraber yatarlarken, Mikhael'i yatak odasına getirmişti. Mikhael bu gibi zamanlarda imparatorun ayaklarını ovar, ara sıra ellerini Zoe'nin ayaklarına da temas ettirmekten hâli kalmazdı...

Nihayet Romanos, işin tamamiyle farkına varmıştı. Fakat işi hiç bilmezlikten gelmeyi daha muvâfık bulmuştu. Romanos, Zoe'nin tabiatını biliyordu. Mikhael'i Zoe'den ayıracak olursa sarayda pek büyük rezaletler çıkacaktı. Bu sebepten zevcesinin yalnız bir kişi ile meşgul olmasını muhafaza-i haysiyyet nokta-i nazarından daha muvâfık görmüş, nihayet bu münasebet bir nevi resmiyet kesb eylemişti.

Romanos zâhiren [dıştan] gayr-ı mütehassis [duygusuz] görünüyor, fakat bâtınen [içten] büyük bir ıztıraba giriftar oluyordu. Günden güne kuvvetten düşüyor, ağzına bir lokma yemek koymuyordu. Hemen bir hiç için hiddetleniyor, sırmalı elbise içinde bir ölü çehresi bağlıyor, saçları demet demet dökülüyordu. İhtimal ki, Zoe ile Mikhael, başlarından Romanos'u def' etmek için kendisine bir zehir içirmişlerdi. Fakat imparatorun bununla da ölmediğini görünce, hizmetçilere tenbih etmişler, imparator banyo yapmak için başını suya daldırdığı esnada, lüzumundan fazla sudan dışarı çıkartmamalarını söylemişlerdi. Fi'l-hakika imparator bir gün banyo için suya girmiş, suda lüzumundan fazla kalmış, nihayet baygın bir halde dışarı çıkarılmıştı. Hizmetçiler Romanos'u yatağına götürmüşlerdi. İmparator bir müddet sonra kendine gelince eliyle bir şeyler işaret etmiş, fakat kimsenin bir şey anlamadığını görmüş, sonra gözlerini melûlâne [acıklı bir halde] kapayarak teslim-i rûh eylemişti.

Zoe bu felâket anında bile hissiyâtını ketme [duygularını gizlemeye] lüzum görmemişti. Felâketi haber alır almaz, kocasının ölüp ölmediğini tahkik için odasına koşmuş, hakikate vâkıf olduktan sonra, yanında bile bulunmaya lüzum görmemişti. Zoe şimdi başka şeyler düşünüyor, Mikhael'i imparator nasb ettirmek için tedâbir ittihâzıyla meşgul bulunuyordu.

* * *

Saray erkânı Zoe'ye mütemadiyyen nasihat ediyorlar, erbab-ı liyakattan biriyle evlenmesini tavsiye ediyorlardı. Fakat Zoe muttasıl âşığını düşünüyor, Hadım İoannes ise Zoe'yi büsbütün fitilliyor, "bu iş teehhür edecek [gecikecek] olursa mahv olduğumuz gündür!" diyordu. Zoe bu nasihatları kâmilen dinlemiş, nihayet bir gece Mikhael'i saraya getirtmiş, imparator tahtına oturtarak kendi de yanı başına geçmişti. Sonra, bütün hâzırûna [hazır bulunanlara] Mikhael'in imparatorluğunu tasdik etmelerini teklif

ettiği gibi, gece alelacele Patriği de saraya celb etmişti. Patrik, Romanos'u göreceğim zannederken Zoe ile Mikhael'i sırmalı elbise içinde görür görmez tereddüt etmişti. Fakat Zoe, kendisine ve ruhbâna paralar vaad etmiş, patrik bu cazip altınlara hissiyat-ı diniyyesini feda eylemişti. Zoe, bu muvaffakiyeti istihsal ettikten sonra, ertesi gün Mikhael'in imparatorluğunu Senato'ya tasdik ettirmişti. Bu esnada Romanos'un cesedi açık bir tabut içinde, yüzü tanınmayacak bir halde mezara götürülüyor, mukaddes sarayın yaldızlı odasında, saray ekâbir-i ricali kemal-i hürmetle Mikhael'in önünde diz çöküyor, mes'ut türedinin ellerini öpüyordu. Zoe, yirmi dört saat dul kalmıştı.

Mikhael imparator olduktan sonra sarayın ruhu hadım İoannes idi. İoannes sürat-i karara, iktidar-ı siyasiyyeye malik, umûr-u maliyyeye son derece vâkıftı. Payitahtın ve memleketin ahvâline tamamiyle muttali olduğu gibi kuvve-i hafızası da mükemmeldi. Bu sebepten bütün zekâsını kardeşinin saadetine sarf ediyor, bütün ruhuyla onun refahını temin etmek istiyordu.

Mikhael, imparator olur olmaz, Zoe'nin bütün arzularını yerine getirmiş, Vasilisia'nın hoşuna gitmek için her türlü fedakârlığı ihtiyar eylemişti. Fakat bilâhare kardeşi İonnes'in tesiriyle tebdil-i meslek etmeye mecbur olmuştu. Mikhael, evvelâ Zoe'nin gözdelerini birer birer saraydan aşırmış, imparatoriçeye haremden dışarıya çıkmamasını tenbih eylemişti. Bundan başka, Zoe'nin en ziyade itimad ettiği hadım ağalarıyla kadınları da kaldırıyor, yerlerine kendi akrabasından itimat ettiği kimseleri koyuyordu. Mikhael Zoe'yi o derece sıkıya koymuştu ki, kendisini ziyarete gelenlerin kim oldukları tahkik olunuyor, imparatoriçe ile ne görüşecekleri sual ediliyordu. İmparatorun müsaadesi olmadan bahçeye çıkmasına, hatta hamama gitmesine müsaade edilmiyordu. Zoe, bu halden fevkalâde sıkılıyor, yine teslimiyet gösteriyor, düçâr olduğu hakaretlere daima tahammül ediyordu. Fakat bilâhare hiç tahammül edemeyeceği bir hâl zuhûra gelmişti; o da, Mikhael'in kendisinden uzaklaşması, hatta kendisini hiç görmek istememesi idi. Mikhael bu hayattan artık usanmıştı. Öteden beri düçâr olduğu sara illeti gittikçe tezâyüd ediyor [artıyor], Zoe ile birlikte işledikleri cinayetten vicdanen muazzeb oluyordu [azap duyuyordu]. Bu sebepten saraya daima papazları davet ediyor, günahlarını affettirmek için onlarla beraber düşüp kalkıyordu. Ekseriya papazların ayakları ucunda, başını bir taşa dayayıp yatıyordu.

Zoe, Mikhael'in bu hallerine tahammül edememiş, nihayet o da isyan etmişti. Filhakika Zoe, şehirde hâiz olduğu nâm ve şöhrete tamamiyle vâkıftı. Bu sebepten evvelâ Başvekili zehirlemek, bu suretle Mikhael'i büsbütün kendisine bend etmek istiyordu. Zoe'nin bu teşebbüsü akim kalmış, fakat Mikhael'e karşı hissettiği ızdırabât bir kat daha tezâyüd eylemişti. Mikhael vicdanen gittikçe muzdarip olmaya başlamıştı. Nihayet bu ıztırab-âlûd hayata nihayet vermek için manastırlardan birine kapanmış, arkasından papaz elbisesi giymişti (1041).

Bu haber-i felâket haremde şâyi olur olmaz, Zoe teessüründen divane olmuş, hayatından ziyade sevdiği zevcini, eski aşkını son defa olmak üzere görmek istemiş, saltanatını ve şerefini unutarak, bu hareketin mevkiine katiyyen yakışmadığını teemmül etmeyerek [düşünmeyerek] manastır kapılarına koşmuştu.

Fakat Mikhael işlediği cinayetten nâdim, bu gaddar kadının hevesâtına tâbi olmaktan bitâb bulunduğu için Zoe'yi kabul etmemiş, kendisine perestiş eden, kendisini cinayetlerine teşrik eyleyen [ortak eden] bu kadını görmek istememişti. Bir müddet sonra elim bir suretle vefâtı, Zoe'yi son emelinden de mahrum bırakmıştı.

Dördüncü Mikhael'in kardeşi İoannes bu hadiseyi evvelce hissettiği için lâzım gelen tedâbiri ittihaz etmişti. Hatta kardeşinin sağlığında yeğeni Mikhael'i saltanata teşrik ettirmiş, bu teklifi Zoe de kabul eylemişti. Binaenaleyh Mikhael vefat eder etmez, Beşinci Mikhael'in imparator olması için hiçbir mâniye tesâdüf edilmemişti.

Beşinci Mikhael bir kalafatçının oğlu idi. Bu sebepten Bizanslılar beyninde "Kalafatçı (Kalaphates) Mikhael" nâmıyla şöhret bulmuştu. İoannes, kardeşinin vefatı üzerine Zoe'ye iltifatı artırmış, kendisi olmadıkça imparatorluğun idare olunamayacağını söylemiş, nihayet Mikhael'i de Vasilevs ilân ettirmişti. Fakat yeni imparator, kendisine lütfedenleri pek fena mükâfatlandırmıştı. Evvel emirde amcası İoannes'i başından def etmiş yerine diğer amcası Konstantin'i tayin eylemişti. Sonra, Zoe'ye fevkalâde iltifatlarda bulunmuştu. Zoe'den bahs ederken: "O benim imparatoriçemdir, hükümdarımdır. Bütün mevcudiyetim onundur!" dediği halde, bilâhare Zoe'ye büsbütün işten el çektirmişti. Mikhael, Zoe'yi harem dairesine kapatmış, kendisi ile açıktan açığa eğlenmeye başlamıştı. Hatta şehirde hâiz olduğu şöhretten istifade ederek Zoe'yi saraydan def etmeye bile karar vermişti (1042).

Mikhael, kararını mevkî-i tatbike koymak için bir gece Zoe'yi tevkif ettirmiş, kendisini zehirlemek töhmetiyle itham eylemişti. Zoe bu müftereyattan [iftiralardan] müteessir, inkârlar, feryatlar ediyor, fakat hiçbir tesirini görmüyordu. Nihayet imparatorun emriyle Büyük Ada manastırından birine haps edilmiş, arkasına rahibe elbisesi giymişti. Zoe, sarı saçlarının gaddar bir makas darbesiyle kesildiğini gördüğü zaman bütün ümitlerinin mahv olduğunu hisseylemişti. Mikhael, Zoe'yi bu suretle başından def ettikten sonra, Senato'yu toplamış, imparatoriçenin azlini tasdik ettirmişti. Fakat halkın Makedonyalı hanedanına muhabbetini bir türlü düşünememişti. Zoe'nin azli haberi şehirde şâyi olur olmaz azim bir vaveyla kopmuştu. Hemen herkes meyus ve müteessir sokaklarda dolaşıyor, bilhassa kadınlar bu müthiş sükûttan galeyana geliyordu. O derecede ki Konstantin Forum'unda şehremini vak'ayı ahaliye bir beyanname ile ilân ettiği zaman, bütün halk: "Biz o kalafatçının imparatorluğunu istemeyiz. Asıl vâris-i meşrûu, Zoe annemizi isteriz! Kahrolsun Kalafatçı!" diye feryad ediyordu. Bu feryad-ı azimi bir velvele takip eyliyordu. Artık herkes silâhlanıyor, meclislere hücum ediliyor, şehirlerde yangınlar vücuda getiriliyordu. Nihayet halk saraya hü-

cum etmişler, Mikhael'i arzularına râm ederek Zoe'yi Büyük Ada'dan mukaddes saraya getirtmişlerdi. Sonra, arkasında rahibe elbisesi olduğu halde Hipodrom'a götürmüşlerdi. Ahali, sevgili imparatoriçelerini bu hazin kıyafetle görür görmez büsbütün galeyana gelmiş, imparatoru küfürlerle, taşlarla tahkir etmeye başlamıştı. O derece ki, imparator saraya döner dönmez firar etmek istemiş, fakat amcası Konstantin'in ısrarı üzerine vazgeçmişti.

Bu sırada Ayasofya'da yeni bir hadise hazırlanıyor, Zoe'nin hemşiresi Theodora'nın iclâsı [cülus etmesi, tahta geçmesi] için tedâbir ittihaz olunuyordu. Halk, Zoe mevki-i iktidara gelir gelmez yine bütün kuvveti Mikhael'e tevdi edeceğini anlamışlar, hiç olmazsa kardeşi Theodora'yı saltanata teşrîk ederek tehlikenin önünü almak istemişlerdi. Theodora, o zamana gelinceye kadar Haliç sahilinde Patrion Manastırında yaşamıştı. Zoe, kız kardeşini saltanata ihanet cürmüyle buraya kapatmış, sonra kimse tarafından aranmamıştı. 1042 ihtilâli Theodora'yı da mevki-i iktidara getirmişti. Theodora'nın arkasına derhal bir saltanat libası giydirilmiş, yalın kılıçlar arasında, alkışlar içinde Ayasofya Kilisesi'ne getirilmiş, Makedonya hanedanına sadık patrik tarafından imparatoriçeliği ilân edilmişti. Bu esnada saray el'an mukavemet ediyordu. Bütün gün saray civarında muharebe ediliyor, bu arbedelerde üç bin kişi telef oluyordu. Akşama doğru sarayın kapıları açılmıştı. Bu sırada imparator ile amcası bir kayığa binip Studion Manastırı'na kaçıyorlar, burada papaz elbisesi giyerek hayatlarını bu suretle kurtarmaya muvaffak oluyorlardı.

Hemen bütün bu halk, bu muzafferiyetten memnundu. Şarkılar okunuyor, danslar ediliyor, ilâhiler tegannî olunuyordu. Fakat aynı zamanda mücrimlerin cezalandırılması da talep ediliyordu. Zoe, kardeşini şerik-i saltanat olarak kabul ediyor, fakat mücrimlerin affı cihetini iltizam eyliyordu. Sonra, sarayın balkonuna çıkarak halka teşekkür ediyor, mahlû [tahttan indirilmiş] imparatordan bahs ettiği zaman bütün ahali: "O caniyi gebert. Alçağı kazıklara çak! Astır, gözlerini oydur!" diye bağırıyordu.

Zoe bu tereddütle imrâr-ı vakit ederken, Theodora, Mikhael ile amcasını manastırdan aldırıyor, ahalinin hakaretleri arasında gözlerini oyduruyor, bu suretle halkın galeyânını teskine muvaffak oluyordu.

Theodora'nın bu hâkimiyeti Zoe'yi müteessir etmişti. Zoe, kardeşinden son derece nefret ederdi. Theodora olmasın da, onun yerine bir sâyis [seyis] bile kendisine şerik-i saltanat olsa, razı idi. Fakat Senato'nun kararı üzerine nâçar kabul etmiş, o tarihten itibaren Bizans İmparatorluğu'nu iki ihtiyar kadının idare ettiği görülmüştü. Fakat bu iki imparatoriçe, bu iki kardeş beyninde pek büyük farklar vardı: Zoe ne kadar güzel, mütenasib ve zarif ise, Theodora o derece namuslu ve ağırbaşlı idi. Zoe müsrif, Theodora idareli idi; sözden haz etmez, israfı asla sevmezdi. Hatta hiç evlenmemişti. Daima mütevaziyâne hareket eder, ve güzel söz söylerdi. Bu iki imparatoriçe her gün resmi elbise giyerek taht üzerine otururlar, Bizans İmparatorluğu'nun umûrunu [işlerini] idare ederlerdi. Fakat bu hal uzun müddet devam eylememişti. Zoe'nin israfı hazineyi tam takır bırakmıştı. Para azalınca, sadakat da tedrîcen gevşemiş, işbaşında metin bir erkek eli bulunmasına ihtiyaç hasıl olmuştu. Zoe bu derde bir çare aramış, üçüncü defa evlenmekten başka çare bulunmadığına karar vermişti. İmparatoriçe bu izdivaca karar verir vermez, münasip bir zevc aramaya başlamıştı. Zoe bu esnada altmış dört yaşında idi.

* * *

Zoe, izdivac fikriyle bî-ârâm [rahatsız] olmaya başladığı gün, bir vakitler kendisine tezvîc edilmek [evlendirilmek] istenilen Konstantin Dalasan'ı hatırlamıştı. Fakat bu zâtın idare-i hükûmet hususundaki şerâiti hoşuna gitmemiş, bunun üzerine eski gözdelerinden diğer bir Konstantin'i celbe karar vermişti. Konstantin de Romanos Argyros gibi evli idi. Zevcesi, kocasının başka birine gittiğini görmektense ölmesini tercih etmiş, zevcini zehirleyerek bu arzusunu yerine getirmişti.

Nihayet Zoe düşünmüş, taşınmış, eski âşıklarından Konstantin Monomakhos ile evlenmeye karar vermişti. Konstantin, Zoe'nin ilk kocası üçüncü Romanos zamanında sarayda yaşamıştı. O zamanlar Zoe'nin fevkalâde hoşuna gitmiş, ikinci kocası Dördüncü Mikhael zamanında saraydan çıkarılmıştı. Zoe, Konstantin'i asla hatırından çıkarmamış, 1042 isyanında bi'l-istifade Yunanistan valisi nasb eylemişti. Şimdi Konstantin'i zevceliğe intihab etmesi, maiyetinin de hoşuna gitmişti.

Konstantin'in payitahta duhûlü pek parlak olmuştu. Konstantin alkışlar içinde şehre dahil olmuş, desâtir-i dîniyyeden [dinî düsturlardan] ziyade parayı düstur-u hareket ittihaz eden Konstantiniyye Patriği bu üçüncü izdivacı da takdis eyliyordu. Artık Zoe muradına ermişti. Zevci Konstantin, arzusuna son derece muvâfıktı. Konstantin gayet yakışıklı, kavî ül-bünye [sağlam yapılı] idi. Daima ata biner, idman ile meşgul olurdu. Edebiyattan haz eder, etrafına devrin bütün âlimlerini toplamaktan hâlî kalmazdı. Aynı zamanda kadınları da cezb etmenin yolunu bilirdi. Konstantin, Bizans tahtına cülûs eder etmez kuvve-i saltanatı teskîn-i hevasâtına âlet etmek istemişti. Onun için imparatorluk, kadın cezb eylemeye bir vasıta idi. Konstantin iki defa evlenmiş, nihayet Sykleren isminde genç bir kıza dil-dâde olmuştu [gönül vermişti]. Sykleren o kadar güzel değildi; fakat sadâsı [sesi], tekellümü [konuşması] o kadar halâvetli [tatlı] idi ki; kendisine müncezib olmamak [cezb edilmemek, gönlü çelinmemek] kâbil değildi. Bu sebepten Sykleren herkesin hoşuna gidiyordu. Hatta bir gün, kendisini alay esnasında görenlerden biri Homer'in: "Hayır, Truvalılar ile Yunânilerin bu derece hüsnâ [güzel] bir kadın için o kadar fenalıklara tahammül etmeleri ayıp sayılmaz" meâlindeki beytini tekrar etmişti.

Konstantin, vaktiyle Sykleren ile evlenmek istemiş, fakat kilise bu üçüncü izdivaca mânî olmuştu. Nihayet Konstantin, maşûkasıyla birlikte yaşamış, felâket demlerinde bile kendisinden ayrılmamıştı. Hususiyle Mi-

dilli'de pek âşıkâne bir hayat imrâr etmişlerdi.

Konstantin, perestîde-i rûhunu [ruhunun sevgilisini] Zoe'nin kolları arasında bile düşünmüş, nihayet Konstantiniye'ye getirmeye muvaffak olmuştu. Hatta izdivacının ilk gecesi Zoe'ye işi biraz açmış, müsaadesini istihsal eder etmez sevgilisini Konstantiniye'ye davet etmişti. Konstantin derhal Sykleren'e bir saray inşa ettiriyor, inşaata nezaret bahanesiyle sevgilisiyle birkaç saat imrâr ediyordu. Bir müddet sonra bu münasebet de açığa vurulmuş, Sykleren'e kucak kucak hediyeler gönderilmişti. Hemen herkes Zoe'nin bu hale tahammül edemeyeceğini zannetmişti. Fakat Zoe gençlik hararetini zâyi eylediği için kocasının havailiklerine tahammülden başka çare görmemişti. Zoe artık her şeyden bıkmıştı. Eski şık, zarif, tuvalet meraklısı Zoe, şimdi her şeyden ictinâb ediyor [el çekiyor], ibadetle meşgul oluyor; ekseriya teessüründen eazze resimleri önünde yuvarlanıyordu. Zoe, kocasıyla bir (muhâleset mukavelesi) [dostluk anlaşması] akd etmiş, imparatoru her türlü ef'alinde serbest bırakmıştı. Sykleren'e sarayda bir rütbe verilmiş, resmî alaylarda halka görünmesine müsaade edilmiş, nihayet sarayda kendisine bir daire tahsis olunmuştu. Daha sonra Vasilisialığı da tasdik edilmişti.

Fakat halk bu rezaletten son derece bîzâr oluyordu. O derecede ki, bir gün Konstantin, Fatih'te Saint Aport [Kutsal Havariler] Kilisesi'ne giderken ahali: "Biz Sykleren'in imparatoriçeliğini istemeyiz. Onun yüzünden Zoe ve Theodora annemizin kahr olduklarını arzu etmeyiz!" diye bağırmışlar, imparatoru telef etmek istemişlerdi. İmparator, sevgilisinden bir türlü geçememiş, vefatına kadar sadık kalmıştı. Sykleren vefat ettiği zaman, Konstantin bir çocuk gibi ağlamış, enîs-i ruhuna [ruhunun dostuna] müzeyyen merkadlar [süslü kabirler] inşâ ettirmişti. Sonra, yeni bir metres aramış, bu sefer de Bizans sarayında rehin duran Çerkes kızlarından Alani'ye âşık olmuştu. Fakat bu aşkından o derece istifade edememişti. Genç kız, ihtiyar imparatora sarayın maskarasını tercih etmiş, onunla münasebatta bulunmuştu. İş o raddeye varmıştı ki, imparatorun nedimi maskaralığa vurarak kıza alenen ilân-ı aşk ediyor, imparator bu komediye karşı kahkahadan bayılıyordu.

Zoe bütün bu hallere lâ-kayd duruyordu. Artık o da kuvvetten düşmüştü. Eski galeyândan eser kalmamış, bir müddet sonra, yetmiş iki yaşında olduğu halde, uzun ve dağdağalı hayatına hâtime çekmişti [son vermişti]. Konstantin bu zıyâdan [kayıptan] cidden müteessir olmuştu: Kendisini her türlü huzûzâta [hazlara] nâil eden haris ve ihtiyar zevcesine son bir hizmet ifâ etmek istiyor, Zoe'yi eazze sırasına koymaya çalışıyor, şehvetten başka fazileti olmayan Zoe'nin kerametlerinden bahs ediyordu.

Çevrimyazı: Ayşe ŞEN

Gelecek Yazı: Anna Komnenos

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

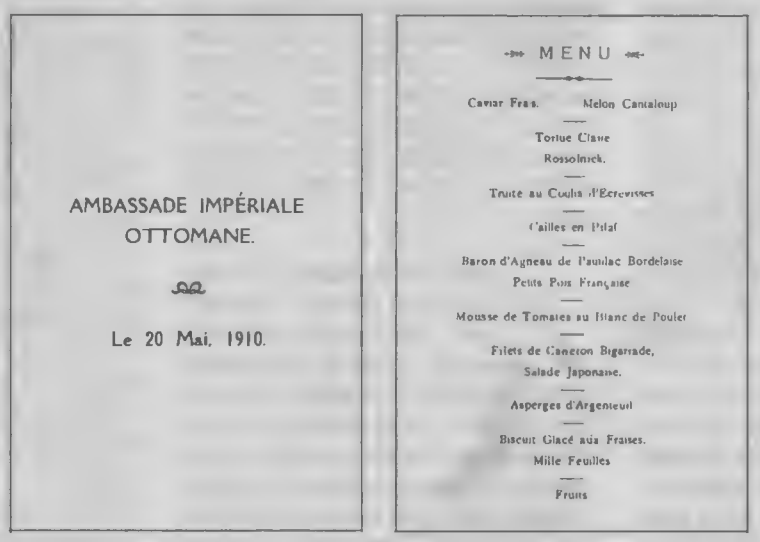

AMBASSADE IMPÉRIALE
OTTOMANE.

Le 20 Mai, 1910.

MENU

Caviar Frais. Melon Cantaloup

Tortue Claire
Rossolnick.

Truite au Coulis d'Ecrevisses

Cailles en Pilaf

Baron d'Agneau de Pauilac Bordelaise
Petits Pois Française

Mousse de Tomates au Blanc de Poulet

Filets de Caneton Bigarrade,
Salade Japonaise.

Asperges d'Argenteuil

Biscuit Glacé aux Fraises.
Mille Feuilles

Fruits

Paris'teki Osmanlı Sefaretinde 20 Mayıs 1910 günü verilen akşam yemeği:

Havyar • Kantalup Kavunu • Kaplumbağa Çorbası • Rossolnick • Pavurya suyuna Alabalık • Bıldırcınlı Pilav • Bordo'nun Pauillac şarabında pişirilmiş Baron usulü kuzu • Domates püresi içinde piliç göğsü • Turunçta ördek palazı dilimleri • Japon salatası • d'Argenteuil Kuşkonmazı • Bisküvi ile Çilekli Dondurma • Milföy Meyva

Atatürk Devrimciliği

Atatürkçülük, geri kalmış ülkelerin geri kalışının sorunluluğunu yalnız ileri ülkelerin sorumluluğuna bağlamakla yetinmez... Bu, onu başka anti-emperyalizm türlerinden ayıran bir yandır. Devrimcilik ilkesinin asıl anlamı burada görülür. Atatürk'ün, üzerinde çok sık durduğu sorunlar üzerindeki söylevlerinde boyuna ve çekinmeden değindiği bir uyarma vardır: Bir kurtuluş savaşı kazanıldıktan sonra, zamanı geçmiş geleneklere dönerek, onlara bağlanarak kendilerini ileri ulusların sömürüsüne bağlamakla geri kalmışlıktan çıkma çabasına dönen ülkeler, kendi sorumluluklarını bundan sonra kendileri taşıyacaklardır. Bu sorumluluğu anlamak Kemalizmin en önemli öğretisidir. Bunu öğrenmemek, ileri uluslar bağımlılığı altına girme yolunu tarih boyunca sürdürecektir. Zamanı geçmiş alışkanlıklara varlıklarını dayandıran uluslar, yenileniş duygularından yoksunlaşmış uluslar, yabancı güçlerin bağımlığı altına düşecekler; bu gidişleri ile kendilerini bağımsızlık içinde yaşamaya dayatmış olacaklardır. Kurtuluş Savaşı ile kazanılmış olan özgürlüğü sürekli kılma gücünü, karanlık dönemlerinden kalan bağımlılıklara dönmekle yaşatamayacaklardır. Atatürk devrimciliğinin asıl anlamı budur! Yalnız emperyalizme karşı savaş yeterli değildir; o savaşı kazanmak da tek amaç değildir. Gerçek kurtuluş ödevi, ulusların kendi istekleri ile, kendi güçleri ile yenilenme yollarını bulma özgürlüğüdür. İleri ülkelerle aradaki boşluğu kapatmak, bunu yalnız kendi güçleri ile bulunacak yollardan giderek yapmak kaçınılmaz bir koşuldur.

Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, (İstanbul: Adam Yay., 1982), "İhtilal, İnkılâp ve Devrim", s.151.

Dudak Atatürkçülüğü

Çok açık yüreklilikle şunu ifade etmeliyiz. Herhangi bir ülkede eğer sadece öğüt veren insanlar varsa, bu öğüt verme olayı zamanı gelir etkisini yitirir ve hatta geri tepmeye başlar. Herhangi bir ülkede önemli olan öğüt vermek değildir. Sigara tiryakilerinin bir kısmı dudak tiryakisidir bilirsiniz, "dudak Atatürkçülüğü" yaparak da Türkiye'de Atatürkçülük olmaz. Eğer gençlik, yıllarca "dudak Atatürkçülüğü" yapan, abdestsiz namaz kılan tipte yöneticiler, politikacılarla karşı karşıya gelmişse bu insanların söylediklerine inanmamak genç insanların en doğal hakkıdır. Bana sorarsanız bizim kuşağımız, bizden önceki kuşaklar imtihanlarını başarı ile verebilmişler midir? Bence sorulması gereken budur. Dediğim gibi, önemli olan işin öğüt ve laf tarafı değildir, örnek olma tarafıdır. Atatürk'ün Bursa Nutku'nda söylediği gibi kaç kişi, o doğrultuda gerektiğinde yola çıktı? Atatürk'ün üstünde konuştuğumuz, yarın da konuşacağımız büyük Söylev'ini bitirirken çizdiği tablo içerisinde yer alan durumlara karşı ak saçlı gençlerin tepkisi ne oldu? Bu sorunun cevabı bulunmadan gençliği kınamaya hakkımız yoktur.

Prof.Dr. Cavit Orhan Tütengil, "1927 Yılında Türkiye," *Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50. Yılı* (Ankara: T.Tarih Kurumu Yay., 1980), s.85. Merhum Tütengil'in bildirisini okuduktan sonra, sorulara verdiği yanıtlardan.

BİR ALMAN BİLİM ADAMINCA

Atatürk Dönemindeki Toplumsal Gelişme

Kemalist dönemde devletin burjuvaziyi işçi ve köylülerden üstün tutmasına rağmen, değişik ölçülerde bile olsa, devlet, toplumun bütün sınıf ve tabakaları karşısında bağımsızlığını korumuştur. Kemalist dönemden sonra ise devlet yalnız alt-tabakalardan bağımsız hareket edebilmiştir. DP "gerici büyük toprak sahiplerinin ve sağcı burjuvazinin" çıkarlarını savunurdu. Bu komprador burjuvazi kendi güç ve kazancının artması için yabancı sermaye ile birlikte çalışmayı tek çıkar yol olarak görmüştü. Bu yüzden DP, modernleşme tedbirleri için gerekli unsurlarla çelişki içinde bulunan birtakım sınıf çıkarlarını temsil etmekteydi. (Türkiye'nin 1950 yıllarındaki ekonomik ve kültürel gelişimi Kemalizm-öncesi durumun geri gelmesine ve gelişme hızının yavaşlatılmasına DP'nin bu tutumunun sebep olduğunu gösterir.)

Böylesine karşı-devrimci bir yönetimin sürdürülmesi, 1919 yılından bu yana Kemalizmi büyük ölçüde etkileyen dengesizliklere bağlıdır. Bu alanda alttabakaların faaliyete geçirilmemesi bu tabakalarda siyasal bilincin yaratılmaması, hukuk ve ekonomi açısından ayrı tutulmaları, baskı yoluyla yenileşme çabası, bölgesel jandarma sisteminin sürdürülmesi, feodal sömürü ve tefeciliğe karşı çıkılmaması, köylerin din etkilerinden kurtarılmaması, üzerinde durulması gereken noktalardır. Bütün bunlar, 1920 ile 1930 yıllarında köylü ve işçi özgürlüksüzlüklerinin hiçbir değişikliğe uğramadan sürdürülmesini sağlamış ve bu sınıfların devrim olayının bilincine varmalarını engellemiştir.

Kurt Steinhaus, çeviren: M.Akkaş [Ord. Prof.Dr.Sadi Irmak], *Atatürk Devrimi Sosyolojisi* (İstanbul: Sander Yay., 1973), s.212-13.

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mütazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

İSTANBUL HAVADİSİ

☐ Şekâvet-i meşhûre erbabından [ünlü eşkıyalardan] olup yüze yakın vukûat-ı habîsesiyle zâbıta memurlarını usandırıp bıktırmış olan Fransızlı Kuru Yorgi ile refîki Sarı Petro nâm şahısların bu kere Dersaadet'ten çıkarılıp memleketlerine teb'îd kılınmış oldukları [sürüldükleri] mesmûdur... (1 Haziran 1885)

☐ Eğersiz bargirlere râkib olmuş [beygirlere binmiş] birçok kaldırım kahramanlarının Bayrampaşa ve Edirnekapısı ve Yenibahçe civarında bargir koşturmakta oldukları görülüyor. Bunlardan biri geçen gün bir kız çocuğunu dahi çiğnemiş idi. Her zaman için kaza tevlîdine müstaid [kazaya sebep olabilecek] olan şu halin devamı tecviz kılınamayacağından [izin verilemeyeceğinden] mercîin nazar-ı dikkati celb olunur... (1 Haziran 1885)

☐ Emanet [belediye] memurları hakkında kasaplar meselesinden dolayı tecavüzâtı vukûuna mebnî [saldırılarından ötürü] Şehremaneti celîlesi *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi aleyhinde ikâme-i davâ eylemiştir [davâ açmıştır]...
(2 Haziran 1885)

☐ Üsküdar'da arakıyeci [derviş külâhı yapan] Hacı Cafer Mahallesi ahalisinden Halil Ağanın zevcesi Hatice'nin nerdbândan [merdivenden] düşmesi ve hamile bulunması cihetle hâl-i tehlikeye dûçâr olmuş ve civardan bir kâbile [kadın ebe] celb etmişler ise de vaz'-ı haml [doğum] zamanı olmaması ve cenin bî-rûh [cansız] bulunması cihetle (lâvta)ya [forsepse] muhtaç olduğunu beyan etmesiyle bîçare adamcağız şaşırıp kalmış ve fukara ilcâatıyla [yoksulluktan] tevlîd hususunda [doğum yaptırmak için] iktizâ eden tabibi celbe kadar şitâb olamayınca [doktor çağırtamayınca] hükümet-i seniyyeye müracaat ettiğinden polis müdürü saadetlû Paşa hazretleri derhal daire tabibi ile Kuzguncuk'tan celb edilen kâbile Madam Lize'yi tayin ve irsal ile meyten [ölü olarak] sekiz aylık bir kız tevlîd ettirilip müdâvât-ı lâzımanın bi'l-icrâ [gereken tedâvi yapılarak] zavallı kadıncağızın kurtarılmış olduğu işitilmiştir... (10 Haziran 1885)

☐ Üsküdar'da Nuh kıyısında sâkin Rifat bey nâmında birisinin hânesinde bulunan bir cariye mumâileyhten hamile kalmış olduğu halde hareminin talebi üzerine Buharalı Mehmet efendi nâm bir attara, Vezirciyan isminde bir tabibe ve Çokacı kızı demekle marûfe bir kâbileye [ebeye] müracaatla tertib ettirilen muâcelâtın [ilaçların] tesiriyle merkûme cariyenin ölü bir çocuk doğurduğunu (İstanbul) yazıyor... (18 Haziran 1885)

DIŞ HABERLER

VİKTOR HÜGO'NUN CENAZESİ

☐ Paris'ten son posta ile alınan gazetelerin beyanı üzere işbu cenaze alayı için kabine meclisinde kabul olunan programa tevfîkan [uyarak] tedarikat-ı azîmeye devam olunuyor imiş. Hatta (Ark dö Trionf) nâm tâk-ı zafer altında cenazenin intizar-ı nâssa [halkın beklemesine] vaz' olunacağı mahallin inşasına leylen [geceleyin] dahi elektrik ziyası ile çalışılmıştır. Cenazenin vaz' olunacağı mahal ile civarındaki (Etual) meydanını ve caddeleri tenvîr eden [aydınlatan] gaz fenerleri siyah tül ile tezyin olunarak cenazenin etrafında renk-âmîz elektrik lâmbaları vaz' olunmuştur. İşbu lâmbalar şâir-i müşârileyhin nâmının ilk yazısını ve bunun üzerinde sarı renkte guirlandeler [çelenkler] gösterecektir. Paris'teki Papa elçisi süferâ-yı sâire ile beraber (Ark dö Trionf)'daki alayda hazır bulunacaktır.

(Viktor Hügo) Fransa'dan menfî olduğu [sürüldüğü] sırada İngiltere memâlikinden Görnsi [Guernesey] adasında ikâmet ettiği cihetle mezkûr ada ahalîsi Paris'e bir hey'et-i mebûsa gönderip şâir-i müşârileyhin mezarı üzerine gayet musanna' [süslü] ve yazılar ile müzeyyen bir guirlande vaz'ına karar vermişlerdir. İşbu guirlande en zarif çiçeklerden me'mûl olduğu halde üzerinde "bin yüz elli altıdan bin sekiz yüz yetmiş senesine kadar cezîremizde [adamızda] ikâmet etmiş olan Viktor Hügo'ya bergüzârımızdır [hâtıramızdır]" ibaresi yazılacaktır... (8 Haziran 1885)

TEVCİHAT

☐ Berlin Sefaret-i seniyyesi ikinci kâtib-i

sâbıkı [eski yazmanı] ve Divân-ı muhasebat mütercim-i lâhiki [yeni çevirmeni] izzetlû Esat beyefendinin kurenâ-yı sâbıkadan [eski yakınlarından] âtufetlû Emin bey hazretlerinin kerimeleri atufetlû hanımefendi ile resm-i izdivacları yarınki Çarşamba günü Eyüp'te mir-i müşârileyh hazretlerinin sahilhanelerinde icra olunacağı işitilmiştir.

Esat bey üstad-ı fıtrî [yaradılışındaki ustalık] ile beraber hüsn-i ahlâk [güzel huyu] ve maarif-i Şarkıyye ve Garbiyyede malûmatıyla temeyyüz eylemiş şübbânımızdan [gençlerimizden] bulunduğu cihetle işbu sûr pür sürûr [sevinç dolu düğün] hâlisâne tebrik olunur... (2 Haziran 1885)

Tarik

☐ Adana Valisi devletlû Abidin Paşa hazretlerinin vilâyet-i müşârileyhâya nasb ve tayin buyurulduğu zamandan beri niyyât-ı hayriyye-i seniyye [padişahın iyi niyetleri] ve kavânin ve nizâmat-ı şâhâneye [imparatorluk yasa ve buyrukları] tevfîkan vilâyetin husûlî-i ümrânıyla ahalinin istikmâl-i vesâit-i emniyyet ve âsâyişi [emniyet ve asâyiş vâsıtlarının tamamlanması] ve ticaret ve san'at ve ziraatın terakkî ve tezyîdi [gelişmesi ve artması] husûsât-ı mu'tenâ bahasına bezl-i nakdîne-i ihtimam ile [hazır paranın bol ve özenle verilmesiyle] hakikaten vilâyetin her tarafından emn ü âsâyişi temine muvaffak olunulduğu gibi Adana şehrinin esvâk [sokakları] ve pazarı ve mesîre mahalleri tanzim ve civarındaki bataklıkları tathîr [temizleme] ve her tanzîfat [temizlik işleri] tekmil edilerek şehr-i mezkûr bir bender-i nâdir [az bulunur bir ticaret yeri] haline îsâl olunduğu ve akdemleri [önceleri] şehr-i mezkûrda meks ü ikâmet [kalma ve yerleşme] gayrı mahall-i sıhhat addolunurken el-yevm bu ciheti dahi ıslâh olunup hastalık zuhuru ma'dûm [yok] mertebesinde idüğü Adana ile münasebât ve malûmatı mevsûkaları olan zevât-ı mutebere tarafından mükerreren temin olunmuştur...
(4 Haziran 1885)

İLAN VE REKLÂMLAR

☐ Kalekapısında Pirinccinin gazinosunda Sara hanım idaresinde bulunan çalgı kumpanyasıyla beraber yarınki Pazar gününden itibaren Ramazan-ı Şerife kadar her Pazar ve Cuma günleri Büyükdere'de vapur iskelesindeki büyük gazinoda icrâ-yı aheng edecektir.

Sara hanımın sedâsı hakikaten musikîşinâsân-ı asrın hayret ve eşvâkını celb edecek derecelerde bulunduğu gibi refakatindeki zevât dahi san'at-ı dakîkalarında [ince san'atlarında] en mahir olanlardan bulunmakla zevk-cûyân-ı zamânenin Büyükdere'ye şitâbân olacaklarına [koşacaklarına] şüphe etmeyiz...
(6 Haziran 1885)

☐ Samsun'la Sıvas arasında muayyen olan hafta postasından maâdâ bir de aralık postası açılarak beher Pazartesi günleri Samsun'dan hareket eyleyeceği ve postada yalnız mekâtîb [mektuplar] kabul olunacağı gibi Dersaadet'ten dahi Cumartesi günleri hareket edeceği ilân olunur... (7 Haziran 1885)

Altundan Mamul Gözlükler

☐ İstanbul'da Bahçekapısı'nda Şeyhülislâm Hanında 6 numarada cerrahlığa müteallik âlât ve edevât ile gözlük ve sâir âlât-ı basariyye [görme âletleri] mağazası.

Yukarıda mezkûr nâm ile küşâd olunmuş olan mağazada fenn-i cerrâhîye müteallik en son usul üzerine ve Avrupa'nın meşhur hastahanelerinde istîmal olunan aletlerin her nev'ini, çocuklar için emzik ve ihtikan [şırınga] âletleri ve hekime müteallik elektrik makinaları ve nîller [çivit otları] ve buhar makinaları ve her cins ve her nev' gözlükler ve dürbünler ve harita almak için âlât-ı hendesiyye ve sâire furuht olunmaktadır [satılmaktadır].

Mezkûr mağaza siparişleri dahi kabul ederek müşterilerini memnun edeceğini ilân ediyor. Gözlük âlât ve edevât-ı mezkûrenin tamiratı dahi icrâ olunur.

Mezkûr mağazaya bu kere yeniden bazı âlât ve edevât-ı fenniyye ve alel-husus edevât-ı cerrahiyye gelmiş olup bunlar bilhassa câlib-i nazar-ı rağbet idüğü ayrıca ilân ve ihtar kılınır... (9 Haziran 1885)

TELGRAF HAVÂDİSİ

(Ajans Havas Telgrafnâmeleri)

Londra 23 Haziran

☐ Mösyö Glâdston Meclis-i Meb'ûsânda ve Lord Granvil Meclis-i âyânda Lord Salisböri'nin vükelâ-yı cedîde memuriyetini kabul etmiş olduğunu beyan ettiler.

Vefat eden (Sir Hary Parks)'ın yerine (Sir Robert Hart) İngiltere'nin Çin Sefaretine tayin olunmuştur...
(26 Haziran 1885)

(Hüdâvendigâr Vilâyetinden Dahiliye Nezaret-i Celîlesine Mevrûd Telgrafnâmenin suretidir)

☐ Bursa Sancağında İnegöl kazasına tâbi Kadîmî karyesinde Kadîmî boğazı nâm mahalde bundan sekiz on gün mukaddem pazardan avdet eden birtakım köylülerin emvâl ve eşyasını ve dört re's bargîrlerini gasb ve nehbe mütecâsir olan [yağmaya cesaret eden] yedi nefer eşkıya hayyen [canlı] ve bir neferi bilmukabele kolundan mecrûhen [yaralı olarak] takiplerine memur edilen Bursa tabur ağası Derviş efendi marifetiyle bu defa ahz ü girift olunup yedlerinde zuhûr eden magsub [gasb edilmiş] eşya ve hayvanat ve esliha ile beraber kaza-yı mezkûr hükûmetine bi't-teslim istintaklarına mübâşeret edildiği [sorgulanmalarına başlandığı] İnegöl kaymakamlığından telgrafnâmesi üzerine arz olunur... (26 Haziran 1885)
Fî 10 Haziran Sene: 301
Mehmet Nazif

VİLÂYETLERDEN HABERLER

☐ Ayaş kasabasından alınan mektup meâline nazaran mahall-i mezkûr tapu kâtibine işten el çektirilmiştir.

Kâtib-i mumâileyh bazı kesâna verdiği sekiz kıt'a koçanın harclarını sandığa teslim etmeyip cîb-i intifâına [çıkarı için cebine] atmıştır.

Bu yolda daha birtakım müsavî ve seyyiât [kötülükler] alıvâli var imiş...
(6 Haziran 1885)

Kürdistan'dan Mektup

☐ Maliye müfettişi saadetlû Mahmut bey Muş'a muvâsalat etmiştir. Müfettiş-i mumâileyh hükûmet veznesini kemal-i süratle teftiş eylemiştir.

Mutasarrıflık ve belediye sandıkları birinci teftişte temhîr olunmuştur [mühürlenmiştir].

Müfettiş efendi belediyeye azîmetinde reisin nerede olduğunu sual eylemiştir.

Gölgesinden korkar gibi bir adam belediye reisi kendisi olduğunu söylemiştir. Sandık emini nerededir deyu sual olundukta, mumâileyhe sandık emini de kendisi olduğunu beyan etmiştir. Meclis-i belediî âzâsının nerede oldukları sual olundukta, merkûm "âzâ yoktur, âzânın vazifesini dahi kulunuz ibkâ eyliyorum" demiş.

Müfettiş efendi dahi "madem ki hem riyaset ve hem âzâ ve hem sandık emîni vazifelerini siz îfâ eyliyorsunuz, elbette belediye işleri yolunda cereyan eyliyor" diye sandığı temhîr eylemiştir [mühürlemiştir]... (9 Haziran 1885)

MÜKTEBESAT

(Mısır Havadisi)

☐ Son posta ile vürûd eden (El-ahram) gazetesinde mütalâa-güzârımız olduğu vechile Mısır Maarif Nezaretine saadetlü Fahri Paşa'nın tâyini lâzımeden görünmüş ve Paşa-yı mumâileyh Paris'te mün'akid Süveyş Kanalı konferansına hükûmet-i Mısrıyye cânibinden memûr bulunmasına mebnî nezâret-i mezkûreyi kabul edip etmeyeceği kendisinden istifsâr kılınmıştır [sorulmuştur]. Paşa-yı mumâileyh tarafından keşîde kılınan telgrafnâme-i cevâbîde muvâfakat cevabı i'tâ kılındığından mezkûr konferansa cânib-i hıdıvvîden [Genel Valilik tarafından] diğer birinin tâyin ve inhâ' kılınacağı [gönderileceği] veyahut hitâm-ı maslahata kadar Paris'te kalıp kalamayacağı henüz taayyün etmemiştir [belli olmamıştır]... (12 Haziran 1885)

3.1939: Babamın üçüncü erkek çocuğu olarak Tokyo'da doğdum.
3.1957: Tokyo'da Kitatoşima Teknik Lisesi'nden elektronik uzmanı olarak mezun oldum.
4.1957: Tokyo'daki Şimada Kimya-Fen Fabrikası'na girdim.
3.1959: Yukarıda adı geçen fabrikadan ayrıldım.
4.1960: Çiba Vilayetinde Çiba Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü'ne talebe olarak yazıldım.
3.1964: Aynı üniversiteden mezun oldum (Tezim: "Ziya Gökalp: Hayatı ve Fikriyatı.").
4.1964: Tokyo'da Keio Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Master Programı (Kursu)'na kayıt oldum.
10.1965: Türk Hükümeti'nin burslusu ve Japonya'dan Türkiye'ye gönderilen ilk talebe olarak, Türkiye'ye geldim. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Yeniçağ Kürsüsü'ne doktora öğrencisi olarak kayıt oldum. Prof. Cavit Baysun'un ve onun vefatı üzerine, Prof. Dr. Münir Aktepe'nin nezdinde öğrenimimi sürdürdüm.
5.1969: "Muhsin-zade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi" adlı doktora tezimi hazırladım ve Prof. İ. Kafesoğlu, Prof. Ş.Tekindağ ve Prof. M.Aktepe'den kurulu jüri tarafından kabul edilip mezun oldum.
6.1969: Keio Üniversitesi'ndeki öğrenim programıma döndüm.

3.1970: Aynı üniversiteden Master olarak mezun oldum.
4.1971: Tokyo'da Toyo-Bunko (Şarkiyat Kütüphanesi ve Enstitüsü)'ya araştırmacı olarak girdim.
7.1971: Tokyo'da Tokyo Yabancı Araştırmalar Üniversitesi'ne bağlı Asya ve Afrika Dil ve Kültürlerini Araştırma Enstitüsü'ne asistan olarak girdim (Institute for the Languages and Cultures of Asya and Africa, Tokyo University of Foreign Studies).
4.1977: Aynı enstitüde doçent oldum. Halen aynı enstitüde ve aynı vazifedeyim. Evli ve bir erkek çocuğu babasıyım.
11.1974-10.1975: "18. ve 19. Yüzyıllarda Batı Anadolu'da Ayanlar" konusunda Türkiye'de Başbakanlık Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi ve Manisa Müzesi'nde ilmi araştırmalarda bulundum.
9.1977-2.1978: Saraybosna (Yugoslavya), Sofya (Bulgaristan) ve Kahire (Mısır)'de "Ayanlar" konusunda ilmi araştırmalarda bulundum.
8.1981: IX. Türk Tarih Kongresi'ne katıldım ve "Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa'nın Bir Tereke Defteri" adlı tebliği okudum.
11.1981: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'nce düzenlenen "Uluslararası Atatürk Sempozyumu"na davet edildim ve "Türk Devriminin Japonya'daki Yankıları" adlı tebliği okudum.
8.1983: Amerika'da Princeton Üniversitesi'nce düzenlenen "III. International Congress on the Economic and Social History of Turkey"e davet edildim ve "The Managerial System of the Big Farm in the 18th Century Turkey" adlı tebliği okudum.
11-12. 1983: Londra Üniversitesi'ne bağlı School of Oriental and African Studies'de misafir kaldım ve İzmir Tarihi konusunda *Public Record Office*'te çalıştım.
8.10.1984: Türkiye'de, "19. Yüzyılda Manisa Bölgesinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi" konusunda İzmir ve Manisa müzelerinde ilmi araştırmalarda bulundum.

Yûzô Nagata

Prof.Dr. BOZKURT GÜVENÇ

Sayın Nagata San, Türk Tarihi ve Türkoloji ile ilginiz, ne zaman, nasıl başladı? Nasıl gelişti?

Türkiye, Türkler ve Türk Tarihi ile ilgim, Ciba Üniversitesi'nde Prof. Mitsuhaşi'nin derslerini takip ettiğim zamanlarda başladı. 1965-1966 yıllarında Türk Hükümeti'nin, 1966-1969 yıllarında ise İstanbul Üniversitesi'nin bana burs sağlaması, bir Türkolog olarak yetişmeme imkân vermiştir.

Gelecekte ele almayı tasarladığınız konulardan söz eder misiniz?

Gelecek için yeni bir plan olarak, "Karaosmanoğulları Devrinde Manisa Bölgesi Tarihi"ni bir kitap halinde ve Türkçe olarak yayımlamayı tasarlıyorum. Ayrıca, "Batı Anadolu'da bir çiftliğin idare sistemi" mahiyetinde bir yazıyı, Hacettepe Üniv. doçentlerinden Dr. Tuncer Baykara ile birlikte yayımlamayı düşünüyoruz. "Karaosmanoğulları Ailesine Ait Vakıflar" mahiyetinde bir makaleyi de yine tarihçi arkadaşım Dr. Özcan Mert (Marmara Ünv.) ile birlikte yayımlamaya hazırlanıyoruz. Ayrıca henüz bir plan halinde olmakla beraber, ileride, Türk ayanları ile Japon (*Gono*) ayanlarını karşılaştırmayı ve onların tarihi rollerini açıklamayı düşünüyorum.

Sayın Nagata San, araştırma ve yayınlarınızla Yeniçağ Osmanlı tarihinden Türkolojiye geldiniz, Türkolojinin dünyadaki durumu ile ve Osmanlı tarihi araştırmaları konusundaki düşüncelerinizi de öğrenebilir miyiz?

Türkolojinin dünyadaki durumunu tam olarak bilemiyorum. Ancak, Türkiye'deki Türkologların, Japonyalı Türkologların, özellikle Orta Asya üzerindeki çalışmalarını öğrenmesinin Türkiye için çok yararlı olacağını düşünüyorum. Osmanlı Tarihi araştırmalarına gelince, Türkiye'de bulunan milyonlarca belgenin daha iyi değerlendirilebilmesi için, uluslararası düzeyde (çapta), müşterek ve sistematik çalışmalar yapılması gerektiği kanısındayım.

Türkiye ve Türkoloji ile ilgilenen Japon meslektaşlarınızı, bilim adamlarını, öğretmen ve araştırmacıları kısaca tanıtır mısınız?

Japonya'da benden daha genç kuşakların, çok yetenekli olarak yetiştiğini söyleyebilirim. Mesela:

1) Kosuke Shimizu (Tokyo Yabancı Araştırmalar Üniv./Selçuklu Tarihi),
2) Kozo İtani (Kyoto Üniv./Rum Selçuklular Tarihi),
3) Tadashi Suzuki (Tokyo Üniv./ Osmanlı Tarihi),
4) Masami Arai (Ôsaka Metropoliten Üniv./Sonçağ Osmanlı Tarihi),
5) Kunihiro Shidara (Chitose Lisesi/Sonçağ Osmanlı Tarihi),
6) Masami Hamada (Doğu Türkistan Sonçağ Tarihi),
7) Masayuki Yamauchi (Tokyo Üniv. Sonçağ İslam Tarihi),
8) Hisao Komatsu (Sonçağ Orta Asya Tarihi),
9) Masatake Matsubara (Ôsaka'daki Etnografya Müzesi/Uzman Etnolog, Antropolog),
10) Toru Hayashi (Tokyo Yabancı Araştırmalar Üniv. Asya ve Afrika Dil ve Kültürlerini Araştırma Enstitüsü/Lenguist),
11) Toru Horikawa (Kyoto Yabancı Araş-

tırmalar Üniv./Orta Asya Tarihi),

12) Hiroki Odaka (Aichi Gakuin Üniv. /Osmanlı Tarihi),

13) Takao Moriyasu (Ôsaka Üniv./Orta Asya Tarihi/Ortaçağ),

14) Hiroshi Umemura (Risshô Üniv./Ortaçağ), gibi.

Yukarıda adı anılan kişiler yalnızca lise, enstitü ve üniversitelerde öğretim üyesi olarak görevli olanlardır. Bunların dışında çok sayıda genç doktora talebesi yetişmektedir Türkoloji alanında.

Nagata Sensei, Japonya'daki Türkoloji hakkında verdiğiniz bilgilerden sonra, Türkiye'deki Japonolojinin durumu ve sorunları hakkında da düşüncelerinizi ve önerilerinizi öğrenebilir miyiz?

Her şeyden önce, Türkiye'deki bilimsel kurumlarda Japonca kurslarının açılması sözkonusudur. Türkler için Japonca öğrenmenin şu iki yönden faydası vardır: (1) Japonolojiyi geliştirmek ve (2) Japon Türkologların bilhassa Orta Asya Türkolojisiyle ilgili çalışmalarının öğrenilmesi. Son zamanlarda Türkiye'de Japonoloji çalışmalarının gelişmekte olduğuna memnunlukla şahit oluyorum. Bunların daha da hızlı gelişmesi ve daha verimli olması için Japonca kursları açılması ve yetişen gençlerin Japonya'ya gönderilmesi şarttır. Japonların Türkoloji çalışması için de söylenebileceği gibi, Japonya'yı görmeden Japonoloji çalışılmayacağını sayın Bozkurt Güvenç Bey iyi biliyor. Japonya Hükümeti'nin de bu çabaya yardımcı olması gerekiyor sanırım.

Okuyucularımız ve dergi adına, ilgi ve zahmetlerinizle katkılarınıza teşekkür eder, çalışmalarınızda başarılar dilerim, Nagata San.

birkaç örnek vermektir."

2. Abdulrahim Abdulrahman and Yûzô Nagata, "The Iltizam system in Egypt and Turkey", *Journal of Asian and African Studies,* ILCAA, No. 14, Tokyo, 1977, pp.169-194.

"17. yüzyıldan sonra, Osmanlı Devleti'nde, vergi toplama usulünde geniş ölçüde uygulanan "İltizam" usulünün nasıl başladığı ve ne şekilde tatbik edildiği hakkında Mısır ile Türkiye'yi örnek alarak inceleyen bu makalede, Türkiye için, Batı Anadolu'da ve özellikle Karaosmanoğulları elindeki iltizam hakları örnek olarak gösterilmiştir."

3. *Materials on the Bosnian Notables,* Tokyo, ILCAA, 1979, 153p.

"Bu kitapta Saraybosna ayanlarının tereke defterleri, kısmen yayınlanmıştır. Bosna ayanlarının sosyal ve ekonomik temellerinin, özellikle, şehir ile kır kesimi arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacı güdülmüştür."

II. Japonca (Yayınlar):

1. *Toruko no Şakai to Keizai* (Türkiye'de Toplum ve Ekonomi) (M.Mori ve İ.Kamozawa ile birlikte), Tokyo, 1971, 198p.

"Bu kitabın birinci (Tanzimat) ve ikinci (Jön Türkler) bölümleri tarafımdan yazılmıştır. Bu yazıda, sözkonusu devirlerin sosyal ve iktisat yapısı ile değişme süreci, genel olarak incelenmiş ve tanıtılmıştır."

2. "İkinci Mahmud'un Merkeziyetçilik Siyaseti". *Oriento,* Vol.XII, No. 3-4, Tokyo, 1971, 149-168s. Bu makalede, Mahmud'un, ayan ve derebeylere karşı takip ettiği siyaseti incelenmiştir.

3. "Türkiye'de İslamcılık Cereyanı". *Asya ve Afrika'da Dini Hareketler,* Tokyo, ILCAA, 1972, No. 2, 1-32s.

Bu makalede, 19. yüzyılın ikinci yarısından

Bu makalede, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, özellikle 31 Mart Olayı'ndan sonra, Türkiye'de meydana gelen dini hareketler örneklerle ve sosyal ve ekonomik nedenlerle birlikte incelenmiştir.

4. "Osmanlı Hâkimiyeti Altında Balkanlar". *Doğu Avrupa Tarihi,* Tokyo, 1977, 99-128 s.

Bu yazıda Osmanlı hâkimiyetini, Balkanlar tarihi için, tüm olarak, bir "zulüm" şeklinde niteleyen eski görüş, bir "Karanlık Devir Nazariyesi" sayılarak reddedilmiş ve Osmanlı hâkimiyetinin de zamanla değiştiği ileri sürülerek değişme süreci, zamanın dünya şartlarıyla birlikte anlatılmıştır.

5. "Çağdaş Türkiye Tarihi." *Çağdaş Ortadoğu Tarihi, Vol. I; Türkiye, İran ve Afganistan,* Tokyo, 1982, 358s.

Bu kitabın, giriş (Ortadoğu Tarihine Giriş) ve birinci (Türkiye) bölümleri tarafından yazılmıştır. Birinci bölümde, Türklerin Anadolu'ya gelmesinden bugüne kadarki tarihi genel olarak anlatılmış, özellikle, tımarlı-toprak rejiminden iltizam-çiftlik rejimine geçiş süreci incelenmiş, Tanzimat'tan sonraki gelişmeler ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu suretle, bu çalışma Japonya'da ilk defa yayımlanan genel Türkiye tarihi sayılmıştır.

6. "Tarihte Göçebeler; Türkiye". *Müslüman Dünyası'nda İnsanlar* (diziyi yayıma hazırlayan; W.Miki), Tokyo, 1984, 5 cilt (3. cilt).

Bu yazıda, Türkiye'deki konar-göçer halkın tarihte oynadığı önemli roller Japon halkına tanıtılmıştır.

Yûzô Nagata'nın Yayımlanmış Çalışmaları

I. Yabancı dillerde:

A. Türkçe;

1. *Muhsin-zade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi,* Tokyo, ILCAA (Institute for the Languages and Cultures of Asia and Africa), 1976, 1980, 158 s. "Doktora tezimdir. Mehmet Paşa, 1750- 1768 ve 1771-1774 yılları olmak üzere, iki defa sadrazamlık yapmış olan ve zamanın siyasi ve sosyal durumlarını iyi bilen kıymetli bir devlet adamıdır (1768 Osmanlı-Rus Savaşı'nın mağlubiyetle neticelenmesi yüzünden paşanın bu tarafı pek iyi bilinmemektedir). Kitapta, hem paşanın hayat hikâyesi, hem de devrin en önemli konusu olan 'Ayanlar' anlatılmıştır. Çünkü Mehmet Paşa, sadarette bulunduğu sürece bu mesele ile yakından ilgilenmiştir. Tezimde ileri sürülen önemli nokta, 1768 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi ve sonrası devirlerde ayanların, taşra siyasi ve sosyal hayatına iyice hâkim olduğu ve özellikle kaza idaresi çerçevesinde, 'Ayanlık' denilen yeni bir idari görevi ellerine geçirmek suretiyle, eskiden bu görevi ellerinde bulunduran kadıların rakibi durumuna gelmesidir. Bu neticeyi, Türkiye'nin mahalli idarenin laikleşmesi sürecinin bir safhası olarak nitelemek pekâlâ mümkündür. Diğer taraftan, sözkonusu savaş sıralarında meydana gelen '1770 Mora İhtilali'nin', eskiden beri söylendiği gibi basit bir ayaklanma (yani savaşı kolaylaştırmak için II. Katerina'nın bu isyanı kışkırttığı ve cephedeki savaşı bu suretle kazanmak istediği) olmadığı; aksine, Mora'daki 'kocabaşı' denilen Rum ileri gelenlerinin öncülük ettiği ve geniş çapta yayılan bir milli ayaklanma karakterini taşıdığı görülmüştür. Mehmet Paşa, Mora valisi sıfatiyle bu isyanı, Makedonya ve Tesalya'daki ayanların yardımları ile bastırmıştır."

2. "16. Yüzyılda Manisa Köyleri; 1531 Tarihli Saruhan Sancağı'na Ait Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi", *Tarih Dergisi,* sayı: XXXII, İstanbul, 1979, 731-758 s. (İ.H.Uzunçarşılı Hatıra Sayısı).

"Bu makalede, 18. yüzyılda meydana gelen Karaosmanoğulları çiftliklerinin menşeini araştırmak amacıyla, 1531 tapu defteri incelenmiştir. İncelemeye göre, Manisa Ovası her ne kadar tarıma elverişli görülmekle beraber, 1531 yıllarında köylerde yerleşik nüfusun az olduğu ve dolayısiyle birçok arazinin boş bırakıldığı görülmüştür. Karaosmanoğulları'nın, belki, bu boş arazileri tarıma açmak suretiyle Manisa Ovası'nda birçok çiftlik kurmuş olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan, tımarlı toprak rejimi altındaki köy nüfusu, yapısı, tarım ürünleri ve toprak işletmeciliği gibi konular da çiftlik rejimi altındaki ayrı meselelerle karşılaştırılmak amacıyla, genel olarak ve ancak Manisa kazasına mahsus kalmak şartiyle (çünkü Karaosmanoğulları çiftlikleri hep bu kazadadır), incelenmiştir.

B. İngilizce (Yayınlar):

1 *Some Documents on the Big Farms (Çiftliks) of the Notables in Western Anatolia,* Tokyo, ILCAA, 1976, 67p.

"Bu kitapta, bazı Batı Anadolu ayanlarının tereke defterlerinden, sadece çiftliklerle ilgili kayıtlar Türk alfabesine (hafrine) çevrilerek yayımlanmıştır. Amacı, kapitalizmin dünya ekonomisine etkisinden önceki devir tarım ekonomisinde en önemli konu olan çiftliklerin ne hacimde olduğu ve nasıl idare edildiği konusuna

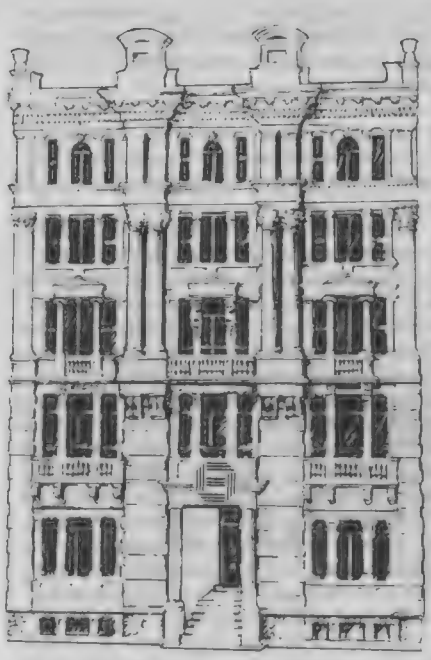

Esbank'ta ihracat özel bir hizmettir

Türk ekonomisine 57. katkı yılında Esbank'tan;
sanayici ve ihracatçılara özel hizmet.
Deneyimli ve uzman personeliyle bütün şubelerinde,
ihracata hız ve kolaylık sağlayan işlemler.
Uluslararası muhabirlik ilişkileri.
İhracatçı yurda, Esbank ihracatçıya kazandırır.

ESBANK

"tedbirli ve kararlı"

KİTABİYAT

BİR BATILI GÖZÜYLE TANZİMAT ve DEVLET BÜYÜKLERİ

Challemel Lacour, *Türkiye Rical-i Devleti* (İstanbul: İkdam Matbaası, 1326).

Türk yenileşme tarihinde önemli bir yeri olan Tanzimat devri üzerinde çeşitli araştırma ve incelemeler yapılıp, yayınlanmasına rağmen, bu dönemde Türkiye'nin politikasına yön veren devlet adamları Reşid, Âli ve Fuad Paşalar hakkında henüz eksiksiz monografilere sahip değiliz. Böyle olunca da, bu kişiler hakkında söylenenler, ister istemez farklı çevrelerin farklı bakış açılarının dar kalıpları içinde sıkışıp kalmaktadır. Zaman zaman görülen sağlıklı yaklaşımlar ise adeta bir istisna teşkil etmektedir.

Tanzimat devri devlet adamları üzerine yapılan çalışmalar ve bu çalışmalar için başvurulması gereken kaynaklar üzerinde -bu tanıtma yazısını fazla uzatmamak için- durmayacağız.

Burada inceleyeceğimiz yapıt, bir yabancı tarafından 1868 tarihinde kaleme alınmış. Bu kitapçık, Challemel Lacour adlı Fransız politikacı-yazarının 1868 yılında Fransa'nın ünlü politika ve ekonomi dergisi *"Revues des Deux Mondes"*da yazdığı bir makalesinin[1] Türkçe çevirisi olup, söz konusu çeviri, önce *"İkdam"* gazetesinde tefrika olarak yayınlanmıştır. 1326 (1910-11)'da da *"Türkiye Rical-i Devleti"* adıyla kitap olarak neşredilmiştir. Bu, küçük boy ve 76 sayfalık kitap, bölüm başlıkları bulunmamakla beraber, bir giriş ve sonuç bölümünün dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Tanzimat devri üzerinde çalışan pek az kişi tarafından bilinen veya varlığından bahsedilen[2] bu eser, yine çok az kişi tarafından kullanılmıştır.[3] Ayrıca, Ebuzziya (Tevfik)'nın 1330 (1914-15)'da kendi dergisinde bu kitap hakkında uzunca bir eleştiri yazısı kaleme aldığını görüyoruz.[4]

Kitapçığın muhtevasına geçmeden önce, yazarı hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz. 1827-1896 yılları arasında yaşayan ve tam adı Poaul-Armand Challemel Lacour olan yazarımız, ünlü bir Fransız politikacı-yazarıdır. Önceleri öğretmenlik ve gazetecilik yapan Lacour, daha sonra çeşitli dergilerde yazılar yazmış; krallığın sona ermesinden sonra ise, valilik, milletvekilliği, senatörlük, Bern'de ve Londra'da elçilik, dışişleri bakanlığı ve nihayet Senato başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Bu arada zaman zaman yönetimle ters düşmüş, muhalefette kalmış ve başı belâlara girmiştir. Milletvekilliği sırasında mecliste sol gurup içinde yer almış ve iyi hatipliği ile tanınmıştır. (Hayatı hakkında *"Le Grande Encyclopédie"*ye bakınız.)

Reşid, Âli ve Fuad paşalarla aynı dönemde yaşamış olan böyle bir kişinin, yakından takip ettiği Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeler hakkındaki gözlemlerini ihtiva eden bu kitapçık, Tanzimat devri ile ilgilenen tarihçiler için yararlı olabilecek bilgiler vermesi yanında,bugün de dikkate alınması gereken önemli noktalara temas etmektedir. Bu kitapçığın, orijinali olan Fransızca makale ile karşılaştırılarak ele alınması en doğrusu olmakla birlikte, o makaleye ulaşamayan Türk araştırıcılar için yine de yararlı bir kaynak olacağına inanıyoruz.

* * *

"Türkiye'de rical-i devlet pek nadiren yetişmiştir. Hatta bu tabire bihakkın müstehak zevat ancak şimdi şimdi görülmektedir" sözleriyle başlayan giriş bölümünde (s.3-9), Lacour, Tanzimat'tan önceki dönemlerde Osmanlı Devleti'ndeki kudretli vezirlerden (Sokullu, Köprülüler, Ragıp Paşa vs.) bahsederek, bunların hüsn-ü niyet ve akılcı politikalarla değil, çoğu zaman şiddet ve cebir yoluyla iş gördüklerini söyler (s.4). Daha sonra, "rical-i devlet" tabirinden ne anlaşılması gerektiği sorusuna, rical-i devletin mutlaka olağanüstü zekâya sahip olmasının gerekmediğini, asıl önemli olanın çeşitli yolları tetkik ederek memleketinin gerçek çıkarlarının müdafaa ve temin edebilmesi olduğunu belirterek cevap veren yazar, adeta politika dersi verir gibi sözlerini şöyle sürdürüyor: "Şu halde, devlet adamının takip edeceği maksadı kemâl-i vuzuhla bilmesi, bu maksadın husulü için siyasete mahsus birtakım tedabiri ittihaz eylemesi, yani yerinde söylenecek kelimeyi derhal buluvermesi, üstesinden gelemeyeceği umur-ı zarurîlere inkıyad etmesi, karşısındakinin fikrine girerek onu kendi âmâline celbeylemesi iktiza eder. Bundan maada böyle bir adamın harekâtında tamamiyle serbest olarak tasavvurât ve tertibât-ı ciddiye ve dâimede bulunabilmesi içün emniyet ve itimada mazhar olması şarttır." (s.6). Bu sözlerden sonra Lacour, Türkiye'deki durumu ise şöyle gözlemliyor: "Doğrusu araırsa Türkiye, bu tarzdaki fenn-i hükûmet ve usul-i siyaseti ancak üç-buçuk asırda anlayabilip tatbike uğraşmıştır. Millet-i gâlibe olduğu halde ekalliyette kalan bir anâsır, kendini hâkim-i mutlak farzeden bir hükümdar, işte Türkiye şekl-i hükûmeti. Böyle bir hükûmette bir idare-i muntazama tesisi kâbil olmadığı gibi ciddi bir program takibi içün tûl müddet mevki-i iktidarda kalacağından emin, sahib-i nüfuz bir vezir de görülmemiş olduğundan ıslahat icrası da imkân haricinde kalmaktadır. Makam-ı vezâreti ihraz eden zât ifâ-i hüsn-ü hizmet etmiş erbab-ı iktidardan olsa efkâr-ı umumiye kendisini asla muhafaza ve müdafaa etmekten maada herkes, hatta bendeleri bile gizliden gizliye mah-

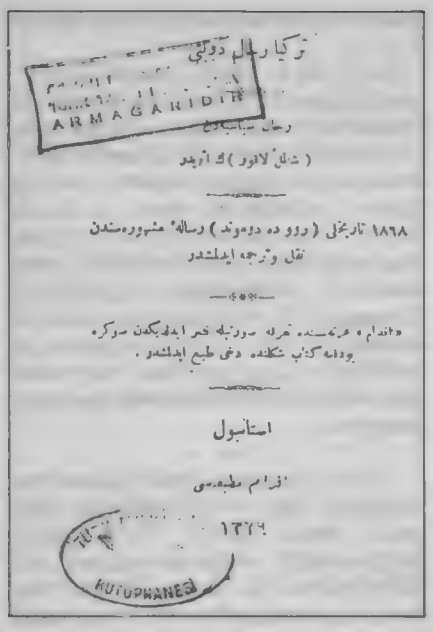

vına çalışırlar. İdare-i dahiliye böyle müşevveş olduğu gibi, siyaset-i hariciyede de büyük bir eser-i zaaf müşahede edilmektedir." (s.6-7).

Daha ileriki sayfalarda Lacour, 1834'e kadar Türkiye'nin Avrupa'da düzenli olarak çalışan bir daimî sefire sahip bulunmamasının, Türkiye'nin "günden güne tevessu eden medeniyetten" uzaklaşmasına yol açtığını belirterek, bu gidişin Türkiye aleyhine sonuç verdiğini söyler (s.7-8). Son zamanlarda, Reşid Paşa gibi "erbâb-ı zekâ"dan olan bir kişinin girişimleri ve Âli ve Fuad Paşaların gayretleriyle Türkiye'nin bu durumdan kurtulmaya başladığını söyleyen Lacour, bu üç devlet adamını yukarıda tarif ettiği niteliklere sahip ricalden sayar (s.8).

Lacour, giriş bölümünün sonunda, Türkiye'de devlet adamlarının şahsiyetlerini ve manevî kişiliklerini ortaya koyan düşünce ve mütalâaları hakkında herhangi bir şey söylemenin çok güç olduğunu söyleyerek, gerçekten önemli bir noktaya değinir: "Avrupa'da her devlet adamı eser yazar, nutuk söyler, bin türlü vasıta ile efkâr ve hissiyatını ilâna çalışır. Hatta uzun müddet sahne-i siyasiyâtı işgal etmiş bir adamın muharrerat ve hatıratı ef'âl ve harekâtında rehber edindiği kavâidin en hurdalarını bile tafsil ve izaha kâfidir. Halbuki Türkiye'de rical-i hükûmet evvelce hiç nutuk irad etmezler; eser olarak neşrettikleri şeyler ise siyasiyâta mütedair olmayub ya divan-ı eş'ar veya edebî bir risaledir. Muharrerat-ı hususiyelerini ise kimsenin gördüğü yoktur. Muharrerat-ı resmiyelerinde katiyen lüzumundan fazla bir şey söylemezler. Şu halde efkâr ve hissiyatlarını tahlil için âdeten müracaat olunan mehaza mâlik bulunamadığımız cihetle bu babda herkesin malûmu olan hususâttan fazla bir şey söylememiz ikti-

za eder ise de, tesadüfen ele birkaç vesikai mutebere geçmiş olmakla bu babda bazı mütâlâat yürütülmesi münâsib görülmüştür" (s.9).

Bu sözlerden sonra Lacour, kitapçığın birinci bölümünde (s.10-21), II. Mahmud'un ıslahat hareketleri, o dönemin devlet adamları ve Reşid Paşa'nın faaliyetlerinin bir değerlendirmesini yapar.

Lacour, II. Mahmud'un girişimlerinin Petro'nun Rusya'da yaptıkları ile bir tutulamayacağını belirterek, bunun olsa olsa Fransa, İngiltere ve İspanya'da krallığın nüfuz ve mevkiini kuvvetlendirmek için yaptıkları meyanında sayılabileceğini söyler. II. Mahmud'un, "efkâr-ı terakkiperverânesine" rağmen, yine "eskilerden" sayıldığını ve onların sonuncusu olduğunu söyleyen Lacour, "her âdet ve usulün sabit-kadem kalması arzu olunan bu betaet memlekette" en ufak yeniliklerin bile çok güçlüklerle karşılaştığını sözlerine ekler (s.12).

Daha sonra bu dönemin devlet adamlarından kısaca bahseden Lacour, sözü Reşid Paşa'ya getirerek, onun siyasi hayatının başlarında, bütün memurlara maaş bağlanması ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun neşr ve ilânı gibi iki önemli iş gördüğünü söyler. Birincisi hakkında, "Türkiye gibi sanayi, ticaret veya Avrupa'daki erbâb-ı akl ve zekâya ref' ve şöhret temin eden mesleklerin biri mevcut olmayan bir memlekette kendisinde biraz dirayet gören bir adam derhal memur olmaya heves eder" diyerek (s.16), bu durumun rüşvet ve bahşiş gibi gayrımeşru davranışları yaygınlaştırdığını belirten Lacour, Türkiye'deki rüşvet olayı hakkında çok ilginç sözler söylüyor. Reşid Paşa'nın ikinci başarısı olarak nitelediği Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Türkiye'nin Avrupa "âheng-i düveliyesine duhûlüne küllî hizmet ettiği"ni söyleyen Lacour, Hatt-ı Hümayun'da bahsedilen ıslahatın birçoğunun gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, önemli bir kısmının icraya konulmadığından tam bir inkılâbın vücut bulmadığını belirterek, hâlâ Âli ve Fuad Paşaların Hatt-ı Hümayun ahkâmını tatbik edebilmelerinin sabırsızlıkla beklendiğini söylemektedir (s.18).

Kitapçığın ikinci bölümünde (s.21—50) yazar, Âli ve Fuad Paşaların yetişme tarzları, siyasi faaliyetleri hakkında bilgi vererek, onların devrinin siyasi ve mâlî sorunlarına değinmektedir.

Âli ve Fuad Paşalar hakkında söylenenlerin sıhhatinin şüpheli olduğunu, ya mübalâğakâr ya da Avrupa'daki "Yeni Osmanlılar"ın "*Muhbir*" gazetesinde yazdıkları gibi garazkâr şeylerden ibaret olduğunu söyleyen Lacour, bu yüzden bu kişiler hakkında ister istemez hayatlarındaki faaliyetlerine bakılarak bir yargıda bulunulabileceğini belirtmekle, adeta bugünkü araştırıcılara yol göstermektedir.

Yazar daha sonra, Âli ve Fuad Paşalar ve onların siyasi faaliyetleri hakkında bilgiler verir. Bu bölümde söylediklerinde pek yeni bir şey olmayan Lacour, sözü 1856 Islahat Fermanı'na getirir. Bu fermanın ilân sebebinin, sözkonusu fermanı Paris Kongresi'nde zikrettirmek ve bu vesileyle Rusya'nın isteklerini akim bırakmak olduğunu gösterir (s.38). Bu fermanın ilânının Reşid Paşa ile Âli Paşa'nın arasının açılmasına yol açışını kendine göre yorumlayan Lacour (s.40), daha sonra 1856'dan sonra girilen dönem hakkında şunları söylemektedir: "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'yla başlayan birinci devir yalnız siyasiyâta teallük ettiğinden Avrupa kabinelerinden gayrısını meşgul edemezdi. Halbuki ikinci devre siyasî olmakla beraber büyük bir ehemmiyet-i mâlîyi de şâmil bulunduğundan bilcümle mehafil-i sarrafiyeyi alâdar etmekte ve günden güne kesb-i şiddet iden birçok enzar-ı ihtirası Türkiye üzerine tevcih eylemektedir. Eskiden Türklerden siyasî ve mezhebî ıslahat istenirdi. Şimdi ise mülkî ve iktisadî ıslahat yapılmasında ısrar gösteriliyor. Eskaza Türkler, mütalâat-ı muhtelifenin icrasında biraz taallül gösterip de Avrupa tarafından kendilerine ihtârât vâki olsa padişahın celb-i teveccühü için tertip edilmiş entrikalar derhal başgösterir" (s.40-41).

Bu gözlemlerden sonra, sözü devletin mâlî durumuna getiren Lacour, 1862'de Osmanlı Devleti'nin dış devletlere ve sarraflara olan borcunun 93 milyon Osmanlı Lirası'na ulaştığını söylemektedir (s.45). Bank-ı Osmânî'nin ise çok büyük imtiyazlarla donatılmasına rağmen hâlâ bir tahvil çıkarmadığını, işi yalnız faizciliğe ve sandık eminliğine döktüğünü belirten Lacour, sarrafların da "Şirket-i Umumiye" adıyla bir birlik oluşturarak devlete karşı bir tahakküm aracı haline geldiklerini söylüyor (s.47). 1865'te borçlara karşılık çıkarılan tahviller ise, tam bir "ameliye-i sarrafiye"dir ve piyasada değerinin yarısından işlem görmektedir (s.48-49). Daha sonra Lacour, bu gibi yetersiz ve yanlış uygulamaların borcu azaltacak yerde işi daha da güçleştirdiğini ve "nâkâbil-i imhâ" borçların gün geçtikçe artması karşısında devletin tam bir mâlî iflâsa doğru sürüklenmekte olduğunu belirterek, bu bölümün sonunda şunları yazıyor: "Bîtarafâne muhakeme edilirse Âli ve Fuad Paşaların Türkiye'yi böyle bir akıbete giriftar eylemiş olduklarını söylemek zaruridir. Fuad Paşa hayat-ı siyasiyesine, muvaffakiyet-i meşhuresine ve bâhusus derece-i servetine atf-ı nazar edince bir hiss-i mübahat duymaktan kendisini alamazsa da, kulağını arkasına atarak düvel-i garbiye tarafından Türkiye'ye vâki olan ihtarât-ı mükerrereyi dinleyip ehemmiyetini idrak edecek olursa (o sıralarda Fuad Paşa sadrazamdır) -ki edeceğine hiç şüphe yokdur- ciddi endişelere düşmekten de vareste kalamaz. Acaba Âli ve Fuad Pa-

şalar âtîye ne nazarla bakıyorlar? Bu suali mukaddere hakkıyla cevap vermek için aşağıdaki mütalaat-ı mühimmenin ityanı zaruri görülmüştür" (s.50).

Bu sözlerden sonra başlayan üçüncü bölümde (s.51-73) Lacour, kimliğini vermediği, fakat Osmanlı yöneticileri tarafından kabul edilecek seviyede biri olduğu anlaşılan bir Fransız'ın Âli ve Fuad Paşalarla İstanbul'da yaptığı mülâkatı aktarmakta ve bu arada çok ilginç ve düşündürücü değerlendirmeler yapmaktadır.

Ebuzziya'nın biraz şüpheyle baktığı, fakat söylenenleri yer yer haklı bulduğu[5] bu mülâkatın gerçekliği konusunda fazla şüpheye gerek yoktur kanısındayız. Çünkü, sözkonusu mülâkatta geçen konuşmalar gerçekten Âli ve Fuad Paşaların karakterlerine uygun düşmekte ve devrin diğer kaynaklarıyla karşılaştırıldığında onlarda verilen bilgilere büyük ölçüde uygun olduğu görülmektedir. Yer yer bazı yanlış tasvirler yapılırsa da (Fuad Paşa'nın tasvirinde olduğu gibi), bunu, yazarın bizzat kendisinin Âli ve Fuad Paşalarla görüşmediği, sadece bir dostunun kendisine anlattıklarını naklettiği ve izlenimlerin uzun süre doğru şekilleriyle hafızada tutulamayacağı gözönüne alınırsa bunları hoşgörüyle karşılamak gerekir. Kaldı ki, Challemel Lacour gibi ünlü politikacı-yazarın sırf lâf olsun diye veya söylediği fikirlerine destek sağlamak gibi bir amaçla oturup, böyle bir mizansen hazırlayacağını düşünmek de pek akla yakın gelmemektedir.

Kitapçığın en enteresan ve dikkate değer kısmını teşkil eden bu bölümün önemli bazı yerlerini, bir tanıtma yazısı çerçevesini daha fazla zorlamamak için atlamak zorunda kalarak, dönemin devlet adamlarının zihniyetini ve olaylara bakış açısını gösteren aşağıdaki pasajları almakla yetiniyoruz.

Âli Paşa ile yapılan mülâkatta, Bâbıâli'nin ıslahatlar konusunda Avrupa devletleri tarafından sıkıştırılmaları konusunda Âli Paşa şunları söylemektedir: "Gerek Fransa ve gerek Almanya buraya pek muktedir zevat izam ediyorlarsa da, bunlar meziyet-i şahsiyelerini göstermek için mutlak bir şeyler yapmak istiyorlar ve efkâr-ı hususiyelerini terviç ettirmek için hatıra gelmedik tazyikatta bulunuyorlar. Halbuki mahsûl-i fikirleri olan icraat, Londra ve Paris mehâfilinde vücut bulmuş olduğundan bunların Türkiye'de kâbil-i tatbik olup olmayacağını düşünmüyorlar.

Biz boş yere sefirlere izahat vermeye, onları ikna etmeye çalışıyoruz. Ne yapalım? İdare-i maslahat yolunu tutmaya mecburuz. Bizim bu hareketimize siz "vaadini ifâ etmemek" diyorsunuz. Halbuki bizce bu hareket memleketi mahv ve harabiyetten kurtarmaktır.

Kapitülasyonlar ecnebilere bizden ziyade selâhiyet tenîin eylemiştir. Siz kapitülasyonların ne demek olduğunu bilir misiniz? Bu kapitülasyonların belâsıyla biz memleketimizde tevzi-i icray-ı adalet hakkından mahrum bulunuyoruz. Halbuki Avrupalılar en zaif, en naçiz, en idaresi fena devletin bu hakka nail olmasını kabul ediyorlar.

Bundan maada Avrupalılar bizde bir banka tesis ettiler (Bank-ı Osmânî), Fransız usulü mektepler küşad eylediler (Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi). Hepsi pekâla; fakat bu müessesattan henüz istifade zamanı gelmemiştir. Haydi bunlar ne ise. Fakat, ecnebilere hakk-ı temlik verilmesi zımnında bir kanun neşretmemize dair dermeyan olunan talebe ne diyelim? Hatta yalnız hakk-ı temlik talebi ile iktifa edilmeyerek bu babda tanzim edilecek kanunun İngiliz Temlik Nizamnamesi'nden daha serbest, daha müsait olmasında ısrar gösteriliyor. İngiliz kanununca bir ecnebinin temlik edebilmesi için İngiltere'de tevellüdü şart olduğu halde bizde bu şartı da istemiyorlar. Bu yetmiyormuş gibi temlik kanunu kabul edilince terhin-i mülk meselesi hakkında da Fransız usulünün tatbikini dermeyan eyliyorlar. Bunların her biri memleketin bir parçasını koparmak değil midir? Tebaa-i Osmaniye maatteessüf büyük bir ihtiyaç içindedirler. Fazla olarak da katiyyen idare bilmezler. Şu halde netice ne olacağının evvelden keşfi pek sehldir. Çok geçmeden ecnebi sermayedarânı memleketimize baştan başa sahip olacaklardır.

Diğer taraftan, emvâl-i gayrımenkûle ferağ ve intikâl kanununun gayet fena olduğu söyleniyor. Rica ederim söyleyiniz: Avrupa'da hangi memleket görülmüştür ki, güzel bir kanun yapalım da ecnebiler menfaat görsün diye tebaasının hukukunu pây-mâl etmeye razı olsun? Halbuki bizden Avrupalıların istediği başka bir şey değildir. Bunun üzerine biraz tereddüt göstersek, biraz mühlet istesek bizi suiniyetle itham ediyorlar" (s.57-58).

Bunlara ek olarak Âli Paşa, daha sonra ilerleme konusunda şunları söylüyor. "Biz yürümeliyiz, çok geride kaldığımız için yürümeliyiz. Fakat çabuk yürüyeceğiz diye istim kazanlarımızı da berheva etmemeliyiz" (s.59).

Daha sonra Fuad Paşa ile mülâkata giden ziyaretçi, onun muhteşem konağında, bekleme salonunda Avrupalı pek çok kişinin beklemekte olduğunu görür: "Fakat Avrupalının muameleci ve murabahacı güruhu. Cümlesinin koynu koltuğu kâğıt, plan, proje ile dolu idi. Kimi en muvafık şeraitle şimendifer hattı, kimi memlekete en lâzım olan kanalı, kimi en sağlam banka tesisini teklife gelmiş ve cümlesi Paşa'yı iknâ ile bir-iki milyon kıvırmak hülyasını takip etmekte bulunmuş idi. Bu cins mahlûkâta Paris'te de pek mebzulen tesadüf edilir. Fakat bu sabah Fuad Paşa'yı beklemekte olanların gözlerinde büyük bir ateş-i ihtiras kaynamakta idi" (s.63).

Fuad Paşa ile yapılan mülâkatta, Paşa, Türkiye'nin hastalığının "cilt hastalığı" olduğunu belirtmiş, fakat, çabucak iyileşmesi için gerekli olan kükürdün bulunamadığını söylemiştir. Ziyaretçinin, "kükürt"ten maksadı "akçe" olup olmadığını anlamak için sorduğu bir soru üzerine söz Türkiye'nin içinde bulunduğu mâlî buhrana gelir. Bundan sonrasını aynen aktarıyoruz:

— "Vakıa ahval-i mâliyemiz şâyan-ı memnuniyet bir derecede değildir. Bunu itiraf ederiz. Fakat bu noktadan duçar olduğumuz müşkülât muvakkat olup işler sizin dediğiniz gibi iflâsa kadar varmayacaktır.. Zira bu iflâs uçurumuna biz asla gitmeyeceğiz. Ondan sarf-ı nazar Düyûnu Umumiye-i Osmaniye Avrupa devletleri düyûnuna nazaran ehemmiyetsizdir. İtibar-ı mâlîmizin haleldar olmasına sebeb ise, Avrupa devletlerinin mevki-i hakikîmizi bilmediklerinden ileri gelmektedir. Halbuki birtakım muhtekir sarraflar Avrupalıların bu cehline vâkıf bulundukları için onu idame ederek bizi mutazarrır etmektedirler.

— Paşa Hazretleri, Avrupa'da bir mesel vardır. "İnsan lâyık olduğu sarrafa düşer". Bir memleketin itibar-ı mâlîsi keyfî bir şey olmadığı gibi para ikraz edenler bu itibarı ne tesis, ne de tahrib edebilirler. İtibar veya itibarsızlık kendi kendini gösterir.

— Bizim itibarsızlığımız adem-i intizâmîdir. Halbuki biz tediyatı tehire uğratıyorsak [ödemeyi geciktiriyorsak] da sonunda borcumuzu tamamıyla ifâ ediyoruz. Hatta, doğrusunu isterseniz dâyinlerimiz [alacaklılarımız] yevm-i muayyende [zamanında] paralarını vermediğimize pek memnundurlar.

— Avrupa'da tediyatın intizamı itibar-ı esâsîdir. Sizin tuttuğunuz usûl ise itibarınızı takviyeye değil, Galata sarraflarının temin-i menfaatine yaramaktadır. Söz tutmamak bir devlet için iyi bir şey olmasa gerektir.

Hariciye Nazırı (Fuad Paşa o sırada Hariciye Nazırı'dır) gülmeye başladı, dedi ki,

— Bu halimizle birbirleriyle müsabaka edercesine bize müracaatta bulunuyorlar. Evimize geldiğiniz zaman misafir odasındaki kalabalığı gördünüz ya! Memleket, hükûmet-i Osmaniye ile iş yapmaya koşmuş adamlarla dolu.

— Paşa Hazretleri bu hale gülüyorsunuz ama, zannımca hata eyliyorsunuz. Sizinle iş yapmıyorlar. Size oyun ediyorlar! Lütuf ve nezaketinize dehalet eden zevatın fikrinde başka hiçbir şey yoktur, emin olunuz? Bunlar pek birinci derecede gelen bazı teşebbüsât-ı nafıaya dair imtiyaz istiyorlar. İhtimal ki, teşebbüsât-ı mezkûrenin iyi neticeler vermesi için pek çok pa-

ra veya gayet sağlam kredi lâzımdır. Yalnız, gayet mutabasbıs, bol vaadli, sırnaşık kimselerden ibaret olan bu işadamları bir taraftan yalvarma diğer taraftan rüşvet, bahşiş sayesinde işlerini becerirler. Siz bu imtiyazları, riayet edilmesi muhal şerâitle veriyorsunuz. Siz de şerâit-i mezkûrenin üstesinden gelinemeyeceğinden eminsiniz. Binaenaleyh, siz onları bağladık zannederken, onlar sizi bağlamış bulunuyorlar (...) Onlar zemini hazırlar, sonra bir iştihalısını bulup ellerindeki imtiyazları kâr ile satmak için huzur-ı kalble müşteri beklerler." (s.67-70)

Fuad Paşa, bu sözlere kısmen iştirak etmekle beraber, bu fikirlere kati cevaplarla mukabele ediyor ve Türkiye'nin takip ettiği siyaseti izah için bazı nedenler göstermeye çalışıyordu. Ziyaretçi daha da devam eden bu mülâkattan sonra, şu yargıya varıyor: "Evet, Türkiye gibi birtakım tesirat altında bazice kalan bir memlekette her günkü muhtelif hal ve mevkie göre tedabir ittihazından başka çare yoktur" (s.70).

C. Lacour, kitapçığın sonuç bölümünde, Âli ve Fuad Paşalar gibi "zevât-ı muktedirenin kuvve-yi akliyelerini böyle tedabir-i muvakkata aramağa hasretmiş olmalarına ne kadar esef olunsa azdır" diyerek, Türkiye rical-i devleti hakkında şu yargıya varıyor: Türkiye rical-i siyasiyesi zamanın gereği olarak Batılı fikirleri kabul etmekle beraber, Türklüğe has bazı özelliklerinden kolay kolay kurtulamamışlardır. Bunların, birincisi Avrupalılara, ikincisi de Türklere ve Türkiye'ye dönük iki veçheleri vardır. Avrupa'da bulundukları halde, Türkiye'ye gelince bu ikinci veçhelerini takınırlar. Diğer taraftan, bir devlet adamına lâzım olan vasıflara sahip olanlar, medeniyeti, zamanın ve siyasetin bir gereği olarak kabul ettirmek işini üzerine alırsa, bunu "cilve-i tesadüfün bir mahsulü" olarak görmek gerekir. Bu durumda, bu gibiler herhangi bir siyasî meslek de oluşturamamış ve bir "şakird" yetiştirmemiş olurlar. Türkiye'de Batılı fikirlere sahip kişiler hiçbir iş göremezler. Biraz zeki olanlar ise her zaman entrikalara maruz kalırlar. Hatta Âli ve Fuad Paşalar hocaları Reşid Paşa kadar tedbirli hareket etmeyip de, siyaset sahnesinden çekilirlerse, bir şakird yetiştirmeden gitmiş olacaklardır. Halbuki bu kişilerin üstlendikleri işi sona erdirebilmeleri için dirayetli ve azimli kişilerin yardımına ihtiyaçları vardır.

Buraya kadar, bir tanıtma yazısı sınırlarını galiba biraz aşarak özetlemeye çalıştığımız bu kitapçık, görüldüğü gibi, Tanzimatçılarla aynı dönemde yaşayan bir Avrupalı politikacı-yazarın Türkiye ve Türkiye rical-i devleti hakkındaki gözlemlerini vermesi ve Avrupalıların o dönemde Türkiye'ye bakış açılarını göstermesi açısından tarihçiler için yararlı olabilecek bir kaynak niteliğindedir.

Oktay ÖZEL

[1] Bu makalenin orijinalini biz temin edemedik. Ancak sözkonusu makalenin, Prof.Dr. Taner Timur'un *"Tarih ve Toplum"*un 12. sayısındaki yazısında 68. dipnotta bahsetiği *Revue des Deux Mondes*'un 1868 Ocak-Şubat sayısındaki "Les Hommes d'Etat de la Turquie" adlı makale olduğu anlaşılmaktadır.

[2] Bkz. Faik R. Unat-Selim N. Gerçek, "Tanzimat Devri için bir Bibliyografya", *Tanzimat I*, İstanbul 1940; Mihin Eren, "Türk Tarih Kurumu Kitaplığında Tanzimatla ilgili Bazı Kaynaklar", *Belleten*, XXVIII/12 (1964) (Yalnız burada yazarımızın ismi yanlış yanlış olarak "Charles" şeklinde yazılmıştır ki, Tarih Kurumu Kitaplığı Kataloğuna da aynı şekilde geçmiştir); Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, Ankara 1976, (Burada da yazarın ismi "Challemet" şeklinde yazılmıştır).

[3] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, üçüncü basılış, İstanbul 1964, cüz 1-11; Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa", *İ.A.*; Ayrıca, Cemil Meriç de *Bir Facianın Hikayesi* (Ankara: Ümran Yayınları, 1981) adlı kitabında bu kitapçığın orijinali olan Fransızca makaleden yararlanmıştır.

[4] Ebuzziya (Tevfik), "Rical-i Siyasiye-i Osmaniye", *Mecmua-i Ebuzziya*, c.13, cüz 128, 130,132 (1330).

[5] Aynı makale.

AMIRAL SIR FRANCIS BEAUFORT

Yelkenciler, onun adını, rüzgâr gücünü ölçmek için kullanılan cetvelden, şifre işleri ile uğraşanlar ise ünlü şifrelerinden tanır. Amiral Beaufort'un önemli başarılarından biri de İngiliz Donanması'na bağlı Haritacılık Dairesi'ni yönetmiş olması, bugün de dünyaca tanınan ve doğru olarak kabul edilen ve "Admiralty Charts" diye ün salan haritaların yapımını gerçekleştirmesidir. Dilimizde Kaptan Bofor diye tanınan bu İngiliz denizcisi 1826 yılından, 1855 yılına kadar, tam yirmi altı yıl süreyle, Harita Dairesi'ni yönetmiştir.

Ülkesi Fransa'yı, Kıta Avrupası'nın en güçlü devleti haline getiren Napolyon Bonapart ile İngiliz Krallığı'nın yıllarca süren çatışmalarına İngiliz Donanması'nın bir eri olarak katılan Kaptan Bofor, kendi kendini yetiştirmiş bir bilim adamıydı. On dört yaşında okuldan ayrılmış ve ertesi yıl Doğu Hint Adaları ve Çin sahillerinde ticaret yapan bir İngiliz gemisine kaydolunmuştur. Tüm ömrü boyunca titiz ve çalışkan kişiliğiyle kendini yüceltmesini bilmiş ve dünyaca sayılan bir bilim adamı olmuştur. Bir İspanyol harp gemisiyle yapılan çatışmada on dokuz yara alan Kaptan Bofor, daha sonra Türkiye'nin güney sahillerinde, bugün bile kullanılmakta olan haritalarını çizerken aldığı bir yaradan sonra deniz yaşamını bırakmak zorunda kalmıştır.

İngiliz İmparatorluğu'nun dünyaya yayıldığı ve aynı süre içinde bilimin her dalında ileri gelen bilimcileri yetiştirdiği bu yıllarda, Harita Dairesi Başkanı Amiral Bofor, 1831 yılında denize açılan "Beagle" adlı gemiye C.Darwin adlı araştırmacının katılması için gayret sarfetmişti. Adı geçen Charles Darwin'in, bilim dünyamızda çok yankı yapan, insanlığın gelişmesi teorisini ortaya atan ünlü bilgin olduğunu yinelemeye gerek olmamak gerekir.

Amiral Bofor'un başkanlığı yüklendiği yirmi altı yıl İngiliz "Admiralty"sinin Harita Dairesi, 1446 yeni haritayı yayınlatmış, denizlerin gel-git cetvellerini düzenlemiş ve "Admiralty" haritasındaki işaretleri ile kısaltmaların standartlaşmasını gerçekleştirmiştir. 1774 yılında dünyaya gelen Amiral Bofor, Harita Dairesi Başkanlığı'ndan emekliye ayrıldığından iki yıl sonra 1857 yılında yaşama gözlerine yummuştur.

"Karamanya" diye adlandırdığı, Anadolu'nun güney kıyılarını anlatan gezi romanı 1816 yılında yayımlanmış ve gördüğü ilgi üzerine 1820 yılında ikinci baskı-

ALFRED FRIENDLY

Birleşik Amerika'nın ünlü *"Washington Post"* gazetesinde sırasıyla muhabir, dışilişkiler yazarı ve nihayet gazetenin sorumlu editörü görevlerini üstlenen Alfred Friendly, sayılı bir Türk dostu idi. "Friends of Side" adını verdiği bir vakıf yoluyla uzun yıllar Side yöresinde yapılan arkeolojik çalışmalara destek sağlamıştır. Geçmişte "Karamanya" adı verilen güney kıyılarımızın ilk kez doğru ve ayrıntılı haritalarını gerçekleştiren, 19. yüzyıl, İngiliz Amirali Sir Francis Beautfort'un hayatını konu alan kitabı, 1977 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Günümüzden 172 yıl önce Anamur, Side ve Silifke gibi güney kıyılarımızdaki yerleşim merkezlerinin haritasını çizen bu kişi, denizciler arasında rüzgâr hızlarının ölçülmesinde kullanılan ve "Bofor" cetveli diye anılan çalışması ile ün salmıştır. Alfred Friendly, gazetecilik yaptığı sırada çıkan 1967 İsrail-Arap harbini *Washington Post* gazetesinde anlatışı nedeniyle aynı yılın Pulitzer Ödülü'nü kazanmıştır. Ölümünden bir yıl önce, 1983 yılında Alfred Friendly, gittikçe artan eğitim giderlerinin yükünü hafifletmek amacı ile, eğitimlerini Amerika'da sürdürmek isteyen Türk gençleri için Robert Collage nezdinde bir burs sistemi geliştirmiştir. Eşi, Bayan Jean Friendly de, kocasının anısına, bu yıl genç Türk gazetecilerini Amerika'ya davet etmiş ve onlara Amerika'yı tanıma olanağını vermiştir.

sını yapmıştır. Kopyesini yazımıza aldığımız, Kaptan Bofor'un kendi eliyle çizdiği, Side'deki açık hava tiyatrosunun yerleşimi ile Anamur'daki kalenin görüntüsü ve kalenin kitabesi, bu güney bölgemizin Batı dünyasına ilk kez bilinçli bir şekilde tanıtılmasının çok güzel örnekleridir.

Çeviri, kitabın 205'inci sahifesinden başlayıp 208'inci sahifesine kadar sürdürülmüştür.

1 Mayıs sabahı, Bofor, Adalia'ya (Antalya) vardı. Stafford Canning (İngiltere'nin İstanbul'daki sefiri) daha önce yazdığı mektupta Bofor'un geçen yıl "başına gelenleri" duyduğunu, ancak Bâbıâli'de vezirlerden hiçbirisinin konuyu kendisine aksettirmediğini ve bir tartışma konusu yapmadığını bildirmişti. Yine de, Adalia'da yerli yöneticilerin nasıl davranacaklarından, Bofor emin olamıyordu.

Karşılanışı oldukça soğuk oldu. Karşılıklı merasim topları atılmasına ve hediyeler teati edilmesine rağmen, Yeni Bey, kaptanı şüpheyle karşıladı. Eskiden bu bölgeyi yöneten paşa vefat etmiş, onun yerini oğlu almıştı. Genç bey Bofor'un harp gemisine iadei ziyarete gelmeyi kabul etmedi. Oysa, onun adına her gün bir Türk komutan çeşitli mazeretler uydurarak gemiye geliyor ve tepedeki teleskop hep gemiye dönük tutuluyordu. Kaptan Bofor, ölmüş paşanın genç oğlunun, sultanın kendisini görevden aldırtacağı kuşkusuyla yaşamakta olduğu kanısına varmış ve güncesine şu notları düşmüştü:

"Zannediyorlardı ki Bâbıâli'nin bundan sonra başvuracağı tedbir basit sonuç veren bir cinayetten ibaret olacaktır. Babasının korkuları nereden esinlenmiş ise genç oğlunun korkuları büsbütün gerçek nedenlere dayanıyordu. Önce ayaklanmaya yeltenen babasına destek olmuştu. Şimdi babasının mirasına bir hak olarak el koymak istiyordu. Üstelik pratik olarak babasının elde ettiği tüm kıymetlere el koymuş bulunuyordu. Böyle karışık bir durumda, genç beyin 'Kırk satır mı, kırk katır mı?' sorusunu beklediği sırada biz limana varmıştık."

Bofor bilahare öğrenmişti ki, teknesi limana demirlerken, kentteki güçler alarma geçirilmiş, kale kapıları kapatılmış ve toplar gemiye çevrilmişti. Kaptanın yaptığı tek ziyaret dışında "Fredericksteen" (Bofor'un gemisi)den hiçbir gemicinin karaya çıkmasına izin verilmemişti. Bofor bu duruma üzülmüştü, zira bu kentte "antik dönemden pek çok kalıntılar" bulunduğunu duymuştu. Türkiye'nin en güzeli olduğu ileri sürülen dönme minarenin üst bölümünü, zengin tarlaları ve çok hareketli pazar yerini ancak uzaktan seyretmekle yetinmek zorunda kalmıştı.

Nihayet bir hafta sonra "Fredericksteen" yelken açıp doğuya doğru limandan ayrıldı ve genç bey de herhalde derin bir nefes aldı. Bofor günümüzde Aksu ve Köprüçay diye adlandırılan, eski adlarıyla

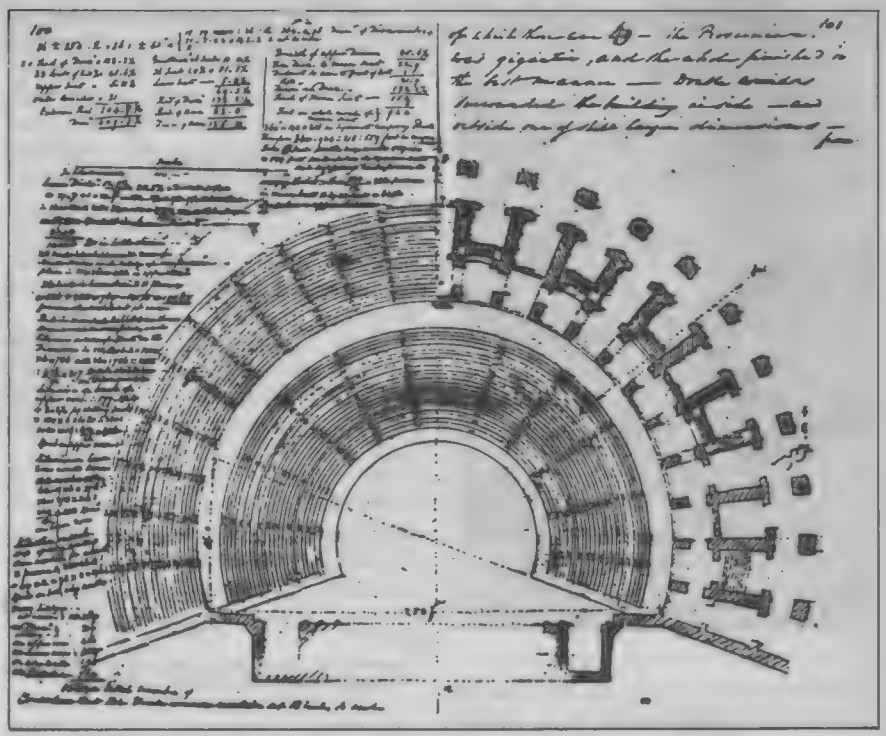

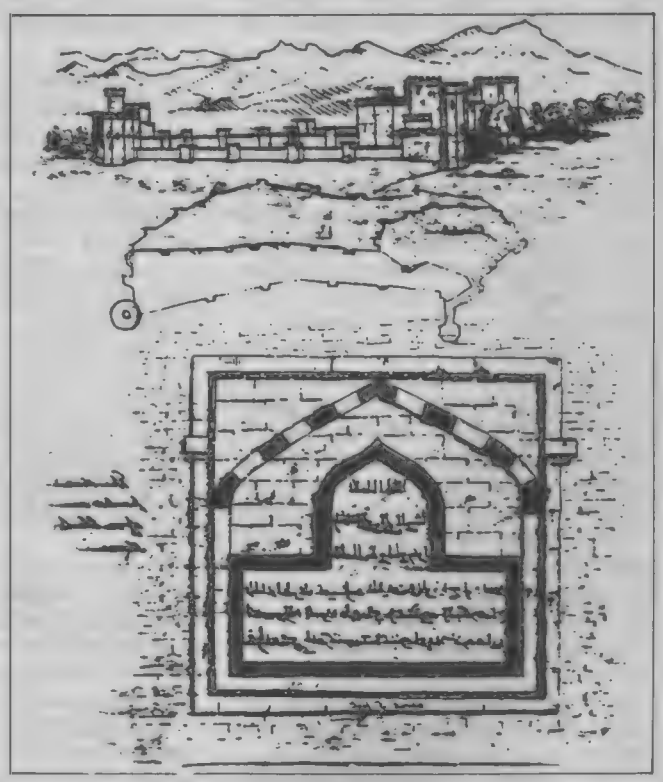

Beaufort'un 1812 tarihli Journal *'inden Side Tiyatrosu plân ve koltuk sayısı hesapları. Yanda: Aynı kaynaktan Anamur Kalesi ve kapısındaki kitabe.*

Cestrus ve Eurymedon denilen ırmak ağızlarını doğru olarak saptadı ve küçük kayıklar ile sığ sularda ilerleyerek Perge ve Aspendus'tan kalma harabeler varsa onları görmek istedi. Bofor bu gezilere fazla vakit ayıramadı; o nedenle, kıyıdan sadece birkaç mil içerde kalmış olan Perge'nin büyük duvarlarını, kapılarını ve stadyumu ile Aspendus'un (belki de klasik çağın en iyi örneği olan) görkemli tiyatro binası ile su kanallarını göremedi.

Buna karşın, dostu Cockerell ile Pamphilia'nın incisi Side'yi "keşfetmek" mazhariyetine erişti. Bu kentin antik tiyatrosu küçük yarımadanın düz arazisi üzerinde öylesine görkemli şekilde yükselmişti ki, ziyaretçiler orasını önce Akropolis sandılar. Bofor bu kente adeta âşık olmuştu. Gerek kentin, gerekse üzerinde kurulduğu yarımadanın ilk haritalarını çizdi.

Görkemli, İÖ II. yüzyıla ait, duvarlarına anılarında üç, dört sahife ayırdı. Kentin agorası, yarı yıkık Tholos Mabedi'nin (şimdi yok olmuş) taş oymalarını, insan yapımı özel limanlarını, su kanallarını ve daha bir kısım harabeleri hep çok ilgisini çeken şeyler olmuştu. Belki de küçük Asya'daki örneklerinin en güzeli olan, kentin kapısındaki "nymphaneum"a da hayran kalmakla beraber, Kaptan Bofor, kente su dağıtımında hem törensel hem de pratik görevler yüklenen bu büyük inşaatın hakiki anlamını bulamamıştı. Nitekim dostu Cockerell'da sonraları bu binaya "o anlamsız inşaat" diyecekti.

Bofor'un asıl ilgisini üzerinde toplayan tiyatro binası olmuştu. Güney kıyılarının en büyüğü ve mimari açıdan en ilginç olan bu tiyatroya, Karamanya kitabında bu kadar geniş yer verdiğinden dolayı, okuyucularından özür dilemiş ve "genel çalışmalar arasında bir denizcinin konuya yeterince açıklık getirememiş" olmasının mazur görülmesini istemiştir. Bofor ayrıca çok dolambaçlı hesaplar yaparak bu tiyatronun seyirci kapasitesini 15240 kişi olarak saptamıştı. Günümüzde Side'de son yirmi yıldır yapılan arkeolojik kazılar yönetmiş olan rahmetli arkeolog Arif Müfit Mansel onun bu hesaplarına hiçbir zaman itiraz etmemiştir.

Kentin ağası çekingenlikle gemiye bir nezaket ziyareti yapmış. Cockerell'ın anlattığına göre, ağa gemide gözünü çeken bir tayfa için 2000 kuruş teklif etmiş ise de Bofor bu olayı ciddiyetine yakıştırmadığından ne güncesine kaydetmiş, ne de Karamanya kitabına almıştır.

13 Mayıs tarihinde pek çeşitli haritalar, planlar ve sayfalarca suluboya tablolar yapmış olan Bofor gemisini doğuya doğru sefere kaldırdı. Kıyı boyunca kırk mil kadar yol aldıktan sonra, kaptanın aklına Cebelitarık kayasını getiren Alanya kalesine geldiler. Burasının bir zamanlar Yunan sahil kalesi Koraseyum olduğunu biliyordu. Daha sonra burasını korsan-tiran, şehvet düşkünü Trifon ele geçirmiş ve onu da bu kalenin önünde Romalı Pompeius yenilgiye uğratmıştı. Klasik dönemden sayılı bölümler kalmıştı. Asıl gözüken Selçuklu Devleti'nin en gözde gelen Sultanı Birinci Keykubat'ın XIII. yüzyılda yaptırdığı ve dış dönemlerinde ülkesinin merkezi olarak kullandığı görkemli kale idi.

Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yaratılmış mimarî başyapıtlardan Bofor'un ya haberi yoktu, vardıysa da onlardan hiç bahsetmemiştir. O dönemde İngilizlerin yegâne önemli saydıkları yapıtları "klasikler"di, yani Yunan ya da Romalıların yaptıklarıydı. Bunlar dışında kalan her şeye aşağılayıcı bir gözle bakılıyordu ve hepsine birden "modern" deniliyordu.

Ali NEYZÎ

VEZÂİFÜ'N-İNÂS

"Âlemde nasıl her eve lâzım ise hânım
Her hânıma da işbu kitâp öylece lâzım"

Dişi, kadın, kız anlamlarına gelen Arapça "ünsâ" sözcüğünün çokluk biçimi olan "inâs" sözcüğü, hemen anlaşılacağı gibi, *dişiler, kadınlar, kızlar* anlamlarına geliyor.

İfâde-i Mahsûsa'dan anlaşıldığına göre, *Vezâifü'n-İnâs*'ın yazarı Mehmet Sait, "Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne Türkî ve Darü'l-Muallimîn-i Rüşdiyye Arabî muallimi" idi.

Nişan Berberyan Matbaası'nda basılan 164 sahifelik *Vezâifü'n-İnâs*'ın kapağında, süslü bir dikdörtgen içine yerleştirilen yukarıdaki dizelerin hemen altında, "Dördüncü *defa olaak*[1] Maarif Nezâreti Celîlesi'nin ruhsatı ile tab' olunmuştur. Ruhsatnâme numarası 744" notu düşülüyor.

Osmanlıda, erkekler için açılan Rüştiyelerden yaklaşık bir yıl sonra, yani 1859'larda, kızlar için de Rüştiye okulları açılır. *Vezâifü'n-İnâs*'ın işte bu okullarda, bir tür ders kitabı gibi okutulduğu anlaşılmaktadır.

Dördüncü baskısı 1311 (1895) yılında yapılan *Vezâifü'n- İnâs*'ın arkasına, çift sütun 20 sahife tutan bir *Lûgatçe* de eklenmiştir. Kitapçı Ârâkel imzasını taşıyan "Zeyl Olunan Lûgatçe Hakkında İhtarat" başlıklı yazıda şöyle denmektedir:

"Malûmata sühûlet [kolaylık], tâlibâta [isteklilere] da daha ziyâde mûcib-i istifâde olmak üzere eserin işbu Dördüncü tab'ına bâzı ıslahat icrâ olunmuş ve evvelkilerden daha parlak sûrette tab' edilmiştir" (s.2).

Elimizdeki eşlemde, ilk üç baskının hangi yıllarda yapıldığına ilişkin herhangi bir bilgi yoktur.

Malûmata sühûlet olmak üzere, *Vezâifü'n-İnâs'ın Dördüncü Tab'ının Lûgatçesi* başlığı altında verilen *500 kadar* sözcüğün arasında; *asâyiş, ihbar, ihraç, istihdam, israf, ıslah, itaat, itimat, ifrat, ikaz, emâre, intikam, infial, payidâr, tebdil, tahsil, tercih, teskin, sâbit, huzur, hayâ, devâ, revâ, diyanet, sirâyet, sükûn, şefkat, tabiat, letâfet, ketum, müteakip, müteaddit, muhafaza, muhal, mûtat, mes'ut, mukarrer, nisyan, vâkıf, vefâsızlık, vakar, ülfet* gibi, bugün bile kimilerine pek sevimli gözüken örnekler de vardır. ("Osmanlıca üzerinde ısrar" edenlerin,[2] "dışsatım, dingin, doğa, doğal, sevecen, sevecenlik" gibi sözcüklere bile yasak koymaya kalkışanların[3] kulakları çınlasın!)

Vezâifü'n-İnâs'taki dilsel sorunlar, yapıtın arkasına 20 sahifelik Lûgatçe ekleyivermekle de bitmez. Osmanlı, 1895'lere gelindikte bile, henüz abece ve yazım konularını çözebilmiş değildir. Her eli kalem tutan bir başka türlü yazmakta, her yayımcı da gönlünün istediğince basmaktadır. Öyle ki, *Türk* sözcüğünün dahi nasıl yazılacağı kesin çözüme kavuşturulamamıştır! Kitapçı Ârâkel, *Türk* sözcüğüyle değil ama, noktalama sorunuyla yakından ilgilenmek güceminde kalır:

"İcrâ-i kelâmı tefrik ve durak mahalleriyle derecelerini tayin için lisân-ı sâirede şu dört işâret istimal olunur. Birincisi (,)dür ki *virgule*, ikincisi (;)dür ki *point virgule*, üçüncüsü (:)dir ki *deux point*, dördüncüsü (.)dır ki *point* namlarıyla mâruftur. Bu işaretler Lisân-ı Osmanî için dahi kabûl olunup âsâr-ı cedidede [yeni yapıtlarda] istimal edilmektedir" (s.3).

Kitapçı Ârâkel'in "ihdas" ettiği *virgule point*, yani (;) simgesinden sonra yazım sorunu sözde çözüme bağlanan *Vezâifü'n-İnâs*, yazarı Mehmet Sait'in *İfâde-i Mahsusa*'sıyla başlar:

"Rüesâ-i kabâil-i Araptan [Arap oymakları başlarından] *birinin* kerîmesi [kızı], tavâif-i mülûk-ı Araptan [küçük Arap hükümdarlarından] *birinin* emîrine [beyine] tezviç edilmişti [eş olarak verilmişti]. Bu kız, zevcinin dâresine gönderileceği gün, validesi kızını önüne oturtup şu âtîdeki nasihatleri vermiştir" (s.5).

"Kızım! Şimdiye dek konuşup görüşmediğin bir refike gideceksin. İmdi o zata sen câriye ol, köle ol ki o da sana kul köle olsun. Sana bâzı şeyler beyân edeceğim; onları belleyip muktezaları veçhile hareket eyle ki güzelce geçinip aranız bozulmasın" (s.6.).

Rüesâ-i kabâil-i Araptan birinin kızına annesi tarafından verilen *On Öğüt, Vezâifü'n-İnâs*'ın on bölümünden her birini oluşturmaktadır. Bunlar; *Yetingen ol, Kocana uy, Kocanın göreceği yerlerini temiz tut, Kocanın alışkanlıklarına boyun ey, Kocanın malını koru, Kocanın kandaşlarına saygı göster, Bedeninin kokusu alınacak yerlerini kolla, Kocana ilişkin*

gizleri sakla, Kocana karşı gelme, Kocan üzüntülüyken sen de üzüntülü ol gibi, basit şeylerdir.

Doğu ile Batı'nın yarattığı *ikicilik* açmazında, *féminisme* gibi yeni kavramlar bir yana, kadının insan olarak birtakım haklara sahip olması gerektiği görüşünden bile iletisiz gözüken Mehmet Sait, büyük bir *Pygmalion* [kendisi için kusursuz kadın yaratma] koca eğilimiyle şöyle der:

"Zevcenin [karının] zevce [kocaya] muvâfık-ı şer'ü hikmet kâffe-i umûrda [gerçeğe ve şeriata uygun bütün işlerde] itaat etmesi lâzımdır. Peygamber efendimiz, *ben bir kişinin diğer bir kişiye secde etmesini emredecek olsaydım, kadınların kocalarına secde etmelerini emrederdim,* buyurmuşlardır. Bir kadın, rızâ-i Allah için nâfile oruç tutacak olsa zevcinden izin istemelidir. Eğer zevcinin rızâsı olmaksızın tutarsa nâfile yere aç ve susuz durmuş olur. Hatta bir kadının akraba ve müteallikatından biri, belki bizzat validesi veya pederi hasta olup vefat edecek dereceye gelse, kocasının izni olmadıkça görmeye gitmesi meşru' değildir. Komşuya, çarşıya değil, camiye bile gidecek olsa, yine izin almalıdır. Eğer ruhsat almaksızın giderse, hanesine gelinceye dek veya tövbe edinceye kadar meleklerin la'net edeceği *hadis-i şerif* ile müsbettir. Basralı Rabia-i Şamiye, zevci diğer karılarına gidecek oldukça bizzat giydirip kuşatıp, *güle güle gidiniz* diye kemâl-i hürmetle gönderir idi. Erkekler dahi zevcelerinin hukukuna lâyıkı ile riayet etmiyorlarmış! Öyle adam olsa da *erkek vazifesini tutmuyor* diye kadın da tanımamak şeref ü meziyyet değildir" (s.41,42,43,44,139).

Rüesâ-i kabâil'in masal evreninden yirminci yüzyıla habire kılıç sallayıp duran Mehmet Sait'e göre, tüm kadınlar Basralı Rabia-i Şamiye gibi kukla olmalı ve Rabia'ların kendilerine *güle güle gidiniz* diyerek göndereceği erkeklerine, bedenlerini hep temiz, alımlı ve hazır tutmalıdırlar:

"Tehâret [temizlik] ü nezâfet [paklık] kadınlara birinci derecede lâzım olan şeylerdendir. Zirâ kadınların kendilerini zevçlerine sevdirecek, beğendirecek, mahabbeti kaybetmeyecek yolla hareket etmeleri, umûr-ı mukteziyyedendir. Kadınlar, zevçlerinin gözüne girmek, gönüllerini almak için temiz gezdikten sonra, ıtriyyat istimali gibi şer'an ve âdeten memduh [övülmüş] olup hazer [sakınım] edilecek ciheti bulunmayan şeylerle dahi süslenmelidirler" (s.47).

Ancak, "iğreti saç takmak, muvâfık-i şeriat değildir. Peygamberimiz, iğreti saç takana da beddua eylemişlerdir. Teessüf olunacak şeyin biri de düzgün sürünineli maddesidir. Bunlara para vermek, sade sefahatten ibaret değil, düzce hamâkattir [budalalıktır]" (s.49/50).

"Şer'-i şerîfe mugâyir olan ziynetlerden biri de kadınların erkeğe mahsus olan elbiseyi giyerek (transvestisme), kendilerini erkeğe benzetmesidir. Peygamberimiz, *kadın giyeceği giyen erkek, keza erkek giyeceği giyen kadın, rahmet-i bârîden dûr* [yaratanın esirgemesinden uzak] *olsun,* diye beddua eylemişlerdir" (s.51).

"Kadınlar yalnız zevçleri için süslenmeli, ziynetlerini nâmahremlere göstermemelidirler. Bir kadın, zevci ne yolda süslenmesini isterse, ol vechile süslenmeli; kocasının hoşlanmadığı ziynetlere, *şimdi bu geçiyor, zamane modası böyle* diye ra'bet eylememelidir" (s.52).

Kadının, "haneye bizzat nezaret" (s.95) edebilmesi için, "bir iki gün dişini sıkarak kerrat cetvelini" (s.96) ezberlemesi de artık gerekmektedir. Çünkü kadınlar, "hamamdan çıktıkları sırada nâtur hanımın [hamam işçisi kadın] *su hakkı, baş hakkı, kurna hakkı,* daha bilmem ne hakkı gibi dizip döktüğü nâhak hesap üzerine beş-altı baş bir araya gelip yarım saat uğraştıkları halde doğru doğru haklaşamıyorlar" (s.97).

"Hele bundan böyle inâs [dişiler, kadınlar, kızlar] için açılan Rüşdiyelerden sûret-i kâmilede idareye muktedir hanımlar yetiştikçe, idare yolunu bilmeyen ve elinden iş gelmeyen kızların yüzlerine bakacak bulunmayacağı güneş gibi açıktır. Okur yazar atlıya, cahil ise yayaya benzer. Tahsil-i hüner ü mârifet etmeyen kızlar, mekteplere müdavemet ile hanımlığa lâzımgelen vezâif ü kemâlatı öğrenmiş olan hanımlara nisbetle bundan böyle gözden düşüp kimsenin hüsn-i nazarını celbetmeyecekler ve evlerde kalacaklardır" (s.99/100).

"Täife-i nisânın [kadınların] tahsil-i ilm ü mârifete çalışması, erkeklere teşebbüh [benzeme] olmaz mı? Erkeklere teşebbüh ise, menhî [yasak] değil mi? Peygamberimiz, *Recule*'ye [erkeğimsi kadına] beddua eylemediler mi?... Menhî olan, kadınların erkeklere kıyafet ü hey'ette [giyim ve görünüşte] benzemeleridir. İlm ü mârifette teşebbühleri menhî değil, belki memduhtur" (s.102).

"Darü'l-Muallimîn-i Rüştiyye Arabî muallimi" Mehmet Sait, kendi *yaşam alanını* savunur gibidir: *"Rüştiyelerde* kızlara okutulan dersler, mesâil-i diniyyeyi [dinsel sorunları] bildirecek ve hanımlığa lâzım olan vezâifi öğretecek şeylerdir". Bu nedenle, "Rüştiyelerden yetişen hanımlar hem hukuk-i zevciyyatı, hem de idare-i beytiyyeyi [ev yönetimini] mükemmel sûrette bileceklerdir. Bu cihetle de lâzım olan şeylerin ekserisini kendileri yapıp, işleyip, çarşıdan almaya muhtaç olmayacaklardır" (s.101, 104/105).

İster Rüştiyelerden yetişsin, ister "on kızım olsa birini bile Rüştiyeye vermem" (s.99) diyen kadınların kızlarından olsun, "zevcin akrabasına bedlik etmesi", kadın için "câiz değildir" (s.111).

Kadının, kocasının kandaşlarına göstermesi gerektiği saygı üstüne örnekler getiren Mehmet Sait, yapıtının Onuncu ve son bölümünde, koca için gerekli gördüğü *Ta'zim ü Hürmet*'i bir kez daha vurgular:

"Kadınların, zevçlerinin emrine muhalefetten içtinap etmeleri lâzımgelen ve en ziyâde mühim ve mutenâ olan vazifelerdendir. Bir kadın, zevcinin sözünü dinlemezse, kocasını kendine düşman edeceğinde şüphe yoktur. Kadınların, zevçlerine itaat etmeleri vazifeleridir" (s.139).

Hüseyin KILIÇ

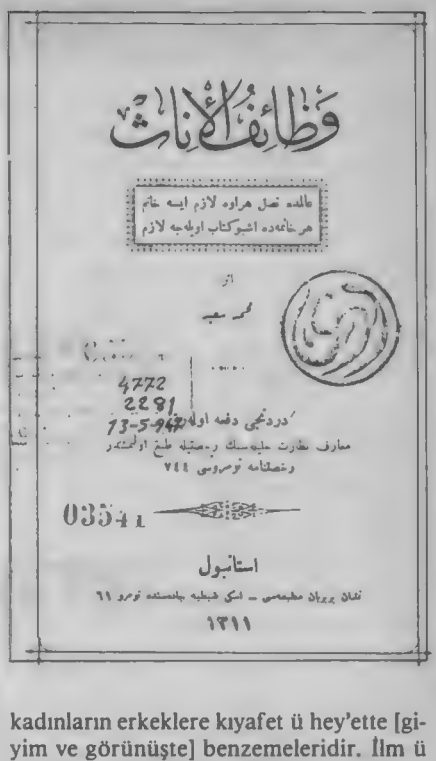
وظائف الاناث

عالمده فصل هراوه لازم ايسه خانم هر خانه‌ده اشبو كتاب اولمه‌جه لازم

4772
2291
13-5-943

دردنجی دفعه اولمق اوزره معارف نظارت جليله‌سنك رخصتيله طبع اولنمشدر رخصتنامه نومروسی ٧٤٤

03541

استانبول

١٣١١

وظائف الاناث درديجی طبعنك فهرستی

آ

آب رو (يوز صوبی)، ناموس.
آرایش مجلس القت اوتوروب برلكده قونوشمانك ذيقی.
آزار تكدير ايديش، ايجيديش.
آسایش راحت اولمق.
آشنای فقه وادب شريعت وحقوق عرفی ولسانك اصول وقواعدنی بيلن.
آگاه واقف اولمق، بر شيدن خبری اولمق.

ا

اب پدر، بابا.
ابقا بالی تيلمی، (برشيدی) اولدقی حالده براقمق.
اتصاف برصفتيله موصوف اولمق، صفتلانمق.
اجر وثواب برايشك بدل، قارشو. ايلكده، حسن حركته مقابل وعد بيورولديغی مكافات.

اجتناب صاقينمق، يه‌كيلمك.
احتياط صوكره‌دن اولهجق شيئی صوكنی گوزمك.
احتراز رديئی يابمقدن جكنمك.
احياناً (آره‌سيره) وقت وقت اولان شی.
اخبار خبر ورمك.
اختيار برشيئی ايستمكه يابمق.
اخراج چيقارمق.
اختيار حلم طليملی اولمق.
اختيار ذلت ذليل، آلچاق اولمق قبول ايتمك.
اخروی آخرتجه اولان شی.
ادامهٔ القت وصحبت قونوشمه دوام ايتديرمك.
ادبا ادبيات، برلسانك ادبياتی، اصول وقواعدينی اچی يازوب اچی بلنلر.
أدنا آلچاق، آلچاق اولان.

1 *Defa olarak* denmez. "İlişkin olarak" denmeyeceği gibi. Yanlıştır!

2 Prof. Mehmet Kaplan, *Büyük Senteze Doğru*, (Türk Dili, Sayı: 384, Aralık 1983) s.510.

3 Cumhuriyet, *Sözcük Yasağı Kesinleşti*, (26 Şubat 1985).

1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler-II

GİACOMO CARRETTO

Şevket Süreyya, İstanbul'da, dergiye can veren Şefik Hüsnü (Değmer)'in[65] kişiliğinden etkilenerek *Aydınlık* dergisi grubu ile birleştiğinde durum böyle idi.[66] *Aydınlık*[67] adını Barbuse'ün[68] *La Clarte*'sinden almıştı ve aralarında, sol öğretileri en iyi bilen, ekonomist Vedat Nedim (Tör)'in[69] de bulunduğu Türk öğrenciler[70] tarafından 1919'da Berlin'de kurulmuş ve İstanbul'da adına Sosyalist sıfatını da eklemiş olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin organı idi. Parti İstanbul'a nakledildikten ve (*Kurtuluş*'un[71] yerini alan) *Aydınlık* dergisi ortaya çıktıktan sonra, Şevket Süreyya'dan başka, Burhan Asaf (Belge)[72] ve Nâzım Hikmet de bu dergide çalışacaklardır. Şefik Hüsnü'nün çağrısı üzerine Berlin'den gelen Vedat Nedim, İstanbul'daki Türkiye Sosyalist İşçi ve Çiftçi Partisi'nin üç delegesinden biri olarak, İsmail Hüsrev ise, Anadolu'daki Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın altı temsilcisinden biri olarak (ikisi delege olarak kabul edilmemişlerdi) Komintern'in Dördüncü Kurultayında yer aldılar. *Aydınlık*'ın yansıttığı Türk Komünizminin "ulusçu yanı", Beşinci Komintern Kurultayı (Haziran-Temmuz 1924) sırasında bir tehlike olarak görülmüş olmalıydı ki, Ukrayna delegesi Manuilski *Aydınlık*'ı proletarya ve burjuva sınıfları arasında bir işbirliğini (ki bu *Kadro*'nun düşlediği çelişkisiz toplumdur) arzu etmekle suçlamıştı. Özellikle *Aydınlık*, yabancı müdahaleyi önlemek için, kapitalist bir kalkınma modeli istiyordu. Manuilski'ye göre, dergi İkinci Enternasyonal'in toplumcu-yurtsever (sosyal-patriyotik) ideolojilerinden esinlenmişti.[73]

Şevket Süreyya, anılarında, bu siyasal faaliyet döneminden, kültürlerini geliştirme olanağı bulamayan üniversite öğrencileri ve çevrelerinden koparılıp kavrayamadıkları bir sanayi toplumunda köksüz kalmış işçiler arasındaki propagandadan söz eder.[74] Sonra, 1925'te komünist hareketi parçalayan tutuklamalar başlamıştır. Nâzım Hikmet ve Şefik Hüsnü yurtdışına kaçmışlar, ama Şevket Süreyya tam tersi bir karar vermişti: "Bu gece tutuklanacağımı biliyorum. *Aydınlık*'ın sahibi ile kimi yazarlar ülkeyi terkediyorlar. Bir karar vermekle karşı karşıyayım. Karar verdim, burada kalıyorum. Artık benim kaderim bu toprağa bağlıdır."[75] Tutuklanıp yaklaşık 10 yıla mahkum olduktan sonra,[76] konulduğu Afyonkarahisar cezaevi, Anadolu ya da gerçekle ikinci kez karşı karşıya gelmesini sağlıyordu.[77] Cezaevinin küçük dünyasında, ülkesinin gerçekleriyle yüzyüze gelmesi, içindeki robotu parçalıyor ve bir cezaevi arkadaşının "bu ülkenin tüm çektikleri cahilliktendir" sözleri ona, devrimin sonuna kadar götürülmesinin zorunlu olduğunu anlatıyordu.[78] Ve Şevket Süreyya, önce Birinci Dünya Savaşı'nın acılarını duyarak Anadolu'yu ilk keşfedişi ile; sonra, Komünist Partisindeki siyasal görevine ilişkin yeni gerçeğe ulaşmadan önce, onu (bir Şaman gibi) ormanlarda inzivaya çekilmeye iten ideolojik sapınç yoluyla; son olarak da, kaçmaya çalışmadığı için, gönüllü diyebileceğimiz, robotça davranışların ortadan kalkmasını ve olayların gerçek yüzlerini yeniden kazanmalarını sağlayan hapis cezası ile, gözlerini kendi gerçeklerine çevirmesi için itici güç kazandıran gerçek anlamda bir dinsel törenden geçmiş gibi görünüyordu. 1926 yılında çıkarılan genel bir af ile serbest bırakılan Şevket Süreyya eski dostları ile ilişkilerini yeniden kuruyordu. Ama gerçek hakkındaki değişik görüşleri nedeniyle, eski dostları ile birbirlerinden ayrılmışlardı. Yeniden tutuklandığında yalnızca suçsuz olduğunu belirterek ve başka bir şey söylemiyerek her şeyi "kader"e bırakıyordu. Ve 1927'de kesin olarak serbest bırakılıyordu.[79]

Şefik Hüsnü'nün Türkiye'yi terketmesinden sonra genel yazman olan Vedat Nedim (Tör) de tutuklanıyor ve 1926'da tekrar bırakılıyordu. Ancak V.N. (Tör), Kemalizm'e karşı Viyana merkezinden düzenlenmiş olan "son bireye kadar mücadele" fikrine karşı idi ve 1927 yılında, devrimci yollarla[80] proletaryanın diktatörlüğüne ulaşmak için gösterdiği faaliyetler yüzünden tutuklandığı zaman hafif bir cezaya çarptırıldı.

Şevket Süreyya hemen Milli Eğitim Bakanlığı için çalışmaya ve Türk devrimini sonuca ulaşmış sayanlarla onun gelecekte de sürdürülmesini isteyenler arasındaki tartışmalara katılarak ekonomik görüşlerini tanıtmaya koyuldu.[81] *Suyu Arayan Adam*, suyu bu kez Anadolu'nun çorak topraklarında bulmuştu ve arkadaşlarının da onu bulmalarına yardım edecekti.[82] Bunda, Lenin'in ölümü ve sosyalizmin tek bir ülkede kurulması ile ortaya çıkan şaşkınlıktan yararlanarak komünist aydınları kendi saflarına çekmeye çalışan Kemalist siyasetin de katkısı olmuştu. Bu öyle bir formül idi ki, yeni ulusçuluğu başlatan ve temelde kendi halkına bağlı kalan Türk aydınlarınınki gibi bir çevrede derin bunalımlara yol açmaması olanaksızdı. Bu, güncel "bölgecilik"e, Kara Avrupası'nda

ya da İngiltere'deki gibi, solcu ya da sağcı olabilen "etnik toplulukların ırkçılığı"na yakın gibi görünen, ancak çoğu kez, kesin olarak bir kalıba oturtulması güç olan bir ulusçuluk ya da bir duygu idi. Kemalizm halkın yararına hareket etmek için gerekli olanaklar ile maddi araçları sağlıyor ve başlatılmış, ancak daha ileriye götürülmesi gereken bir devrimi besliyordu.

Şevket Süreyya, bu devrimi yaşatmak, kendi fikirlerini yaymak için gerekli ilk aracı 29 Ocak 1929'da, Ankara'da ilk konferansını verdiği *Türk Ocakları*'nda [83], buldu. İlk sözleri şunlar oldu: "Türkiye bir devrimin içindedir. Bu devrim durmadı."[84] Konferansta Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu da hazır bulunuyorlardı. Konferansta ileri sürülen fikirler öylesine büyük bir yankı uyandırdı ki, Türk Ocakları'nın bütün şubelerine dağıtılması için yayımlanmasına karar verildi. Ancak basın bu konferansı, Cumhuriyet Halk Partisi içinde oluşan yeni bir akımın başlamasına dikkati çekerek ele aldı. Bu yüzden Şevket Süreyya, bu yeni eğilimi başlatmak istediği yolundaki haberleri yadsıdığını Recep Peker'e yazı ile bildirmek zorunda kaldı.[85] Daha sonra "inkılâbın ideolojisi" hakkındaki fikirlerini bir "tez"de topladı ve onu Atatürk'e sundu. Atatürk bunun "değerli bir yapıt" olduğunu belirterek yayımlanmasını istedi. Ancak Şevket Süreyya, devrimin derinleştirilmesinin bilinçli bir azınlık tarafından yapılabileceğine inandığı için, yapıtını yalnızca 21 kopya olarak hazırlamıştı.

Aynı görüşler, daha sonra *İnkılâp ve Kadro* adlı yapıtta ve organik biçimde ortaya konulacak olan konferanstaki o sözleri Ocak 1932'deki ilk sayısında yineleyen *Kadro* dergisi tarafından yeniden ele alınmıştır. Derginin bu ilk sayısında Türkiye'nin yaşadığı devrimin kendine özgü ilkeleri olduğu, ancak bunların henüz bir "düşünce sistemi" içinde düzenlenmemiş olduğu savunuluyordu. Bu sözler bir durumu gözden geçirme ve toparlanma döneminin gerekliliği dolayısıyla *Critica Fascista*[86] dergisinin ilk sayısında yayımlanan sözleri anımsatabilecek nitelikte idi.

Eğer Türkiye'de *Kadro* hareketi hakkındaki yorumların sayısı çok olmuşsa, bunda, bu ülkenin çağdaş tarihi hakkında yazılmış az sayıdaki temel kitaplardan birinde, Kemal H. Karpat tarafından yazılmış ve derginin kendi sınırları dışında da tanınmasına yol açan başlıca kaynak olan tanıtma yazısının etkisi olduğu söylenebilir.[87] Ne var ki Karpat *Kadro* hakkında "Marksizm, Ulusçuluk ve kurumlaşmanın yüzeysel bir karışımı" diyerek olumsuz bir yorumda bulunuyordu. *Kadro*'nun bütün sınıfların totaliter bir devlet içinde kaynaşması yolunda gizemci (mistik) bir amacı vardı. Oysa Türk Devrimi bireyci idi ve bireyin özgürlüğü için mutlakiyet ve gizemciliğin yıkılmasını amaçlıyordu. Ancak *Kadro* Neo-Kemalizm ve "Menderes sonrası" ile, toplumcu eğilimlerin gelişmesi sonucu bir dayanak noktası haline gelecektir. Daha, askerî müdahalenin olduğu 1960 yılında, Karpat önceki yargısını şöyle değiştiriyordu: "Dergi, Türk aydınları üzerinde derin etkiler yaratan ve onları toplumcu düşünceye yönelten bir yayın olarak anımsanır; bugün onun eğitsel değeri genel olarak kabul edilmiştir". Bununla birlikte dergideki fikirlerin seçkin fakat parti hiyerarşisinin hoşuna gitmek için fazlaca ilerde olduğunu eklemekten de geri kalmıyordu.[88] G.S. Harris de, "dönme komünistler" olarak tanımladığı *Kadro* yazarlarına fazla bir yakınlık duyar görünmemesine rağmen, adı geçen 1967 tarihli yapıtında, onların eserini "Türkiye'nin çağdaş tarihindeki en etkili aydın deneylerden biri" olarak tanımlar.[89] Karpat, ilk dönemde Atatürk'e yakın, ancak sonraları 1923 yılında Türkiye'yi terketmiş olan kadın yazar Halide Edip (Adıvar)'in[90] yorumuna da bu arada işaret eder. Adıvar'a göre *Kadro* ideolojiyi "katı bir çerçeve içine" oturtmak istiyor ve kimi değişikliklerle, Ziya Gökalp'in ideolojisini izliyordu: "Birey yok, Toplum var, Haklar yok, Görev var."[91] Ancak Şevket Süreyya kendi gençliğini ve Osmanlı Ulusçuluğu duygularını anımsadığında şöyle diyecektir: "Bizim için hak yoktu, sadece görev vardı."[92] O halde bu, onun zihinsel serüveninde çoktan geçilmiş bir aşama idi. Öte yandan olaylar *Kadro*'da daha karmaşık bir biçimde başlıyorlardı.

Partideki eski arkadaşlarından da kimi tepkiler gelmeye başlamıştı; örneğin Nâzım Hikmet, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* adlı kısa epik eserinde, duruşma sırasında parti ile ilgili bilgilerin açığa vurulmuş olmasına işaret eder gibi görünür, sonuç olarak, Vedat Nedim'in davranışı "yüreğine bir hançer gibi" saplanır, buna karşılık arkadaşı Şevket Süreyya için "neo-Hitlerizm/sosyal-faşizm" suçlamalarını yineler.[93] Şevket Süreyya, *Kadro* dergisinin Nisan 1932 sayısında yayımlanan bu eser hakkındaki eleştirisinde[94], 11 Mayıs 1922 gecesi, Moskova'da,[95] bir grup öğrencinin Nâzım Hikmet'in şiirlerini dinlemek için toplandığını ve bunlardan birinin, genç ozana, idealist eylemin ve uluslararası sanatın bir temsilcisi olan Gabriele D'Annunzio'yu örnek almasını önerdiğini anımsatır. Şimdi Nâzım'ın, bir devrimci için yaşamına ne zaman son vermesinin doğru olacağını açıklamak için yararlanmakta olduğu Benerci adlı genç bir Hintliyi de Moskova'da tanımışlardı. Kalküta'nın bir işçi mahallesinde yaşayan Benerci, kendi kentinin çalışanlarını ayaklandırmada başarılı olursa bütün Hindistan'ı kurtarabileceğini sanmaktadır. Ne var ki, Benerci, onda zayıflık belirtileri gören yoldaşları tarafından terkedilir. Şevket Süreyya'nın eleştirisi, kendi yaşamının da temel sorunu olan "gerçek" üzerine kurulmuştur. Ozanı "gerçekdışı" olmakla suçlar, çünkü Benerci, halkından kopmuş bir yabancıdır kendi ülkesinde (Şevket Süreyya yıllar boyu sürmüş olan kendi yabancılığını da böylece çok acı bir biçimde ortaya koyuyordu). Oysa Benerci'ye göre, bütün halklar birdir ve aynı reçeteler her yerde uygulanabilir; işte bu yüzden o bir idealisttir, bir halk adamı ya da bir örgütçü olamaz, o yalnızca bir Blanquisttir.*

Şevket Süreyya, Troçki'nin anılarında kullandığı sözlerde duyduğu, gerçek insanlardan kendini ayırma olgusunun Nâzım Hikmet'in yazılarında da aynı biçimde varolduğuna dikkat çeker. Troçki sürgün olarak İstanbul'a vardığında bunun, gelecek olayları sabırla beklerken, geriye dönüp bakmak, geçmişi değerlendirmek için en uygun zaman olduğunu yazmıştı.[96] Troçki böylece yaşadığı yerin gerçeği ile ilgili hiçbir bilgi vermemişti. Bu "gerçek" sözcüğü, eleştiride misyonerce bir tedirginlik içinde bulunulduğu zaman, başkalarına gösterilmek üzere hep el altında tutulan bir iyilik örneği gibi, saplantı ölçüsünde yinelenmektedir. Ozanlar toplantısından on yıl (1922-1932) sonra, artık, Gabriele D'Annunzio "şato"sunda bir münzevi gibi yaşamaktadır; Benerci ise, yalnızca çektiği acıları anlatan Nâzım Hikmet'ten başkası değildir. Şevket Süreyya, kendini bütünü ile "gerçek"e kaptırdığından, suçlamaları yanıtlamak için de olsa, kişisel hiçbir imâda bulunmamıştır. Yitirilmiş ozan dostunu anımsadığı zaman, bu işi yalnızca sevgi dolu sözcüklerle yapacaktır: "Evet, büyük bir ozan ve büyük bir insan...". Onun, terketmek zorunda bırakıldığı yurduna karşı duyduğu sevgiyi vurgulamak için sürgünde yazmış olduğu son şiirlerinden birini anımsatır: "Sen/benim köleliğim ve özgürlüğümsün/çıplak bir yaz güneşi altında yanan etimsin/sen, benim memleketimsin..."[97] Bu nedenle, bu da, *Kadrocular*'ın temel düşüncelerini ortaya koyan bir polemiktir.

Ulusal, kültürel farklılıkları muhafaza etmek isteyen bu aynı arzu, benim bu görüşlerimi açıklamak için kaynak olarak aldığım polemikte de kendini göstermektedir. Ettore Rossi'ye verilmek üzere hazırlanması Burhan Asaf'a bırakılan yanıt-

ta,[98] sadece, o zamana değin anlaşılmamış kimi kesin gerçekleri sunma arzusunda herhangi bir kuşku, sıkıntı görmüyoruz. Burhan Asaf, Ettore Rossi'nin "bir Türk dostu" olduğunu kabul eder, ancak onu, *Millî Kurtuluş İnkılâbı*'nı "tarihsel sürecin doğal ve uyumlu bir sonucu" olarak düşünmeyip yalnızca bir Batılılaşma eylemi olarak değerlendirmekle suçlar. Faşizmle olan benzerlikler, Cumhuriyet Halk Partisi Programının kimi maddelerinin ya da kimi reformların bütünden soyutlanmış olarak değerlendirilmesinden ileri geliyordu. Öte yandan Burhan Asaf, başkaları tarafından Türk Devrimi'nin "Fransız Devrimi'nin geç kalmış bir uyarlaması" ya da o sıralarda Moskova'nın bir takipçisi olarak tanımlanması gibi bir yanılgıya kimi Türk yazarlarının da düşmüş olduğunu kabul ediyordu. Oysa Türk Devrimi'nin kendine özgü olan ve dolayısıyla onu faşizmden ayıran özellikleri şunlardı:

"1. Faşizm, yarı-kapitalist bir İtalya'yı kapitalizmin sınıf çelişkisinden ve bu çelişkinin doğurduğu iç anarşi ile bu anarşinin yansıdığı yer olan demagojiden ve bürokratik idare cihazından (demokrasi ve parlamentoculuk) kurtarmak eylemidir.

Korporasyonlar rejimi ile, sınıf çelişkisini çözümlemek yerine sınıf çelişkisinin tehlikesiz bir biçimde geliştirilmesi yoluna gitmiştir.

Ulusal Kurtuluş Devrimi ise bir yarı - sömürge olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine bağımsız Türk yurdunun bugünkü tarihsel koşullara göre yerleştirilmesidir.

Bugünkü tarihsel koşullar derken, hiç kuşkusuz sınıf çelişkileri kastedilmektedir.

Türk Ulusu, devrimine, sınıflaşmamış bir ulus bünyesi ile başladığı için, sınıflaşmayı geri çevirecek ve olanaksız kılacak önlemleri almakta ve bu önlemleri gittikçe derinleştirip kaynaştırmaktadır.

Büyük üretim araçlarının devlete tahsisi, ileri ve planlı bir devletçiliğin kabul edilip yasallaştırılması bundan ileri gelmektedir.

2. Faşizm, demokratik zorunluluklar dolayısıyla, sömürgeciliğin batma dönemi olan savaş sonrasında, sömürgeciliği başlıca amaçlarından biri olarak ilan etmek zorunda kalmıştır. İşte bu nedenle, iç iktisatta devletçi olan faşizm, dış iktisatta, yani uluslararası iktisatta liberal olmak çelişkisine düşmüştür.

Kemalizm, sömürgeciliğe karşı bir baş kaldırma eylemidir. Ulusal Kurtuluş Savaşını, sömürgeciliğin dışardan gelen yardımcı güçleri (Yunan ordusu) ile içerde desteklemek istediği yardımcı güçlere (Saray ve Galata) karşı yapmış ve devrimlerin özelliklerinden biri olan barikat çarpışmalarına cephe savaşının görkemli boyutlarını vermiştir. Yaptığı savaşın bilinen anlamda bir savaş olmadığı, hem savaşın yapılış biçimi (Türk kadınının, bağımsızlık ve namus cephesine, sırtında cephane taşıması), hem de sona eriş biçiminden (yendiği ordunun siyasal yöneticileri yerine, anlaşmasını yani Lozan'ı doğrudan doğruya emperyalistlerle yapması) anlaşılmaktadır.

Sömürgeciliğe karşı bir tepkiyi bütün bilinci ile temsil ettiği içindir ki, Kemalizm, içtenlikle, hem iç siyasette hem de dış siyasette devletçidir.

İşte bu yüzden, hem içeriye, hem dışarıya doğru, yani hem sınıflar, hem de uluslar bakımından çelişkiyi reddetmektedir.

3. Faşizm, bir yarı-kapitalist bünyeye özgü bir eylem olduğu için, gerek tam kapitalist, gerekse henüz kapitalistleşmemiş bünyelere uygun gelmemektedir. İspanya'da başarılı olamamıştır. Almanya'da ise biçim değiştirmeye ve çok daha sola kaçmaya zorunludur.

Kemalizm ise ulusal kurtuluş eylemlerini henüz gerçekleştirememiş uluslar için her zaman bir ideal ve bir ideoloji kaynağı olacaktır." Burhan Asaf, Türk Devriminin, o dönemin kendine özgü gereksinmeleriyle bir savaş sonrası eylemi olduğunu ve yalnızca bu yüzden, doğal olarak, öteki çağdaş devrimlerle benzerlikleri bulunduğunu söyleyerek bitiriyordu sözlerini. O, ulusal ve uluslararası anlamda, "savaş sonrasının en doğru ve en gelişmiş eylemi" idi.

Ettore Rossi sorunu yeniden incelediği zaman, bu karşılaştırmayı, sadece siyasal eylem olarak Yakın Doğu'da faşizmin tanınmasına ayırdığı bir makalede ve temkinli olarak yapacaktır.[99] Türkiye'ye ayrılan sayfalarda iki eylem arasındaki "benzerlik ve analojiler"in çok geniş anlamda anlaşılmaları gerektiğini belirtecektir: "Durumların farklı oluşu nedeniyle gerçek benzerliklerden söz edilemeyeceği gibi, doğrudan taklitlerden de hiç söz edilemez". Yazarının "yeterince nazik biçimde polemik yaptığı" *Kadro* dergisindeki makaleden söz ederek Türklerin Ulusal Kurtuluş Eyleminin özgünlüğünü kabul eder.

Gerarchia dergisinin anılan sayısında, Fiolco d'Ancyra, *Kadro* dergisindekilere benzer fikirler ileri sürüyordu:[100] Savaştan sonra "kesin olarak yok olup gitmiş birçok rejim ve birçok siyasal modellerin yıkıntı ve döküntüleri arasında" üç ideoloji başarı kazanmıştı. Önce Komünizm; sonra İtalya ve Türkiye gibi, biri savaşı kazananlar tarafından sakat bırakılmış, öteki zaferinin "kanatları kesilmiş" olan, iki devletteki Kemalizm ve faşizm. Burada da taklitler yadsınır, yine analojiler ve dış benzerlikler (örneğin tehlike anında halkın içinden çıkan bir önder, aşırı yurtseverlik, bütün alanlarda yenilenme ruhu, başkanlara kesin boyun eğme) söz konusu edilir. Ancak yazara göre, daha derin başka benzerlikler de vardır: "Faşizm ve Kemalizm kesinlikle birer siyasal parti olarak tanımlanamazlar. Daha yüce bir şey, gizemsel bir devrim ya da iç ve dış düşmana karşı bir tepki biçimi söz konusudur".

Yakup Kadri de, *Ankara, Roma, Moskova*[101] başlıklı, yine *Kadro*'da yazdığı bir dizi makalesinde "Rus enternasyonalcileri" ile "Türk Milliyetçileri"nin, ortak sınırları ve ortak düşmanları olmamış olsa bile, yine de "devrim platformu üzerinde yanyana" bulunabileceklerini belirtiyor ve faşizm ile komünizmi halk kitlelerinin inanç ve güveni üzerine kurulmuş görüyordu. Böyle olmasaydı, "İtalyanlar özgürlüksüz" on yıl ve "Ruslar ekmeksiz" on beş yıl nasıl yaşayabilirlerdi? Fiolco d'Ancyra da faşizm ve Kemalizm'in, İtalya ile Türkiye'ye yeni bir inanç getirdiklerini belirtiyordu.

Kadro yazarları savaş sonrası siyasal eylemlerin çekiciliğine kapılmışlardı, ama aynı zamanda, ideolojik alanda onlardan farklı olmanın arzu ve gereğini de, değişik ve iyi belirlenmemiş bir düzeyde ilişki noktaları aramalarına rağmen, duyuyorlardı. İtalya'da *Gerarchia* gibi bir derginin yararlı bir müttefiğin gururunu yaralaması düşünülemezdi, öte yandan kimi ideolojik gereklerin yeniden kanıtlanması ve böylece "gizemsel" benzerliklere ulaşılması da zorunluydu. Başbakan İsmet Paşa (İnönü) ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras)'nün Moskova'yı ziyaretlerinin de 1932'de olduğunu anımsamak gerekir. 18 Mayıs tarihli *Berliner Lokal Anzeiger* böylece "gürültü koparmaksızın", Ankara aracılığıyla, Moskova ve Roma arasında bir ilişki kurulmuş olduğunu ileri sürüyordu.[102] Nitekim Mayıs ayında, yine İsmet Paşa ile Tevfik Rüştü, Roma'ya resmî bir ziyarette bulunuyorlardı.[103] Ankara'nın günlük gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* 25 Mayıs tarihli sayısında[104] ziyareti anlatırken "Faşizmin İtalyan ulusunun özelliğinden ötürü sonuç alıcı bir rejim oluşturduğunu, faşizmin İtalya'yı anarşiden kurtardığını ve İtalya'nın, Ku-

* *Blanquist:* L.A.Blanqui'nin düşünce ve eylemlerinden kaynaklanan XIX. yüzyıl Fransız İşçi eylemine ait bir akım; F.Buonarroti'nin kışkırtıcı geleneğinin mirasçısı bir akımın destekleyicisine verilen ad. Blanquizm akımı devrim tekniği ile Proletarya tarafından iktidarın ele geçirilmesini savunur. Bugün yalnızca kimi anarşist fraksiyonlar olarak vardır. -ç.n.

rumlaşmış Devletin iktisadî yaşama müdahalesi sayesinde dünyayı saran bunalıma karşı direndiğini" belirtiyordu.[105] İstanbul'un bir günlük gazetesi olan *Cumhuriyet*, 22 Mayıs'ta Yunus Nadi'nin imzasını taşıyan ve yepyeni bir toplum yaratmış olan faşist İtalya ile devrimci ve ulusçu Türkiye arasındaki dostluğun doğal olduğunu belirten bir makale yayımlıyordu. *Cumhuriyet*, resmî heyette, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Yazmanı Recep Peker ile Yakup Kadri'nin bulunduğunu da belirtiyordu. Makale birinci sayfada, içinde birleşik olarak gösterilmiş Fascio (Faşizmi simgeleyen baltalı değnek demeti) ile *Ay Yıldız*'ı çevreleyen defne dalından bir taç bulunan büyük, renkli bir kenar süsü ile kuşatılmıştı.

İtalya'da ise, Ugo Bassi'ninki gibi yazılar, yalnızca iki ülke arasındaki dostluğu ve "iktisadi ilişkilerin daha ileri dönemlerde geliştirilmesi ile somutlaştırılabilecek olan" siyasal alandaki görüşlerin özdeşliğini vurgulayacaktır.[106] E.G. Parvis'in bir Sömürge Kültürü Kursu'nda yaptığı konuşma da aynı tonda idi.[107]

Ancak o yıllarda, değişik uluslardan başka yazarlar da faşizmle Kemalizm'i birbirine yakınlaştırma eğiliminde idiler.[108] Hattâ Manfred Zapp[109] "daha sonra İtalya ve Almanya'da tam bir gerçekleşme olanağı bulan o büyük siyasal eylemin gerçekte ilk görünümünü Türkiye'de ortaya koyduğunu" ileri sürüyordu. Yazar, İtalyan Faşizmi ile Kemalizm'in gerçekleşme biçimleri arasındaki benzerliklere dikkati çekmenin ötesinde, Kemalizm'in *halkçı* yönünü özellikle vurguluyor ve dolayısıyla onu "törel açıdan" Alman Nasyonal-Sosyalizmi'ne yaklaştırıyordu[110] (ancak, *Kadro*'ya göre, çağdaş ulus, ekonominin bir ürünü idi, ırkın değil).[111] Hans Kohn[112] bir makalesinde "Sosyo-politik yapısı bakımından Mustafa Kemal'in diktatörlüğü Almanya'daki Nasyonal-Sosyalistler'inkinden çok İtalya'daki Mussolini'nin diktatörlüğüne benzer" biçiminde açıklama yapar. Böylece, Nazi diktatörlüğünün "aptal ve korkak" XIX. yüzyıla "sırtını dönmesine" karşılık, Mussolini ve Mustafa Kemal onu sona erdiriyorlardı, çünkü bu yüzyıl onların ülkelerine sahip olma açısından başarılı olamamıştı. O halde değişik yönlerden gelen ideolojik tehlikeler yüzünden, *Kadro*'nun kurucuları arasındaki kaygılar haklı nedenlere dayanıyordu. *İzvestiya* (Mayıs 1932, sayı: 28) *Kadro* tarafından temsil edilen ideolojinin dünya bunalımından "bağımsız bir çıkış noktası aramak için gösterilen çaba" olduğunu yazmıştı. Şevket Süreyya[113] buna, "dünya bunalımı"nın, halkların sömürülmesi üzerine kurulmuş olan dünya ekonomik düzeninin biçim değiştirmesi olduğunu söyleyerek yanıt verir. Öteki kurtuluş eylemlerine örnek olan Türk Ulusal Kurtuluş Eylemi bunalımın içinde değil, fakat onun nedeniydi.[114] Öte yandan Şevket Süreyya, *İzvestiya*'nın, dergilerinin o zamana değin yayımlanmış ve fazla olmayan sayılarına bakarak bir yargıya varmış olduğuna dikkati çekiyordu. Yine Hans Kohn, Türkiye'nin, yalnız biçim olarak demokratik olan merkezci devlet idealini aşırı sonuçlara götürdüğünü ileri sürüyordu.[115]

Yine 1932'de, Şevket Süreyya'nın, *Kadro* ideolojisini tam olarak ortaya koyan yapıtı yayımlandığında, polemikleri arttıracak bir etki yapacaktır. Bu arada, Kemalist ideoloji üstüne yazılmış bir yapıtta, Mustafa Kemal adının hiç geçmemesi dikkati çekiyordu. Aslında, 61. sayfadaki bir notta, eskiden imansızlara karşı girişilen bir seferde (*gaza*) yararlık gösterenlere, daha sonraları ilk Osmanlı Sultanlarına verilmiş olan Gazi ünvanı dolayısıyla adı geçiyordu.[117] Şevket Süreyya, yapıtta adının geçmemesi Mustafa Kemal'e duyurulduğu zaman, O'nun şöyle yanıt verdiğini anımsatır: "Elbette olmayacak, onlar beni değil, eserimi izah ediyorlar."[118] Bunun ötesinde kitabın son sözleri şöyledir: "Benim sözlerim bu süreç hakkında söylenilecek kesin sözler olmadığı gibi, en kusursuzları da değildir. Son ve kesin söz sahibine düşer." "Sahip" sözünün halkı mı yoksa Başkanı mı kastettiği kuşkusu ortada kalır.

Bununla birlikte, Şevket Süreyya, yapıtında, her türlü yaratıcı toplumda "düşünü sorunlarıyla ilgili araştırma"nın gerekliliğine dikkati çekiyordu (tıpkı *Critica Fascista* için olduğu gibi).[119] "Düşünü sorunlarıyla ilgili eylemden korkan bir toplum, kendi ideolojisini kuramayan bir toplumdur."[120] Bir düşünce sistemini temsil edecek değil, ama bir düşünce sistemi üzerine "oturtulmuş" bir devrimin yaratılması gerekiyordu.[121] Ve bu devrim yan tutuyordu: "Onun yandaşları olmayanların iradesi, yandaşı olanların iradesine kayıtsız şartsız uymak zorundadır."[122] Ancak devrimin bütün yandaşları bu iradenin oluşmasına katkıda bulunamazlar: "Bir devrimin irade ve yararı devrimi anlayan bilinçli ve sadık bir öncü grubun, ulusun en ilerici ve bilinçli ögelerini devrim cephesinde toplayan, azınlıkta ama disiplinli olan bir kadronun iradesiyle temsil edilir."[123] Bu kadro, devrimin gerçeğinden[124] çıkarılmış ilkelerle bilinçli kılınır. Bu ilkeleri anlatmak ise devrimcinin en önemli görevi idi. Bu ilkelerin, uzun ve sistemli bir siyasal eğitim aracılığı ile, gençlerin bilinçlendirilmesinin bir bölümünü oluşturması gerekiyordu[125] (şu halde "robotlar" yaratmamak gerekiyordu). Hataları düzeltmek için tek devrimci sansür biçimi öz-eleştiri idi[126] (bu, özgür fikirler eyleminin gerekliliği ile çelişmektedir) ve öncü kadronun kendi içindeki "kollektif denetim" bir disiplin ve bilinçli bir ahlâk olmalıydı.[127] (Burada yaratılmak istenen yeni insan apaçık ortada olup onun için herkesçe kabul edilmiş özgürlük ilkelerinin bir değeri yoktur. O ilkeler bir kez ortak bir toplumsal bilincin kurucu kesimi oluşturduktan sonra zorlamadan söz etmenin bir anlamı kalmıyordu. Öte yandan *Kadro* için "özgürlük vermek" demek "dünyada ulusa hakkını vermek" ve bu özgür ulustaki bireye "iş ve görev" vermek demekti.[128] Burada sözcükler bile değişik anlamlar taşımaktadır.) Öte yandan, "halkın sesi", "öncü kadronun sesi" içinde kaybolup gitmiyordu, çünkü bu ses dinleniyor, anlaşılıyor ve halk için, hattâ "halka rağmen" halk için yapılan her eylemde ondan yetki alınıyordu. Halkın bu sesi her kulağa erişemiyordu; bir devrimi başlatmak için, toplumdaki sesleri temizlemek ve uyumlu bir biçimde sunmak için, onları yansıtacak bir kahraman gerekiyordu. Böylece onun çevresinde bir kadro,[129] "düşünce adamları" olabildiği gibi "teknik adam"[130] da olabilen, "yeni aydınlar"dan bir *seçkinler tabakası (elite)* oluşuyordu.

Yeni ulusun üzerine oturtulacağı insanî, ahlâkî temelleri böylece belirledikten sonra Şevket Süreyya maddî gerekliliklerı incelemeye geçiyordu. Her şeyden önce, daha önceki uluslararası düzenin bağlarından kurtulmuş ulusu yaratmak için, Türkiye'ye ileri bir teknik getirmesi gereken devletçilik sayesinde gerçekleşecek olan "ulusal sermayenin birikmesi" gerekmekteydi.[131] Özel mülkiyet, ulusal çıkarlarla çatışmaması koşulu ile, kabul ediliyordu. Plâna bağlanmış bir ekonomi ile devlet, Türkiye'de daha sonra yaratılması gereken "büyük üretim araçları"nı elinde bulundurmanın ötesinde, bütün ekonomik yaşamın denetimini de kendine ayırıyordu:[132] "Kamu yararı için, ekonomik ve toplumsal tüm ilişkileri bir sistem içinde toplayan bu uyumlu yaşama biçimi ve çelişkilerin bulunmadığı ileri düzeyde tekniğe sahip bir ulustaki bu rejim Türk ulusu için ideal bir kalkınma modelidir."[133] Her ne kadar izleri zaman içinde geriye doğru izlenebilirse de, "Devletçilik", "Atatürk'ün altı oku" yani Kemalizm'in temel ilkeleri arasında idi.[134] 1931 yılındaki Üçüncü Kurultayda, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Programına[135] dahil ediliyor ve 7 Ocak 1934'te de Bakanlar Kurulu birinci on beş yıllık kalkınma plânının genel hatlarını kabul ediyordu.[136]

Ancak *Kadro*'ya göre, bütün bu mad-

di amaçları gerçekleştirebilmek için bir unsur gerekiyordu: *heyecan* (antuzyazm); yalnız bu, Fransız Devriminin "sokaklarda bir sel gibi akan" heyecanı değildir: "Savaş sonrası devrimlerdeki heyecan, kollektif bir ruhun disiplinidir."[137] Bu "donuk" heyecan, von Salomon'un bir askeri gibi, Kafkas cephesinden İstanbul'a dönüşünü gördüğümüz savaşçının heyecanı idi. Savaş anlarında, siperlerde[138] ortaya çıkmış olan bu "yeni ben(lik)", tıpkı, o savaşın çelik fırtınaları içinde, Ernst Jünger'in kökleri her zaman *Stahlgewittern*'de bulunan proleter-aristokrasisindeki Lavoratore'si (ki 1932'de kendisi de bir *Der Arbeiter*'dir) gibi, kendi eserine devam etmeliydi. Şevket Süreyya devrim için kesin bir ideoloji, bir *"standartlaşmış inkılâpçı tip"*[139] yaratarak yeni kuşaklara *kriteryum* (ölçütler) verebilecek bir "ideolojik sistem" kurmanın gerekliliğinde söz eder ki, bu bir kez daha, *Arbeiter* ve von Salomon'un, bireyin özelliklerini oluşturan ögelerden yoksun kişilerini tanımlamaktadır. Çalışma ve sorumluluktan idealist bir çevre doğmalıdır.[140] Bu idealist çevre "yeni devrimci"ye kendi uyumunu veren katı bir siyasal eğitim aracılığı ile özgürce ve heyecanla katılma, soğukkanlı bir teknik ve romantiklik karışımından oluşur.

Yeni ideolojinin ya da önceden varolanın sistemleştirilmesi, Türk Devrimini, dünyanın kapitalist ve sömürgeci düzenine karşı yapılan bütün ulusal devrimlerin atası (kaynağı) olarak göstermeyi de amaçlıyordu.[141] İleri tekniğe sahip ülkelerde sınıf çelişkilerini ortadan kaldırmak için bir devrim (*ihtilâl*) gerekliydi, oysa Türkiye, sömürülmüş ülkelerdeki ulusal kurtuluş eylemlerinin tam ve gerçek temsilcisi idi ve ideolojisinin amacı, plânlı bir devlet denetimi ile, ulusların içteki ve dıştaki çelişkilerini bütünü ile ortadan kaldırmaktı.[142] *Kadro* yazarlarını komünizmin karşısına diken en esaslı fark işte buydu: Türkiye kendini ulusal kurtuluş eylemlerinin en yetkin temsilcisi olarak ortaya koyuyor, buna karşılık komünizm ve Sovyetler Birliği[143] bir sınıfı temsil ediyorlardı. Kuşkusuz "Rusya" yürürlükte olan ekonomik sistemden doğmuştu; bu esaslı ve olumlu bir olgu idi, ancak yalnızca sanayileşmiş ülke ya da ülkelerin içindeki üretim ve mülkiyet ilişkilerini değiştirebiliyordu. Bu işlevi daha geniş, dünyayı kapsayan bir alanda gerçekleştirebilecek olanlar ulusal kurtuluş eylemleri idi.[145]

Şevket Süreyya, halkların ezilmesine yol açan nedenleri bu "eylemler"in ortadan kaldıracağını ileri sürerken Marksizmin amaçlarının gerçekleştirilmesini üstüne almış gibi görünür.[146] Bununla birlikte, 1920'deki Üçüncü Enternasyonal (Komintern)'in İkinci Kurultayı'nda, "ulusal kurtuluş eylemleri"nin nasıl "proleter devrim"in hizmetinde, sadece emperyalizmi yıkacak bir araç olduğunun ileri sürüldüğünü anımsatır.[147] Şevket Süreyya bu eylemsiz role karşı çıkar (aynı nedenle Gandi'ye ve ulusların kurtuluş sürecinde yeri olmayan "tiksindirici derviş yöntemi"nden başka bir şey olmaya Gandizme de karşı çıkar)[148] ve 1921'deki Enternasyonal'in Üçüncü Kurultayında, Hollandalı bir temsilci olan Rawenstein'in "Türkiye'nin ulusal kurtuluş eylemi"ni nasıl "Pan-Turancılık ile karışık İslâm Birliği yararına yapılmış bir eylem" ile karıştırdığını anımsatır.[149] Fakat Enternasyonal Komünizm ile girdiği polemikte, Şevket Süreyya için, bir kez daha gerçek sorunu söz konusudur; dünyanın sanayi bakımından gelişmiş bölgelerinde kısıtlanan ve başka bölgelerde de gelişmesinin engellenmesi gereken sanayi proletaryasının oluşturduğu toplumsal sınıf gibi, aynı derecede somut, ama ona göre ikinci derecede önemli, bir başka gerçeği karşısına alan, somut olaylar üzerine oturtulmuş, somut bir gerçek, ulus gerçeğidir bu. Böylece, ulusçuluğu, içinde bulunduğu zamanın üstün ögesi olarak gören Toynbee ile arasında bir bağlantı var gibi görünür. Bu Hıristiyan erezyası* gibi, din ve Marksizm ile yer değiştiren bir ulusçuluktur.

Ancak Şevket Süreyya için bu "yeni" ulusçuluk, Türk ulusunun belki bilinçsiz olarak, hattâ belki de kendi isteğine rağmen önderliğini yaptığı ve yeni zamanları müjdeleyen olumlu bir öge idi. Onun, her türlü yadsımaya karşı, Türkiye'nin "öncülük" işlevi olan kendi gerçeğini şöyle açıkladığını görüyoruz. Biçimlenmekte olan ulus ve ideoloji yeni birer varlıktı ve kimi zaman, alıp kabul etmek zorunda kaldıkları geçmişin o ögeleri karşısında şaşkınlığa düşülmekteydi. Ona göre ulus, doğaya ve öteki insan topluluklarına karşı verilmiş uzun bir savaşım tarihinden, kültürel ve ırkçı ögelerin birleşmesi ile, ancak ekonomik kararlarda birlikten yoksun biçimde oluşmuştu. Yapısı, doğal ya da insani nedenlerden ötürü, parçalara bölünüyor ve bu parçalar ya kendilerini yeni koşullara uyduruyorlar ya da yeni uygarlık biçimlerine dönüşüyorlardı. Geçen yüzyılda, Avrupa'da, çağdaş sanayiden kaynaklanan alış-veriş sisteminden yeni ulusların sınırlarını ortaya çıkaran o bir pazara olan gereksinmesi dolayısıyla, yei ulusların sınırlarını ortaya çıkaran o sanayi idi. Ne var ki bu uluslar, bir çelişkili ögeler bütünü idi. Gerçek durumlara uygun olduğu için, gerçek ulus türünün önderi olan Türkiye, bugün, *cemiyetçi bir milliyetçilik*'e can vererek çelişkilerin doğmasına ya da yapısının çözülmesine olanak tanımıyordu. Hiç kuşkusuz Şevket Süreyya, ulusu oluşturan ögelerin geçmişte aranması, tarih, dil, kültür (*hars*), Devlet birliği üzerine kurulu şimdiki ekonomik birliğini anlamak için, onun ırkçı ve etnik kökenlerinin bilinmesi gerektiğini kabul etmek zorundadır. Ancak bu açıklamaları ile resmî eğilimler ve kendisinin ilk ulusçu görüşleri doğrultusunda bir görev yapıyor gibi görünmektedir. Çünkü geçmişte bulunan şeyler "ham madde"den, "ulusumuzun yeni kumaşını dokuduğumuz iplikler"den başka bir şey değildir. Bu dokumanın maddi gerecinin, Türkiye'nin sahip olacağı ve disiplinin kendi özelliklerine göre, devlet eliyle kullanacağı çağdaş teknik olması gerekiyordu. İşte bu noktada anlam kargaşası çıkmaktadır ortaya, çünkü Şevket Süreyya'ya göre, geleceğin dünya uygarlığına doğru yürüyen bu ulusa bir geçmiş verilmelidir, ancak tarih, kendi halkı için bir baskı tarihi olduğundan reddedilmelidir. Tarih "olduğu gibi" kabul edilemez, ancak genç ve saf kuşakların kanı onu temizlemeli, ve bu kanın akması, yeni ulus için tarihinin başlangıcı olmalıdır.[150] *Kadro* yazarları, hem onaylanan hem de yadsınan gizemciliklerinde, yinelenmiş bir zaman içinde bir "kuruluş geleneği" keşfederler: bu, aynı biçimde hem onaylanan hem de yadsınan o geçmiş, devrimi sonuca götürecek yeni kuşakları geleceğine bağlandığına göre, yinelenen efsanevi zamandır. Renzo de Felice,[151] Mussolini'nin siyasetinin gerçekleşmesinin bugünden yarına kaydırılmasından söz eder: "Bugünün İtalyanları üzerinde derinlemesine etki yapamayınca gözlerini yarının İtalyanlarına dikmişti". Aslında "altı günlük" söylevinin sonunda devrimi gençlere emanet eden Mustafa Kemal'in kendisi olmuştu.[152] İsmail Hüsrev Tökin, kuşkularımı yanıtlarken, bana, kendisine göre (yani kendi *Kadro*'suna göre, bunun nasıl Kemalizm'in yalnızca bir görüntüsü olduğunu) Kemalist Devrim'den yüzyıllar önce, ırk ögesine dayandırılmamış, *iralayıcı* öge olarak, ilk önce dil ögesi dikkati çeken bir Türk ulusunun varolduğunu söylüyordu. Aynı topraklar üzerinde yaşama olgusu dolayısıyla ekonomik, toplumsal, kültürel bağlar oluşmuş ve sonunda tarih, gelenekler, ortak görenekler ve bunların değişen durumlara sürekli uyum sağlamaları aynı zamana denk düşmüştü (İsmail Hüsrev Tökin, sorumda işaret ettiğim, Ziya Gökalp'in iki terimi olan *âdet* ve *örf* sözcüklerini kullanmaktadır). Şev-

* Erezya (heretiklik): Katolik Kilisesi'nin, Tanrı tarafından söylenmiş gibi sunduğu bir inanç gerçeğine karşı çıkan öğreti; sapınç mezhebi.-ç.n.

ket Süreyya'da, bütünü ile değiştirmek amacıyla da olsa, varlığı kabul edilmiş olan o geçmişten ani bir kopma olarak görünen şey, İsmail Hüsrev Tökin'de aşamalı, devamlı, yarına açık bir süreçtir.

Geçmişi de ona uydurma isteği ile dolu olan bu geleceğe bakış biçimi, Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine, Türklerin Orta Asya'dan çıkmış, Çin, Hindistan ve Yakın Doğu'da uygarlıklar kurmuş, Ârî bir toplum olduklarını göstermek amacıyla 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde[153] de açıkça görülür; buna göre Sümerler ve Hititler de Türk toplumlarıydılar.[154]

Şevket Süreyya, bu kendi gerçeğini onaylatma girişiminin, kendisinin Atatürk'te gördüğü ve biri bir kahramanın, bir başkanın, öbürü bir tepenin doruğundaki yalnız bir adamın olan, iki ayrı kişilikten kaynaklandığını söyler. Bir gün kendi yarattığı yurdun sınırları çok dar gelmeye başlamış, O da kendisine yeni bir dünya kurmak istemiştir.[155] Aynı istek, yabancı sözcükleri atarak dili arı Türkçe haline getirmek amacıyla, şimdiki adı *Türk Dil Kurumu* olan, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'nin kuruluşu ile dil alanında da kendini gösterdi. Ancak, o ilk yıllarda, bir de *Güneş Dil* kuramı ortaya atıldı. Buna göre Türk Dili, bütün öteki dillerin çıktığı bir "kaynak" dil idi.[156] 1937 yılında yeni *Türk Tarih Kurumu*'nun düzenlediği İkinci Türk Tarih Kongresinde hazır bulunan Ettore Rossi aşırı kuramların reddedilmeye başlandığını belirtecektir.[157] Bu kez, yaratıcı istek öteki isteklerin karşısında yeterli güce sahip olamamıştı, ama bu da, kendinin ne olduğu bilincinin, Hans Kohn'un bir ulus için esas kabul ettiği özbenliğini yaratma isteğinin yerleştirilmesi için gerekli bir öge olmuştu.

Ancak, *Kadro* yazarlarına göre bu kendinin ne olduğu bilincine ulaşmak için değişik kültür çevrelerinin onayı gerekiyordu. Bu çevreler, hem kendilerini onlardan ayrı tutmak istedikleri hem de eşit düzeyde konuşmacılar olarak kabul edilmek istedikleri çevrelerdir. Bu yüzden, kendi dergilerinin, Türkiye'de, en gelişmiş uluslararası ideolojik çevrelerdekine eşit bir yer edinebilecek ilk dergi olduğunu ileri sürüyorlardı.[158] Bu nedenle, *Die Tat*'ın müdürü olan Hans Zehner'le yapılan bir röportajda bu kimse, ne sömürülen ne sömüren bir ülke olmasını istemeyen, emperyalizme karşı, bununla birlikte klâsik devrimi sorunlara çözüm getirmekte yetersiz gören bir ideolojinin temsilcisi olarak sunulur. Zehner, o özel yanıtları bekler görünen *Kadro*'nun sorularını yanıtlarken, ulusal kurtuluş eylemlerinin dünyanın siyasal yapısının gelecekteki bir değişimini olası kılacağını belirtiyordu. Demokrasi ya da sosyalizm örnek alınamazdı, ama ulusal ekonomik güçlerin büyük bir bölümünü devletin yönetim ve denetimi altına sokacak güçlü ve devletçi bir sistem gerekiyordu. Sınıf farklılıklarının henüz kesin özellikler kazanmadığı yeni doğmuş devletlerde, toplumun burjuva ve proletarya olarak bölünmesine fırsat vermeden büyük bir ulusal sermaye biriktirmenin mümkün olup olamayacağı yolundaki bir soruyu Zehner, tek bir koşulla mümkün olabilir biçiminde yanıtlıyordu: elinde yetki bulunan grupların her zaman görevlerinin yani sermaye biriktirmenin tek tek grupların değil, ulusal ekonominin yararına olduğunun bilincinde olmaları gerekiyordu. Türk Devrimi sömürge ya da yarı-sömürge durumundaki öteki ülkelere örnek olma bakımından (sınıfçı) Rus Devrimi'nden daha uygundu. Ancak bunun için Türkiye'nin tam bir ekonomik bağımsızlığa sahip olması gerekiyordu.

Zehner, Türkiye için plânlı bir ekonominin kaçınılmaz olduğunu belirtirken kendisi ile röportaj yapanların arzularına karşılık veriyor, ancak, tarım ülkelerinde tam bir sanayileşmeden kaçınabilmenin özgür bir uluslararası alış-veriş sistemi ile değil, ancak ekonomik açıdan birbirini tamamlayan ve siyasal açıdan dost olan ülkeler arasında oluşturulacak bir "ekonomik bölge" içinde mümkün olabileceğini ileri sürerken onlarla ters düşüyordu.[160]

Şunu da anımsatalım ki Şevket Süreyya, *Kadro*'nun açılışından önce, uluslararası Leipzig Fuarı'nda *Türk-Alman Pazar İttihadı* başlıklı bir yayınını sunmuş ve bu yayın çok ilgi uyandırmıştı.[161] Ancak, tam bir sanayileşmeye ulaşamama olasılığını belirten o işaret kendi fikirleriyle açıkça çelişir görünüyordu ve bu yüzden *İnkılâp ve Kadro*'nun sonunda şunları söylüyordu: "Ankara'da düşünülen ve yazılan bu kitabın son sözleri ıssız bir yaylada, önünden birkaç sürü ile deli dağ yellerinden başka ziyaretçinin geçmediği bir Anadolu evinin kapalı balkonunda bitirilmiştir... Hayır! Bu ilkel ve işlenmemiş fon, bu düzensiz madde Yeni Türkiye'nin görüntüsü değildir."

Bu arada Vedat Nedim (Tör)'in, "Yerli malı kullan" sloganını ortaya atmış olan *Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*'nin genel yazmanı olduğunu da anımsatalım.[162] Batılılaşma kendisiyle birlikte, kaçınılmaz olarak, sanayileşmeyi de getiriyordu, ancak sanayileşmenin yönetilmesi gerekliydi ve *Kadro*'dan önce, 1930 yılında, İsmet (İnönü) bir konuşmasında bu gerekliliğe değinmiş, ancak anlaşılmamıştı.[163]

Bu tür fikir karşılaştırmalarını Yakup Kadri'nin *Ankara, Roma, Moskova* adlı makale dizisinde de görüyoruz. Yazar bu makalelerinde, Mustafa Kemal'in Birinci Ulusal Meclis'teki konuşmalarından sonra, birçok kimsenin komünizme yönelme niyeti olup olmadığını sormuş olduğunu anımsatır. Ancak Gazi hiçbir zaman bu niyette olmamıştı. Bu iki eylem birbiriyle çakışmıyordu, anti-emperyalisttiler ve benzer yönleri vardı; bu nedenle Yakup Kadri'ye Ulusal Türk Devrimi yazını ile komünist Rus Devrimi yazını arasındaki benzerlikler bir rastlantı değildi. Edmond de Saussey, Yakup Kadri'yi tanıtırken, onun *yakıp tutuşturan gizemciliği*'nde başarılı olması için yalnızca kesin bir amacın eksik olduğunu ileri sürüyor, "O, bu amacı Yeni Türkiye'nin kurucusu olan ulusçu idealde bulmuştu"[164] diyerek, okuduğu yazarlar arasında, romancı Gustave Le Bon'un da bulunduğunu belirtiyordu. Yakup Kadri'nin, Odesa'da farkına vardığı Sovyet Devrimi'nin atmosferi hakkında yazı yazması ne kadar anlamlıdır. Bu Tiflis, Moskova ve Leningrad'da da aklına takılacak olan "ciddi" bir atmosferdi. Bu kentlerde, aydınlar çevresinin farklı atmosferinden, bir uyumsuzluğun yol açtığına benzer, bir rahatsızlık duysa bile, bu, bir Türk aydınının kendini rahat hissetmesi gereken bir burjuva atmosferidir. Ancak onu rahatsız eden şey, İstanbul'un kozmopolit iklimi ile Ankara'nın mahalleden mahalleye değişen iklimi arasında, Türk Devrimi'nde eksikliğini duyduğu, o devrimin sert iklimiyle olan çelişkidir. Türk devrimcileri fazla iyimserdiler, öte yandan, devrimden on yıl sonra, "medenî kanuna göre evlenen ve boşananların ya da yeni alfebe ile yazanların sayısı kaçtır?"[165] Bunların sayısı "on bini geçmez". O iklimden hoşlanmasının nedeni hâlâ kendi gizemciliği ya da Şevket Süreyya'nın[166] heyecanı idi.

Yakup Kadri, anılarını yazdığı bir kitapta, *Kadro*[167]'daki günlerine dönüp baktığında, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Yazmanı Recep Peker'in[168] husumetini, gazetelerde ya da Çankaya'da, Gazi'nin masasındaki bir yemek sırasında, kendisine ya da dergiye karşı yapılan hücumları ve bunların uğradığı sözde değişiklikleri anımsatacaktır. Yakup Kadri'nin anılarından anlaşıldığına göre, bunalım 1934 sonbaharında başlamış ve kısa sürede Kadro'nun kapanmasına yol açmıştır. Bir gün, Recep Peker ona, sürekli olarak "öncü"den söz etmenin ne demek olduğunu sordu: "Bizden daha önde bir öncü müsünüz?". Biz dediği, onlara bağlı olanların *Beyefendi* diye hitap etmek ve bir belge imzalatmak için yanlarına gir-

meden önce ceketlerini iliklemek zorunda oldukları, çoğunlukla "eski vali" ya da genel müdürlerden oluşan Parti Genel Merkezi idi. Atatürk, partisinin, içinde varolan iki eğilim arasında bölünmesini yıllarca engellemişti. Yakup Kadri kendisinin siyaset satrancında yalnızca küçük bir piyon olduğunu kabul eder, ama "Sevgili Atatürk, siyaset satrancında senin elinle oynatılan bir 'piyon' olmak bile benim için büyük bir onurdu. Şu kör talihe bak; o zamandan beri bütünüyle farklı satranç tahtaları üzerinde ve bütünüyle farklı satranççıların elinde kaldım ve yıllarca, onların kaba ve cahil ellerinde, kareden kareye sürüklenmek zorunda kaldım" der.[169]

Şevket Süreyya kendi yönünden, *Kadro*'nun ilk abonelerinin İsmet İnönü'nünkilerle Atatürk'ün Çankaya'daki ikametgâhı[170] için sipariş edilen ve sonuna kadar sürdürülmüş on abone olduğunu ve Atatürk'ün kendi eliyle iki teşvik mektubunu anımsatır. Atatürk, Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde, *Kadro*'ya, amacına ulaşmasında, yani ulusta ve ülkede, Türk ulusuna özgü ilke ve yöntemlerin saptanması ve geliştirilmesi yolundaki çalışmasında başarı diliyordu. Şevket Süreyya *Kadro*'yu bu dileğe sadık kalmış sayıyordu.[171]

1935 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Kurultayı'nda, "Atatürk'ün altı oku", yani *Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, İnkılapçılık* "Kemalizm'in temel ilkeleri" olarak tanımlanıyor ve 1937 yılında da Anayasa'ya konuluyordu[172] Fakat *Kadro*'nun kapanmasından sonra da, totaliter rejimler tarafından etkileme girişimleri olduğu yolundaki suçlamalar sürüp gitmiştir. Örneğin 1937 yılında, Pan-Türkçü bir dergi, sol akımlardan kaynaklanan yabancı müdahaleleri kınıyordu; Göbbels, Nasyonal-Sosyalizm'in Türkiye'de geliştiğini söyleyecekti, buna karşılık Sabiha Zekeriya faşizmin devlet kuruluşlarına girdiğini ileri sürüyordu *(Kadro* yazarlarının nasıl bir yandan komünizme ihanetle, öte yandan devlet aygıtına sızmış gerçek komünistler olmakla suçlandıklarını anımsayalım); bu makalenin yazarı soldakilere, Kemalizm'e karşı üstü kapalı bir faşizm suçlaması söz konusu olduğunu belirterek yanıt veriyordu.[173] İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, çok partili dönemin gelmesi ve Kemalizm'in kimi ilkelerini hiçe sayan Menderes'in Demokrat Parti deneyiminden sonra, 1960'daki askerî müdahale[174] ile Neo-Kemalizm'den söz edilecektir. Ancak Menderes'e karşı hükûmet darbesini gerçekleştiren askerlerden bir bölümü iktidarı yalnızca belirli bir süre için elde tutmaktan yana idiler. Yeni kuşakların eğitilmesi ve devrimin tamamlanmasının geleceğe bırakılması görüşü ile *Kadro*'nun fikirleri geri dönüyordu. Millî Birlik Komitesi'nin subayları Kemalizm'i "insan onurunu gözönünde tutan demokratik bir rejim"[175] olarak tanımlamışlardı. Bu arada Türk hümanizmasından da söz edilecektir[176] Güçlü bir rejimden yana olan genç subayların Komiteden atılması ile altı ok yeni yorumlamalara konu olacaktır. Tam olarak uygulanması konusunda hâlâ çetin bir tartışmanın sürdüğü demokratik bir Anayasa'nın kabul edilmesinden sonra, sol eylemlerin doğması ya da dirilmesi ile *Kadro*'nun ekonomik görüşleri, 1960'tan sonra ortaya çıkan ve"en uyanık ve bilgici ilerici Türk aydınları"-ndan birçoğunun katılacağı *Yön* dergisinde yeniden ele alınacaktır.[177] *Yön*'ün ilk sayısında (bütünüyle *Kadro*'nun ekonomik çizgisini yansıtan) bir açıklama yayımlanmış ve birçok kimseden, bu arada, Türkiye'nin en güçlü partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin şu andaki (1976) Genel Başkanı olan Bülent Ecevit'ten de görmüştü. Atatürk tarafında kurulmuş olan Cumhuriyet Halk Partisi, önce İnönü ile, sonra da yeni başkanı ile, "ortanın solu" görüşünü benimsemişti. 1971'deki yeni askerî müdahaleden[178] ve Ecevit'in 1973'teki seçim zaferinden sonra, gerek partilerin kurulması gerekse bunlara ait yayınların dağıtımı ile ilerici kesimler yeniden faaliyete geçiyordu.[179] Ülkelerinin tarihsel akışı içindeki bu çalkantılı son dönemde *Kadrocular* deneyimlerini birkaç kez yeniden gözden geçireceklerdir. Şevket Süreyya'nın 6 Mart 1970 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde *Bir Fikir Hareketi Vardı* başlıklı bir makalesi yayımlanıyordu. Bu, mutlu bir ruh durumu içinde yazılmış bir makaleydi, çünkü kendi eserini yeniden düşündüğünde, onun siyasal alanda hâlâ canlı olduğunu, öte yandan Türk ve yabancı akademik çevrelerde ilgi uyandırdığını ve her zaman uyandırmaya devam edeceğini görüyordu. Daha sonra düşüncesi yavaş yavaş değişir görünür. 1974 yılında, Atatürk'ü anmak[180] için yazdığı ve sürekli devrim ilkesini açıkça belirttiği yazısında "Büyük devrimler başlar, ama bitmezler" diyecektir. Bununla birlikte, *Kadrocular*'ın kişisel yapıtlarının nasıl ikinci plânda bırakıldığını ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun anısına yazılan bir makalede,[181] Atatürk'ü en iyi anlayanların yalnız onlar olduğunu ileri sürdüğünü görmek önemli bir husustur. Ona göre, *Kadro*'nun eseri *Gazi*'nin kişiliği ardında, gittikçe artan bir biçimde yitip gider ve yine 9 Şubat 1976 günkü *Cumhuriyet*'te şu sözleri yineleyecektir: *"İnkılâplar başlar, ama bitmezler"*, fakat daha sonra, gidermeye çalıştığı kuşkular doğar: "Türkiye bir devrim yaşadı mı? Evet!" Yani gerçek bir *inkılâp* gördü, bir *ihtilal* değil: "Bir kadrosu ve bir önderi var mıydı? Evet! Pekiyi, şu halde bizim inkılâbımızın bir ideolojisi, bir öğretisi var mıydı? Hayır! Bu durumda bizim inkılâbımızın tarih içindeki yeri neresiydi? O bir Ulusal Kurtuluş Eylemi idi. Bu eylem, bizim zamanımızdaki ilk eylem ve önderdi". Ama daha sonra, kararsızlık içinde devam eder, çünkü "onda gerçek bir öğreti yoktu" ancak eylem kendi içinde bir ideolojinin ilke ve ögelerini taşıyordu. Bu ilkelerin saptanmış, yazılmış olup olmadıkları sorulduğunda şöyle yanıt verir: "Hem evet, hem hayır!". Çünkü Atatürk bunları derlememiş ve bu görev *Kadro*'ya düşmüştü. Böylece, hem kendini Atatürk ilkelerini saptamakla sınırladığını ileri sürdüğü, bununla birlikte yeni başlamış olan o devrimde yaratıcı bir işlev üstlenmenin bilincinde olduğu 1932 yılından, ideolojik gücü, yenilenerek sonsuza dek giden ve daha sonra, sanki o dönemdeki eylemleri, "Kemalizmin resmî bir ifadesi"ni ortaya koymamışçasına, Atatürk'ün eseri ardında yeniden yitip gidecek olan kendi eserinden duyduğu gurura ulaşmıştı 1970 yılında. Bunda zamanın siyasal çelişkilerinin büyük ölçüde etki yapmış olmaları gerekiyordu. Şevket Süreyya, 1930'ların başında açıklanmış olan kendi ideolojisinin ilkelerini saptamanın gerekliliğini, aksi takdirde devrimin oligarşinin eline düşeceğini yineleyerek bitirir yazısını: "Ve bugün, bu oligarşinin çıkar yelleri ülkemizin üstünde en iğrenç biçimde esiyor ve aynı zamanda bir kanser gibi tarihimizi lekeliyor". Şevket Süreyya Aydemir, 22 Mart 1976 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, kötümser bir hava içinde, ülkesinin kaderine bir kez daha eğildiği *Doğum Ağrısı mı, Tükeniş mi?* başlıklı makalesinin yayımlanmasından üç gün sonra, 25 Mart'ta ölüyordu.

İsmail Hüsrev Tökin[182] onu anarken "çelişkisiz bir ulus" idealini ve *Kadro*'nun ekonomik görüşünü de vurgular: bu görüş yalnızca sömürgeciliğe karşı değil, fakat Komintern'e de karşıydı. Vedat Nedim Tör,[183] son makalesini okuduktan sonra Şevket Süreyya'ya yazdığı, ancak zamanında eline geçmeyen mektubu yayımlar. Vedat Nedim Tör, kendileri gibi, ulusal bir ideoloji oluşturmak için çaba göstermiş bir kimsenin ardından duyduğu acıyı dile getiriyor, şimdi ise, Türkiye'de, bütün ideolojilerin savunucuları olduğunu, yalnızca Kemalizm'in bir yankı uyandırmadığını belirtiyordu. En eski Türk yazın dergisi olan *Varlık*'ta, kurucusu Yaşar Nabi,[184] *Korkulu Bir Masal Gibi* başlığını koyduğu yazısında şöyle di-

yordu: "37 yıldır sana sesleniyoruz Atatürk'ürn! Sen yaşasaydın, Türkiye'n böyle mi olurdu?". Vedat Nedim Tör, 10 Haziran 1976 tarihli mektubunda, bana, Türkiye'deki unutulmuş gerçekleri yeniden açıklamak ve Kemalizm'in öteki rejimlerin bir kopyası olmadığını anımsatmak için bu fırsattan yararlanmamı söylüyordu. Gandi ve Nehru daha İngiliz baskısı altında yaşarlarken Atatürk ulusal devrimlerin geleceğini önceden görmüştü. 1922'de şöyle diyordu: "Türkiye'nin bugünkü savaşımının yalnızca kendisine ait olmadığını yinelemek gereğini duyuyorum. Türkiye'nin savunduğu dava tüm ezilmiş ulusların, tüm Doğu'nun davasıdır". 1923'te ise sömürgecilik ve emperyalizmin yok edileceklerini ve onların yerini uluslar arasındaki işbirliğinin alacağını belirtiyordu. Oysa Stalin için ulusal devrimler yalnızca komünizmin "gelişme ortamı" idi. Vedat Nedim Tör, bundan başka, Kemalizm'in hümanist yönünü de yeniden belirtmek istiyordu. Ekonomik alanda, hocası Werner Sombart'ın (siyaset, bilimi yaşama uygulamak demektir) sözünü yineleyerek, azgelişmiş uluslar için en büyük savurganlığın zaman savurganlığı olduğunu, ama ne yazık ki bugün Türkiye'de, Atatürk'ün mirasını kayıplara karışmış gördüğünü anımsatır. Türkiye bir "açık pazar" haline gelmiş, dışalımları aşırı ölçülere varmıştır. Halen, yalnızca *Kadro* dergisinin "plânla ilgili" devletçi ilkelerinin uygulanması kendi ülkesine ve Üçüncü Dünya'ya yarar sağlayabilir. Kültür alanında ise, uluslararası ilişkilerin iyileşme sağlayacağına inanır ve özgün ve ulusal her yapıtın dünyada hemen yankı uyandırabileceğini ileri sürer. Ne yazık ki sanat alanında *soysuzlaşma,* kökünü, kökenini yitirme eğilimleri ağırlık kazanmaktadır. Bana dediğine göre, insandan uzaklaşan, anlamsız, biçime değer vermeyen sanatın üstünlük kazandığını görmek kendi yaşındaki bir kimse için acı vericidir (çünkü *Kadro*'nun temel sorunu gerçeğin, kendi gerçeğinin aranmasıdır). Sonuç olarak Vedat Nedim Tör için, yabancı bir ülkede, *Kadro*'ya ilgi duyulduğunu görmek hem bir sevinç hem de bir acı kaynağıdır, çünkü Türkiye'de buna yalnızca tarihsel bir olgu gözüyle bakılır gibidir. İsmail Hüsrev Tökin de, bana yazdığı 14 Temmuz 1976 tarihli bir mektubunda, gerilerde kalmış o olaylar hakkındaki kimi düşüncelerini açıklayacaktır. İsmail Hüsrev Tökin, Spengler'e göre, devlet adamının ideolojilerden ürkmeksizin nasıl doğrudan doğruya eyleme geçmesi gerektiğini ve Max Scheler'in ideallerin eylemden doğduğunu ileri sürdüğünü anımsatır; oysa Marksistler önceden biçimlendirilmiş ideolojilerini gerçekleştirmek için eyleme geçerler. Atatürk için önemli olan eylem, yani yeni bir devlet kurmak idi. Kendi devrimci eylemine hiçbir zaman Kemalizm adını vermemiştir, bu durumda tasarlama ve düşünme görevi aydınlara düşüyordu. *Kadro* bu görevi yerine getirmek, gerçek olaylara dayalı "yeni bir düşünce sistemi"ne can vermek için kendiliğinden ortaya çıkmıştır. *Kadro*'ya göre ulusal bağımsızlık ekonomik alanda başlıyordu, ama Marks'ın dogmatizmi olmadan ve her türlü "ekonomik yazgıcılık"tan uzak kalarak. Atatürk'ün önderliğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan bütün temel yapılar ortadan kaldırılmıştı. Eğer ekonomi belirleyici tek öge olsaydı ve üstyapı ekonomik yapının bir işlevi olsaydı, iktidara gelen parti, onun başkanı, kısacası "bir bilinç" o temel yapıları değiştiremezdi. *Kadrocular*'a göre, ulus ve ulusal bilinç birlikte oluşuyordu, ama İsmail Hüsrev Tökin, bugün, o sınıfsız bir ulus oluşturma isteğinin bir hayal (ütopya) olduğunu kabul etmektedir. Şevket Süreyya'nın ideolojik açıklamasını okurken, Marksizm için olduğu gibi, *Kadro* için de ulaşılacak bir amaç, gerçekleştirilecek ideal bir toplum olup olmadığı sorusu gelip takılınıştı dilimin ucuna. İsmail Hüsrev Tökin'e göre, *Kadro*'nun arzuladığı toplum "sınıfsız, plânlı" bir toplumdu, ancak Şevket Süreyya bu toplumun son, somut biçimi hakkındaki fikrini söylememişti: belki de, *Kadro* sosyalist olmamasına ve bu görüş ona uzak olmasına rağmen, böyle bir toplum tam olarak sosyalist bir rejim içinde gerçekleştirilebilirdi. Hiç kuşkusuz, ekonomide *Kadro*, "otoriter bir devletçilik"ten yanaydı ve ulusa *yol gösterici (önder)* olarak hizmet etmesi gereken o azınlık fikri, Atatürk'ün elde ettiği başarılardan, İtalyan, Sovyet ve Alman otoriter rejimlerinden kaynaklanıyordu. Şu halde, öyle görülüyor ki, *Kadro* için "önderler"in gerekliliği kalıcı ve insanlık tarihinden soyutlanamaz bir durumdur. İsmail Hüsrev Tökin bana soruyor: *yetkinlik (kemâl)* nedir? - Bundan kastedilen "bilgelik" isebuna yalnızca kişisel serüvenle ulaşılabilir; toplum belki teknik mükemmelliğe erişecektir, ama "kendi içinde" her zaman kusurlu kalacaktır (belirgin bir kararsızlıkla, "ilk günah"tan söz etmiştim). Ziya Gökalp'e göre, her halkın kendine özgü ögesi olan ve onun kimliğini belirleyen, ancak teknik, bilimsel ögelerin bütünü olan ve bütün kültürlerin (harsların) kendi bireyselliğini yitirme korkusuna kapılmadan katılabilecekleri ve katılmaları gereken *uygarlık*tan farklı bir *hars* vardı (bugün bu anlamda *kültür* terimi kullanılmaktadır). (Burada Batı Avrupa uygarlığının gerçek üzerine kurulu, evrensel değerle donatılmış tek uygarlık olduğu fikri yeniden ortaya çıkmaktadır.) İsmail Hüsrev Tökin, ussal ögeler üstüne kurulmuş uygarlık ile ussallığı ikinci plâna itip yolu her türlü kuşkuya açık bırakır gibi görünen kültür arasındaki çelişkinin karşısında olsa da, özde bu fikirlere katılmaktadır (Japonya'yı örnek gösteriyordu bana). Kuşkusuz, Toynbee gibi birçoklarına göre, tekniğin çağdaş uygarlığı ile olan çelişkide, bu maddi uygarlığı doğurmamış, ancak kabul etmiş olan kültürlerin dramı yatmaktadır, çünkü kendini kabul ettiren bir teknik, kendisiyle birlikte, kültür biçiminde ortaya çıkan fikirler getirmeden edemez (bu, Avrupa'nın kıyıda köşede kalmış kültürlerinin de dramıdır). Ulusçuluk hakkındaki bir incelemesinde Eugene Kamenka[185] şöyle der: "Ulusçuluk, sömürülen, felekete uğrayan, kendi saygınlıkları için gerekli koşulları bulmak ya da yaratmak zorunda olan kimseler içindi" ve böylece geçmişin saygınlığından geleceğin belirsizliğine karşı koyma gücü doğar. Aynı yapıtta John Plamenatz ise: "Ulusçuluk... kimlikleri zayıfladığında toplumun ulusal ya da kültürel kimliklerini koruma ya da güçlendirme arzusudur" demektedir.[186] Şu halde, esas olarak kültürel bir olgudur: böylece, kültürel yönden Osmanlı İmparatorluğu içinde boğulup gitmiş olan Türkler, Pan-Slavcılığa tepki olarak ortaya çıkan ve ilk canlı örneklerini Macaristan'da vermiş olan Pan-Turancılığa sarılacaklardır. Bu, Plamenatz'ın da anımsattığı gibi,[187] Alman kültür istilasına karşı bir tepkiydi ve tam olarak Almanya'da, Napolyan savaşlarının maddi tehlikesinden önce, Fransız kültürüne tepki olarak çağdaş ulusçuluk doğmuştu. Bu Batılı ana kaynaktan, özgürlüğün karşısında olmaya yatkın, bugünkü özellikleri hem öykünme hem de öykünülen modellere düşmanlık etme olan bir Doğu ulusçuluğu da gelişmişti. Ancak, her zaman olduğu gibi, bütün Batı'ya uyma girişimlerinde kendini göstermiş olan, kendi özelliklerini koruma, saklama gücü nedeniyle, Türkiye genel çizgilerle tanımlanamayacak bir ülkedir. Bugün bile, en güçlü partisinin kendine özgü "ortanın solu" politikası ile (*), Batı çizgisindeki özgürlükçü ya da tutucu eğilimleri, solun ve siyasette bile İslâm'ın yeniden doğuşu, ılımlılık ve aşırılık arasında, bir Yeni-Pantürkçülükten yana olan, eylem halindeki bir azınlık ve bütün bunların üstünde, iyice belirgin olmayan, ancak Silâhlı Kuvvetler'in kendisini onun koruyucusu olarak gördüğü Kemalizm ile

*(Fabiamizmin, Türkler için en uygun yönetim biçimi olacağından sık sık söz edilmiştir) *Fabiancılık* ML.4. cilt. s.479.

Türkiye Yakın Doğu tablosunda, belki de en değişik ve önceden tahmin edilemeyen bir görünüm sunmaktadır.

Çeviren: Durdu Kundakçı

[65] Mete Tunçay, Şevket Süreyya'nın ölümü üzerine yazdığı, *Milliyet Sanat Dergisi*, 2 Nisan 1976, sayı: 178, s.3-4'te yayımlanan, "Şevket Süreyya: 'Suyun bulunması, galiba yolun yitirilmesi pahasına oldu' demişti" adlı makalesinde, Şevket Süreyya'nın, Şefik Hüsnü'nün "Stalin gibi sert" bir diktatör olabileceğini anladığını ancak onu yetenekleri yüzünden beğendiğini açıklar.

[66] "Sol" konusunda, Harris ve Tunçay'ın yapıtlarından başka, bkz.: Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952 (bu, Türk siyasal partileri konusunda, büyük ölçüde belgelerden oluşan temel yapıttır), s.530-532. Daha kısa fakat güncel yapıtlar da şunlardır: Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasî Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*, İstanbul, 1976, s.226-231 ve Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul, 1974, s.91-118.

[67] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.143-190; tamamlayıcı bilgi için bkz.: A.Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul, 1975, s.463-483; yapıtın yazarı *Aydınlık*'ın bütün sayılarını inceleme olanağı bulmuştur. Dergi 1923'te, Komünist Partisi Manifestosu'nun Şefik Hüsnü tarafından yapılmış çevirisini yayımlamıştı. Derginin kapağında, başlıktan başka, *"Bütün dünya işçileri birleşiniz!"* sözleri vardı. 1968'de, 1975 yılında *Türkiye Emekçi Partisi*'ni kuran, Mihri Belli grubu tarafından kurulan ve aynı adı taşıyan bir dergi yayın hayatına girmişti [*Türkiye Emekçi Partisi*, 1975'te yeniden kurulan eski *Türkiye İşçi Partisi* ile karıştırılmamalıdır; bkz.: Giacomo E. Carretto, "Cronaca della Turchia!" (Ocak-Haziran 1975), *OM*'da, LV (1975), s.248-263]. 1970'te bu grupta ortaya çıkan bir bölünmeden, aynı adı taşıyan, Maocu eğilimli bir başka dergi doğuyordu. Dergiler 12 Mart 1971'deki askerî müdaheleden sonra kapatıldılar. 1973 seçimlerinden ve Bülent Ecevit'in "ortanın solu"nun zaferinden sonra [bkz.: Giacomo E.Carretto, *Le elezioni politiche del 14 ottobre 1973 in Turchia*, "OM"da, LIII (1973), s.783-792], sol faaliyetlerin yeniden başladığı ortamda açıkça 1920'lerin *Aydınlık*'ını anımsatan ama kapaktaki sözleri *"Bütün ülkelerin işçileri ve ezilen halkları birleşin!"* biçiminde değiştirmiş olarak aynı adı taşıyan bir dergi çıkarıldı. *Halkın Sesi* (15 Nisan 1975; aynı Maocu eğilime sahip) adlı haftalık gazetenin ilk sayısında Şefik Hüsnü ve onun "Kemalist diktatörlüğe" karşı savaşımı kutlanıyordu.

[68] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.152, sayı: 20. "Aydınlık" sözcüğü: ışık, açıklık, zihinsel açıklık demektir (*aydın: açık* anlamından başka, *aydın kişi* demektir).

[69] Vedat Nedim Tör 1897 yılında İstanbul'da doğdu, Galatasaray Lisesi'nde öğrenim gördü ve 1921 yılında "Türkiye nasıl emperyalizme boyun eğdi?" adlı tezi ile, Berlin'de, Ekonomi dalında doktorasını verdi. O dönemde Werner Sombart'tan çok etkilendi. *Kadro* deneyiminden sonra, "Basın Yayın" ve Ankara Radyosu'nun müdürü oldu, daha sonra İstanbul'daki iki bankanın kültür işlerini yönetti. 1943'ten 1945'e değin "Hep Bu Topraktan" adlı dergiyi yayımladı; makale ve eleştirilerinin yanı sıra, *Resim Öğretmeni* (1943) adlı romanı yazdı. Onun, Nâzım Hikmet'inki ile birlikte, yeni toplumsal sorunları ele alan tiyatro eseri önemlidir: *İşsizler* 1924; *Üç Kişi Arasında* 1927; *Fevkalasrîler* 1928; *Kör* 1928; *Hayvan Fikri Yedi* 1928; *Köksüzler* 1937; *İmralı'nın İnsanları* 1940; *Değişen Adam* 1941; *Sanatkâr Aşkı* 1945; *Hep ve Hiç* 1951; *Siyah-Beyaz* 1952; *Aşağıdan Yukarı* 1952. 1976 yılında, kendi kişisel olaylarını değil de, Türkiye'nin sanat ve toplum olaylarını işlediği, Cumhuriyet dönemi anılarını içeren bir kitabı çıktı: *Yıllar Böyle Geçti* (Bkz.: Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul, 1975, s.282 ve Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.145.

[70] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.143-146.

[71] Almanya'dan dönen Türk öğrencileri, Alman Spartaküsçüleri ile somut bağları olduğu yolunda kanıtlar olmadığı halde, Spartaküsçüler olarak adlandırılmışlardır. Partinin üyelerinden birçoğu, sonrada, Kemalizm'e katıldılar. G.S. Harris ise (*a.g.e.*, s.39-42) daha *Kurtuluş*'un yazılarında o ulusçuluğun ilk belirtilerini görür.

[72] Burhan Asaf (Belge), Şam 1899-Ankara 1967, Almanya'da mimarlık öğrenimi gördü. Türkiye'ye döndükten sonra, gazeteciliğe başladı ve *Hakimiyet-i Milliye*'de Batılılaşma ve Atatürk'ün reformları lehinde yazılar yazdı. Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde danışman olarak çalıştı. Menderes'in Demokrat Partisi döneminde, *Zafer* gazetesinin başyazarı olarak, bu partinin sözcülüğünü yaptı. 1957'de Demokrat Parti'den milletvekili seçildi ve aynı yıl içinde Türk Radyo-Televizyon Kurumu'nda Haber Merkezi'ni yönetti. 27 Mayıs 1960'taki askerî müdaheleden sonra, Demokrat Parti'nin düşmesi ile, Menderes'in idama mahkûm edildiği *Yassıada* duruşmasında müebbet hapse mahkûm oldu. Devrim dönemi bittikten sonra, Alman Radyosu'nda, Türkiye uzmanı olarak çalışma yaşamına dönebildi. Makalelerinden ayrı olarak, Norbert von Bischoff'tan çevirdiği *Ankara-Türkiye'deki Yeni Oluş'un İzahı*, Ankara, 1936, adlı eseri yayımladı (bu bilgiler bana İsmail Hüsrev Tökin tarafından sağlanmıştır).

[73] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.137-139, 177; G.S. Harris, *a.g.e.*, s.131-132. Ayrıca bkz.: "PC(b)R heyeti temsilcisi D.Manuilski'nin müdahelesinden söz eden, A.Sobolev ve başkaları tarafından derlenmiş olan, *Storia dell'Internazionale Comunista*, Moskova, 1974, s.233-234.

[74] Ş.S.Aydemir, *a.g.e.*, s.392-393.

[75] *Aynı eser*, s.397.

[76] *Aynı eser*, s.397-419.

[77] *Aynı eser*, s.423.

[78] *Aynı eser*, s.423-435.

[79] *Aynı eser*, s.442-444.

[80] G.S.Harris'in adı geçen eserinde de öyle (s.144). Özde, 1938 yılında değiştirilmiş metne göre, Ceza Kanunu'nun 142. maddesinde öngörüldüğü biçimde gerekçe yinelenir. Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi bu maddenin kaldırılmasından yanadır (bu madde birçok kez değişikliğe uğramış, ancak özü değişmemiştir).

[81] Ş.S.Aydemir, *a.g.e.*, s.450-453, 458-459, 461.

[82] Vedat Nedim Tör'ün, kısa bir süre önce yitirdiği dostundan bir mektubunda bana söz ederken kullandığı şu sözleri anımsatmak isterim: "Şevket Süreyya, büyük dostum, ideal ve ruhumun dostu... öldü".

Şevket Süreyya Aydemir (Edirne 1897-Ankara 1976), *Kadro*'nun kapanmasından sonra, 1937 yılına değin Ticaret Lisesi Müdürlüğü görevini yürüttü ve 1951 yılına değin devlet dairelerindeki çalışmasını sürdürdü. Aynı yıl, Demokrat Parti'nin seçimde kazandığı zaferden sonra, görevden uzaklaştırıldı. Böylece kendini bütünü ile yazarlık faaliyetine verme olanağı buldu. Birçok makale ve kendi yaşam öyküsünden başka, Atatürk, İsmet İnönü, Menderes, Enver Paşa'nın yaşam öykülerini de yazdı: *Tek Adam* 3 cilt, 1963-1965; *İkinci Adam* 3 cilt, 1966-1968; *Menderes'in Dramı*, 1969; *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* 3 cilt, 1970-1972; (kaldı ki, büyük kişiliklere her zaman ilgi duymuştur, örneğin, daha 1924 yılında, Sadrettin Celâl ile birlikte: "Lenin ve Leninizm"i kaleme almıştı, *Aydınlık* sayı: 11); ayrıca yaşam öyküsü biçiminde bir de roman yazmıştır: *Toprak Uyanırsa*, 1963; *İhtilâlin Mantığı*, 1973; toplumsal ya da siyasal konular üstüne yazılmış makalelerin toplandığı: *Kahramanlar Doğmalıydı*, 1974, öteki eserleridir. 1932'de yazdığı *İnkılâp ve Kadro*, 1968'de yeniden basılmıştır. Moskova Üniversitesi'nde tanışmış ve biri Çinli, biri Türk ve biri Rus olan üç eski dostun dünya siyaseti hakkındaki görüşlerini mektupla birbirlerine açıkladıkları bir kitap yazmak niyetindeydi. (Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.51; *Suyu Arayan Adam*, s.509-527).

[83] *Türk Ocakları* 1912 yılında Yusuf Akçura [veya Akçurin ya da Akçuraoğlu Yusuf, Volgalı bir Tatar-Türkü, bkz.: *OM*, XV (1935), s.118] tarafından kuruldu ve 1911'in ünlü *Türk Yurdu* dergisini yayımladılar. 1931'de Cumhuriyet Halk Partisi'ne katıldılar ve onların, (Pan-Türk) ulusçuluğu yayma görevleri, Anadolu ulusçuluğunu yayması gereken *Halk Evleri* (1932) tarafından yeniden ele alındı; bkz.: *OM*, XII (1932), s.142-143. Ettore Rossi, Halk Evlerinin, İtalya'da Faşizm'in kurduğu "Dopolavoro" gibi, benzer Avrupa kurumlarından esinlendiğini anımsatıyordu. Ayrıca bkz.: T.Z.Tunaya, *a.g.e.*, s.578-579.

[84] Şevket Süreyya'nın *Kadro*'nun ideolojisini sergilediği *İnkılâp ve Kadro (İnkılâbın İdeolojisi)*, Kadro Yayınları, sayı: 1, Ankara, Milliyet Matbaası, 1932. Giriş bölümü s.1'de yazar aynı konferanstan söz eder gibi görünmektedir, ama 15 Ocak 1931 tarihini verir ve bu, başka fırsatlarda yinelenecek tarih olacaktır.

[85] Ş.S.Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.465-468, 479.

[86] Bkz.: "Il Proponimento", *Critica Fascista*'da, I (1923), sayı: 1, s.1-2.

[87] *Turkey's Politics. The Transition to a Multi-Party System*, Princeton-New Jersey, 1959, s.70-73. Kitabın faydalı yanlarından biri işle-

diği konular hakkında yararlı kaynakçalar vermiş olmasıdır.

88 "Social Themes in Contemporary Turkish Literature", 1. bölüm,*Middle East Journal*, 1960 kış dönemi, s.36, 43, sayı: 21.

89 *a.g.e.*, s.10-11

90 *Turkey's Politics...* , s.71, sayı: 117; Halide Edip: *Conflict of East and West in Turkey*, Delhi, 1935, s.177-179.

91 Ziya Gökalp hakkında bkz.: Uriel Heyd, *Foundation of Turkish Nationalism, The Life and Teachings of Ziya Gökalp*, Londra ve Beceles, 1950. Yazar Alman kültürünün (Tönnies) dolaylı etkilerini kabul eder. Gökalp bu *"seçkin tabaka" (élite)*'nın rolünü esas sayıyordu, ama totaliter bir devletin karşısındaydı. Ayrıca bkz.: *Ziya Gökalp, Hayatı, Sanatı-Eseri*, derleyen, Ali Nüzhet Göksel, İstanbul, 1952 ve İtalyanca olarak: Ettore Rossi, "Uno scrittore turco contempora neo: Ziya Gökalp", *OM*'da, IV (1924), s.574-595, yine Ettore Rossi, "Commemorazione di Ziya Gökalp nel XXV anniversario della morte", *OM*'da, XXIX (1949), s.193. Ziya Gökalp'in yüzüncü doğum yıldönümünde, Türkiye'nin en eski yazındergisi olan *Varlık* ona kısa bir makale ayırıyordu: Erhan Tığlı, "Ziya Gökalp", *Varlık*, s.823, Nisan 1976; bu makalede ona ait fikirlerin siyasal amaçla sömürüldüğü belirtiliyordu. Düşüncesinin, ölümünden sonra da yaşamaya devam etmesi gereken yanı, kendisinin bile çoktan gerilerde bıraktığı, Turancı ideal değildi. Her şeye rağmen günlük *Cumhuriyet* gazetesi (Ecevit'in siyasetinden yanadır) ölümünün ellinci yılında (25 Ekim 1976) onun için bir ek yayımlamıştır. Rauf Mutluay, bu aynı gazetede (22.4.1976) şöyle sormaktadır: "Neredesin Gökalp?" ve onun dizelerini anımsatır: "Camilerinde Türkçe okunan bir yurt." Onun bu düşü Ayasofya'da Kuran'ın Türkçe okunması ile, tam olarak 3 Şubat 1932'de gerçekleşti [*OM*, XII (1932), s.80-81]. Ayrıca bkz.: Cavit Orhan Tütengil, "Gökalp 100 yaşında", *Cumhuriyet*, 23.3.1976.

92 *Suyu Arayan Adam*, s.76.

93 Nâzım Hikmet, *Tüm Eserleri 3*; *Şiirler 3*, İstanbul, 1975, s.24-25, 80. Ayrıca bkz. Asım Bezirci'nin notları, s.221-226, 253, 257-258.

94 *Aynı eser*, s.232-238.

95 Şevket Süreyya eleştirisinde, ilk gelecekçi (fütürist) Türk şiirinin Nâzım tarafından 1921'de, Vâ-Nû ise, *a.g.e.*, (s.260-264), Moskova'da 1922'de yazıldığını ve kendisi ile Şevket Süreyya'ya okunduğunu ileri sürer. Bu şiirin adı,"Açların Gözbebekleri" idi

96 Leone Trotzki, *La mia vita*, Milano, 1930, Önsöz, s.VII.

97 *Suyu Arayan Adam*, s.259-260.

98 "Polemik-Faşizm ve Türk Millî Kurtuluş Hareketi", *Kadro*, Ağustos 1932, sayı: 8, s.36-39.

99 "Il Fascismo nel Vicino Oriente", *Gerarchia*'da, Ekim 1932, s.843-847. Bu makale Ettore Rossi'nin arulan kaynakçasında yer almamıştır.

100 "Fascismo e Kemalismo",*Gerarchia*'da, Ekim 1932, s.857-860. Yazar Faşizmin "daha evrensel" olan özelliğini Kemalizm'in kesinlikle ulusal olan özelliğinden ayırır.

101 Makale dizisi *Kadro*'nun Haziran 1932 tarihli 6. sayısında başladı, s.37-40. Derginin başmakalesi de aynı adı taşıyordu.

102 *Rassegna settimanale della Stampa Estera* (Dışişleri Bakanlığı-Basın Bürosu), 7. yıl, 1. cilt, Roma, 1932, s.1164-1165.

103 *Aynı yer*, s.1140-1145; Moskova ve Roma'ya yapılan iki ziyaretle ilgili olarak bkz.: *OM*, XII (1932), s.237-239, 272-275.

104 *Rassegna...* , s.1144.

105 Yeni İtalyan-Türk Anlaşması'yla ilgili olarak yazılmış bir makalede, farklı ya da geride kalmış tarihsel koşullarda gelişmiş düzenlerin kopyası olmayan bir devlet evrimi örneğini Türkiye'ye yalnızca İtalya'nın verebileceği ileri sürülüyordu: Ancyranus, "La Turchia Kemalista e il patto Italo-Turco", *Gerarchia*'da, Ocak 1929, s.3.

106 "L'Italia e la nuova Turchia", *Quaderni di Politica Estera e Coloniale*'de sayı: 3, Modena, 1932, s.36. *Kadro*'ya göre, Moskova ve Roma devrim için duyulan heyecan ve özveride birleşiyorlardı, Haziran 1932, sayı: 6, s.3-4.

107 Özellikle bkz.: "Il' primo decennale di una rivoluzione-L'Italia e 'loevoluzione politica e economica del nuovo Stato turco moderno" *(Istituto Coloniale Fascista-3. Sömürge Kültürü Kursu*, Torino Üniversitesi'nde), Torino, 1932; daha önceki bir konuşmasında, Parvis, Türkiye'nin bir anti-Sovyetler Birliği politika izlemesinin gerekliliğinden söz ediyordu: "Gli Stati Islamici del Levante controle insidie russo-britanniche", *3. Sömürge Kültürü Kursu 1931-1932*, Torino, 1931. Kursun metni taşbaskı yapılarak yayımlanmıştır.

108 Atatürk'ün Partisi'nin *Ulusal Başkan (Millî Şef)* kuramı ile, iki dünya savaşı arasında, İtalya ve Almanya'daki aynı kavram arasında son zamanlarda kurulan koşutluk için bkz.: Çetin Yetkin, *Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri*, İstanbul, 1974, 2. cilt, s.292.

109 "Türkischer Nationalsozialismus", *Preussische Jahrbücher*'de, Ağustos 1933, s.105. H.Kohn'un bu ve bundan sonraki makalesi, Karpat'ın kitabındaki kaynakçada verdiği ancak kendisinin incelemediği yazılar arasındadır.

110 M.Zapp, a.g.makale, s.111.

111 *İnkılâp ve...*, s.92.

112 "Ten Years of the Turkish Republic", *Foreign Affairs*'de, Ekim 1933, s.144-145.

113 "Kadro ve İzvestiya", *Kadro*, sayı: 6, Haziran 1932, s.46-47.

114 Carlo Giglio 1930'da şöyle yazıyordu: "Kemalist siyasete yol gösteren ve onu yöneten bağımsızlık duygusu, Rusya'dan gelecek herhangi bir koruma ya da uyarıya karşı hoşgörüsüzdür...", "Panorama del medio oriente", *Gerarchia*'da, Mart 1930, s.221.

115 *Orient und Okzident*, Berlin, 1931, s.28; *Western Civilization in the Near East*, Londra, 1936; *Kadro*'nun çıktığı yıllar olan 1932–1934 arasında yazılmış, sonraları yeniden gözden geçirilmiş bir kitaptır. Aynı yazar, daha yakın zamanlarda, yaratıcı eyleminin yetersiz olması nedeniyle, Arap ve Asya ulusçuluğunu eleştirirken, yalnızca Türkiye ve İsrail'i bu suçlamanın dışında tutuyordu: bir kendi kendine gerçekleştirme arzusuna sahip olmak gerekiyordu: *General Characteristics of Nationalism in the Middle East, Nationalism in the Middle East*'de Washington D.C., The Middle East Institute, 1952, s.66.

116 Kitabın başlığında, özel tür bir devrim, yani pek kısa bir zaman içinde meydana gelen temelli değişiklikler (*Türkçe Sözlük*, Ankara, 1974, s.220'de bulunan ve eski *İnkılâp* sözcüğünün yerine kullanılan *Devrim* sözcüğündeki anlam) demek olan *İnkılâp* sözcüğü kullanılmıştır. *Kadro*'nun yazılarında bu terim, İtalya, Almanya ve Rusya'daki devrimler için kullanılmaktadır. Fransız Devrimi için ise, şiddetli, kanlı bir devrim anlamında, *İhtilâl* terimi kullanılmaktadır. Ankara'daki Türk Ocağı'nda verdiği konferansta, Şevket Süreyya bir *ihtilâl*'in, *inkılâb*'ın gerçekleşmesi için yalnızca bir araç olduğunu ileri sürüyordu; Türkiye ilk aşamayı geçmişti ve ikinci aşamanın başlangıcında idi: *Suyu Arayan Adam*, s.465-467.

117 *EI*², s.1068.

118 *Cumhuriyet*, 6 Mart 1972.

119 *İnkılâp ve Kadro*, s.III.

120 *Aynı eser*, s.V.

121 *Aynı eser*, s. 46.

122 *Aynı eser*, s.7.

123 *Aynı eser*, s.150.

124 *Aynı eser*, s.7.

125 *Aynı eser*, s.154.

126 *Aynı eser*, s.156.

127 *Aynı eser*, s.159.

128 *Aynı eser*, s.87.

129 *Aynı eser*, s.161-162.

130 *Aynı eser*, s.66

131 *Aynı eser*, s.114-128, 171-172.

132 *Aynı eser*, s.79.

133 *Aynı eser*, s.173.

134 Devletçi eğilimlerin başlangıcı, sonradan *İstihlâki Millî Cemiyeti*'nin doğmasına yol açan ve 1912 yılında kurulan *Millî Meşrutiyet Fırkası*'na dek götürülebilir. Partinin üyelerinin bir bölümü *Türk Yurdu* ve *Türk Ocakları*'nın kurucuları olduklarına göre, "sağ" ve "sol", bir kez daha, garip bir biçimde birleşmişlerdi. Öte yandan, kısa bir yaşamı olan bu parti, Mütareke döneminde, *Millî Türk Fırkası* adıyla, Kemalizm yanlısı olarak İstanbul'da yeniden ortaya çıkacaktır: Erdoğan Teziç, *a.g.e.*, s.123, 191-192, T.Z.Tunaya, *a.g.e.*, s.358-368, 441-444.

135 Muzaffer Sencer, *a.g.e.*, s.173; Suna Kili, *a.g.e.*, s.67.

136 *OM*, XIV (1934), s.71-72.

137 *İnkılâp ve...*, s.152. (Bu durumda yazar, umursamaz biçimde *ihtilâl* sözcüğünü kullanır).

138 *Suyu Arayan Adam*, s.105-106.

139 *İnkılâp ve...*, s.8-9.

140 *Aynı eser*, s.160.

141 *Aynı eser*, s.129-138. Giampiero Carocci (*La politica estera dell'Italia fascista*, Bari, 1969, s.138-139), 1927'de Mussolini'nin, Müslüman ülkelerin önderliği işlevinden vazgeç-

mekte olan Türkiye'ye yeniden yaklaştığını ileri sürer. "Kadro" ile Türkiye, çok daha geniş kapsamlı yeni bir önderlik görevi üstleniyordu.

[142] *İnkılâp ve...*, , s.44.

[143] Yazar kitabında hep "Rusya"dan söz eder.

[144] *Aynı eser*, s.20.

[145] *Aynı eser*, s.31-40.

[146] *Aynı eser*, s.34-35. Burada, bütün sömürge halklarının "proleter" ve onların bütün kurtuluş eylemlerinin "sosyalist" olduğuna inanan, sömürge halkları devrimlerinin kuramcısı olan Sultan Galiev (bir Kazan Tatarı) anımsanabilir. Galiev'in bu kuramı 1923'te Stalin tarafından çürütülür. Bkz.: A.Bennigsen, "Sultan Galiev-The USSR and the Colonial Revolution", *The Middle East in Transition*'da, derleyen Walter Z.Laqueur, New York, 1958, s.398-414 ve Hélène Carrère D'Encausse, *Reforme et Révolution chez les musulmans de l'Empire Russe*, Paris, 1966, s.241-242, 267.

[147] *İnkılâp ve...*, s.58-59. Stalin, yıllarca Rus olmayan ülkeleri yönetmiş bir kimse olarak tanımlanır.

[148] *Aynı eser*, s.62.

[149] *Aynı eser*, s.61.

[150] *Aynı eser*, s.68, 92-102.

[151] *Mussolini il Duce. Gli anni del consenso 1929-1936*, Torino, 1974, s.26.

[152] Bkz.: Ettore Rossi, "Il discorso di Mustafa Kemal sulle vicende della Turchia dal 1919 al 1927", *OM*'da, VII (1927), s.529-558.

[153] *OM*, XII (1932), s.337.

[154] B.Lewis, *History-writting...*, , s.224. Öte yandan, Türklerin gözünde, çağdaş Batı tarih bilimi alanındaki eserlerden birçoğu, bilimsel araştırma alanındaki Batı ideali hakkında geniş bir fikir veremeyecek kadar önyargı, bilgisizlik ve hor görmelerle doludur, s.225.

[155] *Suyu Arayan Adam*, s.473-475.

[156] *OM*, XII (1932), s.373. Ayrıca bkz.: *Birinci Türk Dili Kurultayı*, derleyen T.C. Maarif Vekâleti, İstanbul, 1933 ve Üçüncü Türk Dili Kurultayı'na sunulmuş tezler hakkında küçük fasiküller halinde yayımlanmış Fransızca raporlar, derleyen *Türk Dil Kurumu*, İstanbul, 1936.

[157] *OM*, XVII (1937), s.508-510. Daha yeni bir kaynak için bkz.: Adile Ayda, "Etrüsklerin Yunanca adı-Le nom grec des Etrusques", *Belleten*, Temmuz 1975, sayı: 155 ve aynı yazarın, *Les Etrusques étaient-ils des Turcs?* Paris, 1971.

[158] "Kadro ve Die Tat", *Kadro*, Haziran 1932, sayı: 6, s.5-9. Aynı sayıda (s.48) Şevket Süreyya, Kahire'de çıkan *Elmuhadenet* gazetesinin dergilerine gösterdiği ilgiden duyduğu hoşnutluğu belirtiyordu.

[159] Bkz.: George L.Mosse, *Le origini culturali del Terzo Reich*, Milano, 1968, s.79-98; Zehner için bkz.: s.420-421.

[160] Kendilerini tek bir ticarî ürünün üretimine adayan toplumların aksine, yalnızca çeşitli üretime sahip bir toplum insan yeteneklerinin büyük ölçüde gelişmesine olanak veriyordu. *İnkılâb ve...*, s.54.

[161] *Suyu Arayan Adam*, s.461.

[162] *Aynı eser*, s.489.

[163] *Aynı eser*, s.486.

[164] *Prosateurs Turcs Contemporains*, Paris, 1935, s.299. Le Bon'un Mussolini tarafından tanınması ile ilgili olarak bkz.: Emilio Gentile, *Le origini dell'idelogia fascista*, Bari, 1975, s.4, 402-408.

[165] 1928 yılında, Mustafa Kemal'in bütün ülkede, halka öğreterek propagandasını yaptığı yeni alfabenin uygulaması başlıyordu. Yeni alfabenin yaşama girmesi basım dünyasında bir bunalıma yol açmıştı.

[166] Bir ülkeyi yeniden kurmak için ulusa, bir. din gibi verilen heyecan: *İnkılâb ve...*, s.79. Ziya Gökalp de kolektif yaşamdan kaynaklanan bir heyecandan söz eder.

[167] *Zoraki Diplomat*, Ankara, 1967. Bu, yazarın *Kadro*'nun kapanmasından sonra başlayan diplomatik görevi ile ilgili anıların kitabıdır. İlk bölümü *Kadro*'nun kapanması konusuna ayrılmıştır (s.5-28).

[168] Bkz.: *ülkü* kitapları sayı: 6, Recep Peker, *İnkılâp Dersleri Notları*, Ankara, 1936; 1933'te çıkınayan başlayan *Ülkü* dergisinin değişik yılları. Dergi *Halk Evleri* tarafından çıkarılıyor ve bunun da ideolojik, ama daha resmî yapıda bir dergi olması isteniyordu. Yakup Kadri anılarından bunu hiç kimsenin okumadığını ileri sürecektir (s.26). Recep Peker'in sözlerinde *Kadro*'nun ilkelerinden birçoğunu bulmak mümkündür. Yakınlarda, *Cumhuriyet* (19 Haziran 1976) *Halk Evleri*'nin yeni başkanı Ahmet Yıldız ile bir röportaj yaptı. Ahmet Yıldız, Kemalizm'i zamana uygun biçimde geliştirmeyi ve bütün Atatürkçü kuruluşların işbirliğini sağlamayı amaç edinmiş olan kurumun kültürel yapısını yeniden belirtiyordu. Bu *Kadro*'nun henüz tamamlanmamış devrimidir.

[169] Yakup Kadri, *a.g.e.*, s.26-28, *Kadro*'nun kapanmasını hedef alan ekonomik baskılar için bkz.: Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (dün-bugün-yarın)*, İstanbul, 1975, 1. cilt, s.448-453. Yazara göre, *Kadrocular* Devletçiliğin Kemalist ilkesinin yürürlükteki ekonomik sistemi kökten değiştirmesi gerektiğini anlayan ilk kimseler olmuştur. İsmet İnönü'nün "Kadro"ya katılması konusunda bkz.: Çetin Yetkin, *a.g.e.*, 2. cilt., s.291.

[170] *Suyu Arayan Adam*, s.480.

[171] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, 3. cilt, 1922-1938, İstanbul, 1975, s.488-489, 492.

[172] *Aynı eser*, s.482. Siyaset bir öğreti haline geliyordu: *OM*, XV (1935), s.256-258.

[173] F. Daryal, "Faşizm-Komünizm Münakaşası Münasebetiyle", *Kafdağ-Kafkasya Hakkında Yazılar Dergisi*'nde, 1937, s.42-44. Şunu da anımsatalım ki, Pan-Türkçü eğilimli bir başka dergi, 1932'de, *Kadro*'nun önemini kabul etmesi ve gençlere onu okumalarını öğütlemesine rağmen, bir makalesinde "devrimin ve Türk ulusçuluğunun babası" Ziya Gökalp'e hücum etmiş olduğu için onu kınıyor ve Marksist propaganda ve etkilerden söz ediyordu: Namık Kemal, Kadro ve Ziya Gökalp, *Atsız Mecmua*'da, Nisan 1932, s.12, .302-304.

[174] *OM*, XL (1960), s.364-371.

[175] Friedrich-Wilhelm Fernau, "Le Néo-Kemalism du Comité d'Union Nationale", *Oriente*, 4.üç aylık 1960, sayı:16, s.51-68.

[176] Bkz.: Alessio Bombaci, "L'umanismo turco di Suat Sinanoğlu", *OM*'da, XLII (1962), s.593-607.

[177] Jacob M.Landau, *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden, 1974, s.50-52. Bu, 1960 sonrası Türkiyesi'ndeki sağ ve sol radikal eğilimler hakkında hazırlanmış eksiksiz ilk eserdir. Türk siyasal yazını (bir bölümünü bulmak oldukça güçtür) üstüne çok geniş bir bilgiye dayanan bu eser zorunlu bir inceleme aracı olmaktadır. Aynı dönem için bkz.: Çetin Yetkin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler 1960-1970 (tartışmalar-nedenler-çözüm önerileri)*, Ankara, 1970, apaçık siyasal bir amaçla yazılmış bir eser.

[178] *OM*, LI (1971), s.894-895.

[179] 1975 yılı için benim iki makaleme bkz.: "Cronaca della Turchia", *OM*'da, LV (1975), s.248-263; LVI (1976), s.1-17 ve 1976 için bkz.: *OM*, LVI (1976), s.353-378.

[180] "Devrimler ve Aşamalar", *Türk Dili* dergisinin Kasım 1974 tarihli, Atatürk'e ithaf edilmiş, 278. sayısında, s.346-374. Türk dilini yabancı ögelerden temizlemek amacında olan Türk Dil Kurumu'nun dergisi için yazarken, yazarın nasıl Arapça olan *İnkılâp* sözcüğünü kullanmayıp, yerine yeni *devrim* sözcüğünü kullandığına dikkat ediniz. Buna rağmen yazar, öteki yazılarında bu yeni sözcüğü kullanmamakta, "altı ok"un biri için kullanılmış olan öteki sözcüğü yeğlemektedir.

[181] "Çankaya'daki Elçimiz" (yani *Kadro*'nun Atatürk'ün yanındaki temsilcisi), *Türk Dili*, sayı: 281, Şubat 1975, s.102-106. Şevket Süreyya Aydemir "Kadro Hareketi" başlıklı ve henüz inceleme olanağı bulamadığım bir dizi makale de yazmıştır. *Milliyet*, 10-19 Kasım 1970.

[182] "Şevket Süreyya ve 'tezatsız bir millet' amacı güden Kadro Hareketi", *Milliyet Sanat Dergisi*, 2 Nisan 1976, sayı: 178, s.5,30.

[183] "Şevket Süreyya'nın Ardından", *Cumhuriyet*, 29 Mart 1976.

[184] *Varlık*, Kasım 1975, s.818, s.3; 1908 kuşağından *Yaşar Nabi Nayır*, arkadaşları Cevdet Kudret, Sabri Esat, Kenan Hulûsi, Vasfi Mahir, Ziya Osman ile birlikte 1928 yılının *Meşale* dergisinin kurucusudur. Nasıl *Kadro* grubu yeni Devletin bir siyasal ideolojisinin ilk temsilcisi olmuşsa, bu grup da, yazınsal anlamda Cumhuriyet ile birlikte doğan gençlerin oluşturduğu ilk yazınsal hareketi temsil etmiştir. *Oriente Moderno*'da benim *Meşale* dergisi hakkında yazdığı iki araştırmam yayımlanmıştır: "Un'avanguardia letteraria turca del 1928--Meş'âle", *OM*, LV (1975), s.483-502; "Ancora su Meş'âle", *OM*, LVI (1976), s.289-354.

[185] "Political Nationalism-The Evolution of the Idea", Eugene Kamenka tarafından yayımlanan *Nationalism*'de, Londra, 1976, s.16, 19. Eser, *Research School of Social Sciences of the Australian National University*'de *History of Ideas Unit*'teki konuşmaların yayımından oluşmaktadır.

[186] "Two types of Nationalism", *Nationalism*'de, s.23.

[187] *Aynı eser*, s.26, 30, 34.

I. Mahmud'un Tuğrası - Topkapı Sarayı
(Sayın Süha Umur'dan alınmıştır.)